Ненад Гајић

СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА

БОГОВИ • ДЕМОНОЛОГИЈА • МИТСКА МЕСТА • МАГИЈСКИ РИТУАЛИ

Ненад Гајић

СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА

БОГОВИ • ДЕМОНОЛОГИЈА • МИТСКА МЕСТА • МАГИЈСКИ РИТУАЛИ

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

Laguna

Copyright © 2011 Ненад Гајић
Copyright © 2011 овог издања, ЛАГУНА

Илустрација на насловној страни
Зоран Миленковић

Илустровали:
Немања Малиш, Милош Ницић, Александар Лазаревић, Душан Марковић, Урош Обрадовић, Горан Јосић, Игор Лазаревић, Лазар Качаревић, Славко Симоновић, Зоран Миленковић, Ален Радошевић, Немања Станковић, Владимир Матић Куриљов
Борис Радујко, Ненад Крстић, Милан Чоловић, Александар Бунчић, Душан Божић, Жика Трифуновић, Ана Поланшћак, Харис Вајагић, Милош Миладиновић, Бојана Милосављевић, Душко Бјељац и Драган Ћирић

За Вука, који прво само што није,
а затим већ одавно јесте.

САДРЖАЈ

Слово на почетку 11

I) О ДРЕВНИМ СЛОВЕНИМА

Порекло 15
Карике које недостају 17
Словенски језици 20
Писмо 21
Религија 24
Словенски пантеон 24
Хришћанство и стара вера 26
Обичаји 29
Гостопримство 29
Кумство и братимство 30

II) БОГОВИ

Богови и њихови двојници 35
Сварог 37
Перун 40
Стрибог 43
Црнобог 45
Црнобог и Белобог 47
Триглав 48
Велес 51
Дајбог 53
Јаровид 57
Световид 60
Весна 63
Морана 65
Мокоша 66
Коњи богова 68
Идоли богова 70
Храмови и светилишта 72

III) МИТСКА МЕСТА

Необична веровања 77
Градишта и бавани 78
Гробља 79
Воденице 81
Вилинско коло 82
Мостови и раскршћа 83
Јаме и пећине 85
Рај и нав 86
Митски топоними 88
Витор планина 88
Жутибор 89
Тројанов град 90

IV) МАГИЈА

О магији и чаробњаштву 93
Чињарице 95
Аловитост 97
Видовитост 98
Камен 99
Храст 101
Бадњак у божићним обичајима 102
Венац биља 104
Змајева глава 106
Кошуља од урока 107
Вода 108
Неначета вода 109
Вода ацијазма 109
Вода са наковња 110
Вода заборава 110
Расковник 111
Прорицање судбине и предвиђање будућности 113
Немушти језик 117
Имена од урока и табуисање 119

V) МИТСКА БИЋА

Карактер митских бића 125
Аждаја 126
Ала 128
Анђео 130
Баук 132
Бес 133
Бесомар 134
Вампир 135
Откривање вампира и заштита од њих 137
Порекло вампира 138
Вештица 140
Вештац 142
Заштита од вештица и вештаца 142
Виле 144
Вилинска лепота 147
Биљарице и Шумска мајка 147
Самовиле и Планинска мајка 149
Вилењаци 150
Водењаци 152
Водени дух 154
Вук 156
Вучји дани 157
Вучје порекло Словена 160
Вукодлак 162
Див 164
Дрекавци 167
Змај 169
Порекло змаја 171
Змајев огњени дах 172
Змајевитост 172
Звезде падалице 175
Змија 176
Змијске ноге, глава и срце 177
Коњи у свету мртвих 179
Кућни духови 180
Лесник 182
Мора 184
Нави 185
Патуљак (кепец) 187
Псоглав 189
Русалке 190
Суђаје или суђенице 193
Таласон 195
Тодорци 196
Утвара 198
Чума 200

О аутору 203
Реч издавача 205

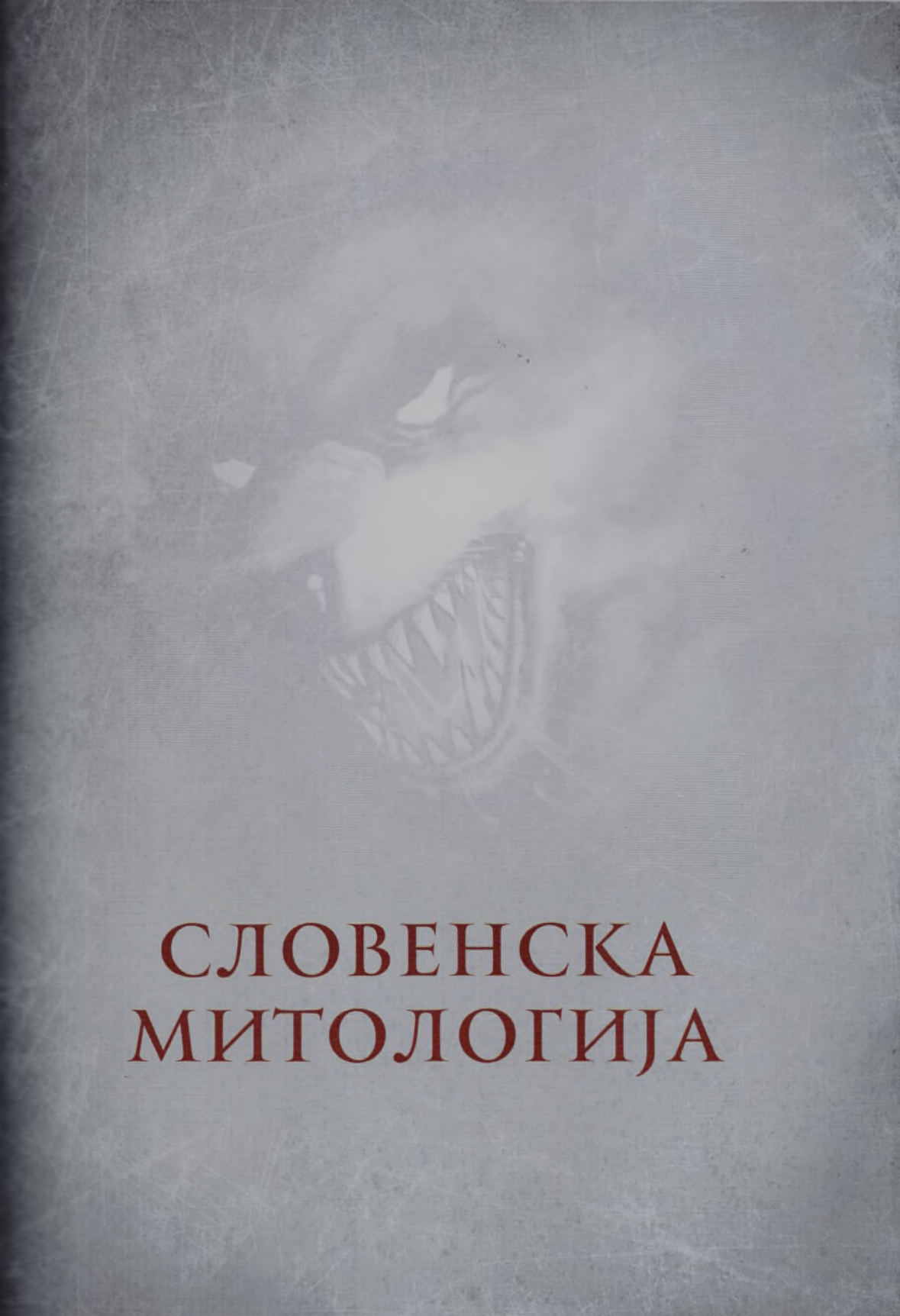

СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА

СЛОВО НА ПОЧЕТКУ

Књига која је пред читаоцима није бајка, иако у себи има много бајковитог. Није ни енциклопедија појмова, ни речник свега што крије живописна митологија наших словенских предака. Она не покушава да буде ни научна, ни историјска, ни комплетна студија, већ само једноставно и свима пријемчиво дело, настало из љубави.

Годинама сам истраживао дубине словенске митологије и читао дела многих паметних људи, који су читав живот посветили проучавању ове теме. Од сваког сам забележио понешто што сам сматрао занимљивим, а неке ствари сам и лично чуо или видео. Иако је у мени тињала страст да сазнам што више, често сам остајао разочаран јер су, бар наизглед, све друге митологије пронашле свој пут до света у много пријемчивијој форми од словенске. Занимала ме је само суштина, без сувишног улажења у неважне детаље о томе ко је шта рекао, када је то рекао или где се нешто десило. Како нисам био оптерећен потребом да будем историчар, могао сам да дозволим себи да будем приповедач. Тражио сам начин да у сажетој форми представим све оно што се данас зна и претпоставља о чудном, често суровом, али увек прелепом и мистериозном свету Старих Словена.

Митску визију овог чудесног света допунили су ликовним представама уметници, који у својим генима неумитно носе трагове древних страхова и веровања. Стога би и текст и илустрације у овој књизи, удруженим снагама и међусобним преплитањем, требало да стално држе читаоца на оној магловитој граници између чињеница и маште, сна и јаве, јер се том границом креће и словенска душа, и словенска историја, и словенска митологија.

Ова књига јесте покушај да се на свима разумљив начин испрате и растумаче трагови које су иза себе оставили древни словенски обичаји и веровања, у овом или оном облику присутни све до наших дана.

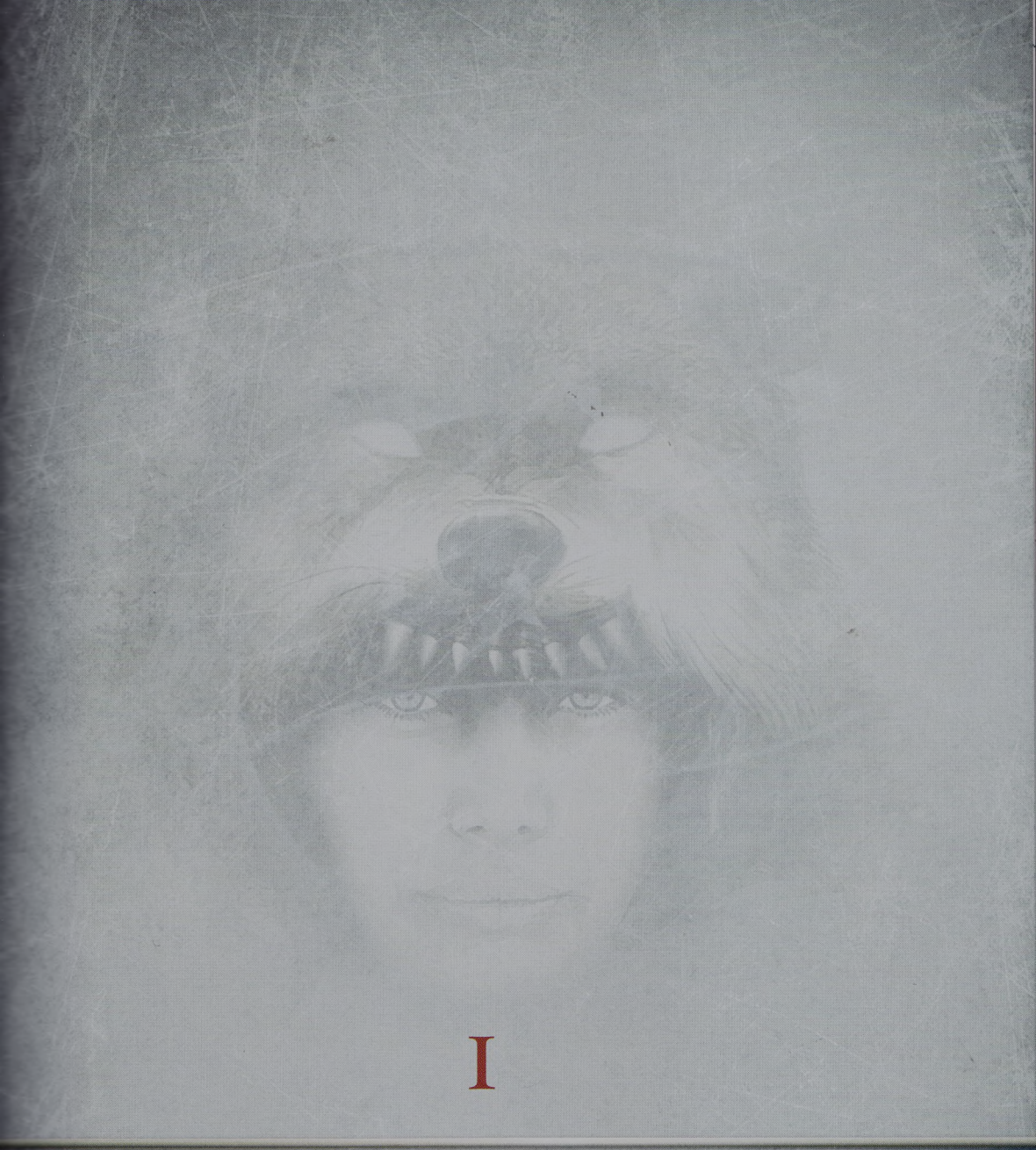

I

О ДРЕВНИМ СЛОВЕНИМА

ПОРЕКЛО

Данас се сматра да су Словени група народа која почетком XXI века насељава тридесет пет посто територије Европе и велики део Азије. Дели се на три групе: Источне Словене (Руси, Белоруси и Украјинци), Западне Словене (Пољаци, Чеси, Словаци и Лужички Срби – последње неки аутори сматрају наследницима Балтичких Словена) и Јужне Словене (Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и Бугари, уз Црногорце и Бошњаке као припаднике ове групе народа, у новије време осамостаљене). Четврта група, некадашњи Померанијски, Полапски или Балтички Словени, данас више не постоји, већ је у потпуности германизована, изузев Лужичких Срба.

Ко су ти древни Словени, о чијим веровањима говори ова књига? Ко су ти људи, препуни противречности, познати по својој затворености и неповерењу према остатку света, али истовремено чувени по гостопримству и спремности да непознатим гостима, без оклевања и питања, уступе смештај, храну, пиће, наводно чак и сопствену жену? Ко су ти „варвари“, како их називају историчари у првим сачуваним списима, наводећи ипак да они од давнина живе у демократији и једнакости, и да се на заједничком сабору договарају о свим својим јавним пословима? Ко су ти, у очима суседа, снажни и храбри ратници, који су изванредно руковали оружјем, али готово никада нису нападали, већ су га користили за одбрану, бирајућу своје војсковође само у рату, а потпуно заборављајући на њих у миру? Ко су те сетне душе, познате по јединственим песмама и еповима, људи који су векове преживели уз песму, али које прате и страшне приче њихових суседа о томе да се понекад претварају у вукове?

У историографским изворима Словени се помињу релативно касно, почетком VI века, док се етноним Склавени помиње нешто раније, у IV веку. Било је и ранијих спорадичних спомена, али није увек сигурно да је реч о Словенима јер их историографи називају Рашанима, Трачанима, Трибалима, Скитима, Сарматима, Нервима, Венетима, Вендима, Спорима, Антима... Иако претходни векови њихове историје још увек остају мистерија, од VI века Словени заузимају важно место на европској историјској сцени, судећи по значају који им бројним записима придају савременици, описујући њихове сукобе са Византијом, Германима и другим народима источне, југоисточне и централне Европе.

Неколико векова након „званичног уласка у историју“, Словени постепено примају хришћанство и напуштају своју стару веру. Овај процес, углавном завршен крајем XII века, био је дуг и болан и на крају не потпуно успешан јер су многи стари словенски обичаји и веровања остали готово у потпуности очувани и до данашњих дана.

Неколико векова трајало је званично двоверје, које је карактерисало овај прелазни период, док на крају стари обреди нису оденути у „хришћанско рухо“, донекле изменивши своју форму; места старих богова заузели су хришћански свеци, али суштина је остала непромењена. Иако је много словенских ритуала на тај начин пре-

Један запис на основу којег се верује да су се Срби и Хрвати доселили на југ Балканског полуострва 626. године потиче од Константина VII Порфирогенита, византијског цара из X века. Кратка Порфирогенитова напомена из његовог *Списа о народима* наводи на закључак да се најмање сто хиљада људи доселило из предела „иза Карпата“ за непуних годину дана. Треба поменути и да сви остали историјски извори, хронике, летописи, књиге и писма из средњег века означавају становнике Балкана као словенска племена, али под различитим називима. И сам Порфирогенит у једном одељку, чије је тумачење спорно, помиње да су у III веку Римљани прешли на леву обалу Дунава, где „нађоше словенска племена ненаоружана“; накнадно је овај догађај истргнут из контекста и временски „пребачен“ у VI век; у другој прилици сугерише да су Словени и Авари заузели Салону у Далмацији 449. године, што се тумачи као грешка каснијег преписивача; у трећој прилици, наводи да су Хрвати победили Аваре и освојили Салону 602. године, дакле пре доласка на престо византијског цара Ираклија који им је наводно дао дозволу да се доселе у Далмацију. Укратко, Порфирогенитов *Спис о народима* први је спис који помиње досељавање Срба и Хрвата на Балкан, али је пун недоследности.

топљено у хришћанске обреде, којих се и данас придржавамо – захваљујући томе наследили смо и понешто од исконског предања наших предака. Стара вера остала је умногоме сачувана и у усменој народној књижевности, чијом се лепотом и вредношћу могу подичити сви словенски народи.

Словенска претхришћанска култура није нам у потпуности позната, пре свега зато што је била култура усменог типа, из које нису остали писани документи, иако је могуће да их је било; практично све што је о њима сачувано нису писали Словени, већ народи који су долазили у додир са њима, Стари Грци, Римљани и Византинци.

КАРИКЕ КОЈЕ НЕДОСТАЈУ

Званично, са Протословенима, који су живели још у бронзано доба, у II миленијуму пре нове ере почиње епоха великих сеоба словенских народа, који су тада говорили заједничким, прасловенским језиком.

Постоје теорије да је назив Србин старији од назива Словен и да су сви Словени првобитно себе називали Србима. Рецимо, у документу, који вероватно потиче из 850. године и који садржи списак племена, већином словенских, северно од Дунава, неименовани писац, познат као Баварски Географ, каже: „Сервиани (Зериуани) имају толико краљевство да су из њега настала сва словенска племена и да, као што тврде, отуд воде порекло.“ Овај запис је настао читав век пре Порфирогенита који пише о досељавању Срба на Балкан и каже да су они и своје име донели са собом. Име Србин налазимо и много раније, код Плинија и Птоломеја (I и II век), као име једне сарматске народности на данашњој реци Серба, а значајно је указати и на идентичност имена Лужичких Срба, који су мањина у данашњој Немачкој, и балканских Срба, иначе веома различитих Словена које спаја исто име упркос сада великој просторној и језичкој дистанци. Прокопије Кесаријски, византијски историчар из VI века, када наводи да је „Словенима и Антима чак и име било у давнини заједничко“, први (и једини)

Све у свему, Словени су, како у X веку пише јеврејски путописац Ибрахим ибн Јакуб, „неустрашиви и ратоборни и, кад међусобно не би били несложни због многоструког разграњивања њиховог племена и расцепканости њиховог братства, не би се ниједан народ на земљи могао са њима мерити по снази“. Приручник за ратовање *Стратегикон* византијског писца и војног команданта Кекавмена, из XI века, описује како се поједина племена понашају и ратују и, између осталог, ставља знак једнакости између народа Склавена и Анта који „живе на исти начин и имају исте обичаје“, хвали словенску издржљивост и каже да они, несвикли на неко нарочито благостање, „лако подносе и врућину и студен и мокрину тела и оскудицу намирница“.

У *Велесовој књизи*, која се овде често узима у разматрање уз критичку дистанцу, записано је да су се Словени боговима молили пет пута дневно и да су били обавезни да оперу руке и да се умију пре молитве. То су, можда у славу Водена, радили на изворима и обалама река. Идентичан обред унесен је и у *Куран*, па поједини аутори чак претпостављају да га је Мухамед преузео из старе словенске религије: у саудијској пустињи није било довољно воде чак ни за пиће, па је тај ритуал извођен песком или празним рукама. А Словени су, према грчким наводима, били умешни бродоградитељи и вешти поморци, вазда у додиру са водом – као доказ за ово може да послужи и чињеница да је реч *мрежа*, за оруђе којим су се служили приликом риболова, до данас заједничка свим Словенима.

користи назив Спори, за који се данас многи лингвисти слажу да означава Србе, јер је Грцима тешко да изговоре три спојена сугласника у имену Срби. Како било, данас је Србија само једна од бројних држава у којима живе словенски народи, мала нација у којој осим Срба живи још преко двадесет народа у складу са вековном традицијом заједничког живота у толеранцији. Назив Словени се, насупрот томе, у потпуности афирмисао као ознака велике групе сродних народа, и сви га користе без негативних конотација.

Извори за словенску митологију врло су оскудни и обухватају пре свега хронике аутора друге вере, који су по природи ствари мање заинтересовани или критички настројени према старој словенској вери, док са друге стране грађу за проучавање садрже народне песме, језик и предања, који су опет временом мењани у складу са преласком словенских народа у хришћанство,

па је и њих потребно „вратити у првобитни облик“ и анализирати древне мотиве, што је ризичан подухват. Ипак, бројни новији културолози, од којих је један и Сретен Петровић, без двоумљења прихватају став „да се у народним приповеткама, песмама, играма и обичајима налазе значајни преостаци паганства који су важан споменик који време још није сасвим потамнило“.

Рано словенско присуство на Балкану потврђују и неке археолошке чињенице, нпр. словенска грнчарија из средине V века пронађена код Бајине Баште у Србији, скоро два века пре него што Константин VII Порфирогенит „досељава“ Словене на Балкан. Средином 2008. године, водећи археолози из Велике Британије, Немачке и Србије, на највећем светском конгресу археолога у Ванкуверу, презентовали су доказе да је у источној Србији, у доба неолита, постојала радионица за топљење и прераду бакра, што је најранији документовани налаз обраде бакра у целом свету.

Кад је реч о рачунању времена, година 2010. је заправо 7518. година од настанка света према календару који се од XVI века званично назива „византијским“, јер је коришћен и у Византији од X до XV века. Постоје индиције да је овај календар словенски – овакво датирање примењивали су током средњег века православна црква и хришћански просветитељи. Календар је у Русији остао у употреби све до XVIII века, а и у Србији је дуго коришћен; рецимо, на Смедеревској тврђави стоји да је сазидана 6983. године, а чак и Црноризац Храбар, писац с краја IX и почетка X века, у свом делу *Слово о писменима*, наводи да је Ћирило „словенска писмена“ начинио „године од створења света 6363“. Коначно, није ли необична подударност да се датум наводног библијског стварања света временски подудара са настанком винчанског писма и винчанске културе, који су отприлике исте старости?

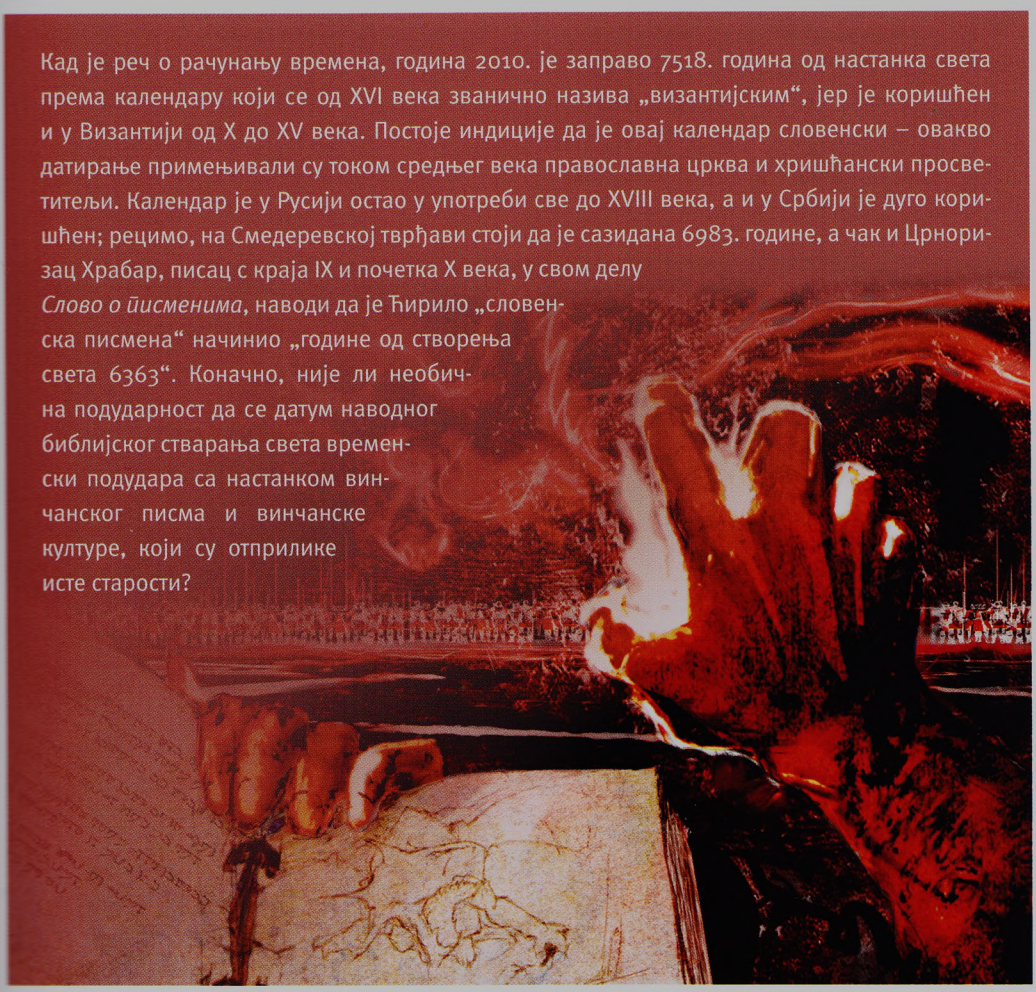

СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ

Словенски језици су и данас веома слични, а у прошлости су међусобне разлике биле још мање.

Најстарији словенски језик, од којег су се развили сви словенски језици, назива се протословенски или прасловенски. О њему се данас не зна много јер нема споменика најраније словенске писмености. Он датира можда чак и с краја III миленијума пре нове ере, а због чињенице да је у X и XI веку још увек постојала несумњива језичка блискост међусобно удаљених словенских племена, неки научници сматрају да је прасловенски језик постојао све до тог времена, постепено прерастајући у данашње словенске језике.

Најстарији словенски књижевни језик, и један од најстаријих европ-

ских књижевних језика био је старословенски, заједнички књижевни језик свих Словена. Настао је у IX веку, заслугом Ћирила и Методија, а опстао негде до XII века. У разним „редакцијама“ и са локалним изменама опстао је чак и до XVIII века, као српскословенски, рускословенски, црквенословенски итд.

Словени, званично, нису писали своју рану историју и њихови први летописи настали су после примања хришћанства. Како, опет званично, нису имали своје писмо пре него што су Ћирило и Методије саставили глагољицу, многи историчари оспоравају све словенске споменике који датирају из ранијих времена.

Већина словенских језика је током развоја изгубила неке облике познате у прасловенском и старословенском. Рецимо, прасловенски језик имао је три рода и седам падежа, попут данашњег српског језика, али и три броја – трећи је био двојина.

Двојина

Словени су поред једнине и множине имали и двојину која се увек односила на тачно две ствари или два бића. У српском језику остала је запамћена у свега неколико облика речи које се углавном односе на природне парове: очију, ушију, руку. Неки словенски језици још увек имају двојину, очувану у потпуности, други су је изгубили.

ПИСМО

Првим словенским писмом сматра се глагољица коју је створио Ћирило. Најраспрострањеније писмо у словенском језичком свету јесте ћирилица, писмо руског, украјинског, белоруског, српског (премда Срби пишу и латиницом), бугарског, македонског и русинског језика. Ћирилица је изворно словенско писмо, настало на словенском тлу и, уз глагољицу, која више није жива, представља писмо најстаријег, старословенског књижевног језика.

Постоје и другачија сведочанства. „Преће Словени не имаћаху књига, него по цртама и резама читаху и гатаху“, написао је Црноризац Храбар у делу *Слово о писменима*. Ово дело недвосмислено говори о томе да су Словени имали некакво писмо и пре глагољице, дакле пре IX века. Црноризац Храбар говори само о једном словенском писму, у чију одбрану стаје, иако су у његово доба, крајем IX и почетком X века, била позната два словенска писма. Појединци се, наиме, позивају на стару тврдњу из XIII века да је свети Јероним саставио глагољицу у IV веку; вероватно исти састављач се, као Урлих или Етих, спорадично спомиње и неколико векова раније, чак и пре Ћирила. Свети Јероним, преводилац *Библије* с грчког и хебрејског на латински (превод познат као *Вулгата*) вероватно је био Словен, тј. потицао је од илирских родитеља, иако је рођен почетком IV века, дакле пре званичног насељавања Словена на Балкан, у тадашњем римском насељу на територији данашњег Босанског Грахова. Његово неромансko

порекло сугеришу и записи да је латински научио тек касније, од учитеља. Ако је све ово тачно, Ћирило је вероватно саставио друго писмо, ћирилицу, што се званично приписује његовим наследницима, који су је можда само усавршавали, док је глагољица постојала много раније.

Ћирилица се и данас учи из књиге која се зове БУКвар, прве школске књиге, а прво што се учи је АЗ-БУКа, која појединачно наводи сва слова, а назива се још и БУКвица. Зашто оволико великих слова у овим речима које се иначе не пишу тако? Да се нагласи оно што је, после Вукове реформе српског писма, скоро потпуно заборављено: слова глагољице и ћирилице названа су по принципу акрофоније, тј. слова се не читају својим алфабетним називима, него речима које свако слово означава, а управо почетна слова тих речи чине њихов алфабет. Преводом тих речи („Аз, Буки, Вједи, Глаголе...“), које означавају појединa слова ових писама (А, Б, В, Г...) може се добити заиста митска порука:

„Творац (Ја), Бог (Свезнајући), види речи добре. Он јесте живо мноштво земаљског простора и зна како људи мисле. Наш Оче Небески Свемира, реци слово правог учења.“

Сам превод мало варира према разним мишљењима, али се као верзија најприближнија истини чини баш ова, врло блиска оригиналној тези лингвисткиње Ружице Борисављевић, која потенцира и религијски значај писма. Ово подржава и могућност да је глагољица заиста старија од Ћирила и Методија, јер тешко да би се ови словенски

У литератури о старој српској књижевности и писмености често се истиче да је најстарији документ српске писмености *Мирослављево јеванђеље* из XII века, али је Ђорђе Трифуновић аргументовано изнео тезу да је још старији споменик српске писмености заправо *Маријино јеванђеље*, настало два века раније. Тај споменик је, по њему, написан глагољицом, коју су Срби дуго употребљавали упоредо са ћирилицом; у овом споменику се јављају први трагови српског народног језика.

Вреди запазити и да не постоји изворно српска реч која почиње словом *а*, осим саме речи *азбука* која је раније била *буквица* – слово *а* је, према овоме, резервисано за Створитеља, дакле за врховно божанство, и све што је на а мора долазити од Бога! Све остале српске речи на слово а су или позајмљенице из других језика или накнадно упрошћене речи, па је тако *хала* временом постала *ала*. Занимљиво је да још Црноризац Храбар наводи да се прво слово аз „изговара с великим отвором уста“, док се сва остала „изговарају и казују с малим отвором уста“.

хришћански мисионари одлучили да направе словни распоред који велича „паганског врховног бога“, небеског оца свемира и творца „живог мноштва земаљског простора“.

У неким уџбеницима стоји да је Ћирило 860. године, током своје мисије, на Криму срео неку врсту словенског писма („на рош језику“), којим су већ биле написане црквене књиге („јеванђеље и псалми“). У житију Константина Филозофа, односно Ћирила, за ова „писмена“ се каже: „Константин саопштава да их никада раније није видео, али да их је научио изненађујуће брзо“, и може бити да се он приликом стварања ћирилице угледао баш на ово словенско писмо, вероватно глагољицу, а не на грчко писмо – званична теза о угледању на „одобрено“ грчко писмо пре је политичка ствар, јер су Ћирило и Методије, па и њихови наследници, често морали да се бране од оптужби да је ширење хришћанства на словенском језику јерес.

Ако смо довољно смели да прихватимо бар могућност постојања словенског писма и пре IX века, можемо много лакше објаснити и неке наводе из старих хроника. Ибн Фадлан, арапски изасланик, још 922. године пише о обичајима многобожачких Руса и наводи да би саплеменици на дрвету „написали име“ покојника, након његовог обредног спаљивања. Поставља се питање којим писмом су пагани записивали име умрлога ако је прво словенско писмо саставио хришћански просветитељ? Немачки хроничар Титмар крајем X века спомиње храм словенских божанстава у Радигосту или Радгошћу (касније Ретри), па о киповима и сликама богова у том храму наводи следеће: „На свакоме је урезано име његово.“

РЕЛИГИЈА

Реч бог постоји у свим словенским језицима и није дошла са хришћанством: још у старим хроникама помињу се Дајбог, Стрибог, Црнобог... Идеја о више богова присутна је чак и у *Библији*, упркос томе што је, за разлику од политеизма старих Словена, хришћанска вера монотеистичког типа (вера у једног Бога); веома је тешко на други начин протумачити стихове који говоре о стварању првог човека: „И рече Господ Бог: 'Ето, човек поста као један од нас'", или: „Потом рече Бог: 'Да начинимо човека по свом обличју, као што смо ми.'" Саме почетке многобоштва, по многима, представља обожавање природних елемената, ватре, воде и земље, док каснијим развојем долази до обожавања растиња и најудаљенијег претка; такав развој првих култова запажен је у целом свету.

Словени су данас највећим делом православни (Руси, Белоруси, Украјинци, Срби, Црногорци, Македонци, Бугари), а релативно мањим делом римокатоличке и протестантске (Пољаци, Хрвати, Словенци, Чеси, Словаци), исламске (Бошњаци) или неке друге вероисповести. О древној заједничкој религији старих Словена нема много писаних споменика. Све што данас знамо о старој словенској вери реконструисано је на основу малобројних сачуваних записа других народа, али и на основу народних обичаја и народног стваралаштва.

СЛОВЕНСКИ ПАНТЕОН

Поуздано се зна да су словенски народи веровали у много богова, али је доста тешко засигурно одговорити на питање како је изгледао пантеон словенских богова. Постоји неколико снажних индиција да су сви Словени имали једног заједничког врховног бога и да су, упркос другачијим мишљењима, сви словенски богови постојали код свих словенских народа. Њихова хијерархија је нестална, јер је свако племе било посебно везано за „свог бога", племенског заштитника, који се славио и поштовао више од осталих, па чак више и од врховног бога; и Титмар, у XI веку, долази до сличног закључка када каже да „сваки крај има своје божанство које поштује". Извесно је да су Словени, осим „свог" и осталих богова, поштовали и много нижих божанстава, демона, што потврђују и писани извори и фолклорна грађа.

О божанствима и њиховим функцијама у словенском пантеону мало

Сима Тројановић је почетком XX века добро претпоставио да су Бадњи дан и Божић празници соларног порекла који симболизују обнављање Сунца; бадњак је тако врста идола, који на домаћем огњишту сваког српског домаћина понавља „небесну сцену“ поновног рођења бога Сунца. У једном латинском рукопису из XV века поменута су и три пољска божићна обичаја: „Неки (Пољаци) на дан рођења Господњег или уочи тог дана 1) не дају никоме ватре на зајам; 2) извесне личности за које се мисле да су срећне позивају, рано ујутру, у своје куће, да би и њима донеле срећу; 3) неки опет зову вукове на гозбу.“ Сви ови обичаји су још увек савршено очувани код Срба, вероватно зато што је, како многи претпостављају, бог Сунца и ватре, Дајбог, био српски национални бог и зато посебно слављен. Ватра са огњишта се не даје јер она тога дана „помаже“ рађању новог Сунца – над њоме овај „срећни гост“, који се код Срба назива полаженик, положајник или полажаоник, а који је прва особа која тога дана дође у кућу, ћара ватру бадњаком, како би је разгорео. Вук који се зове на гозбу јесте онај стари *Хроми вук*, Дајбог, који у каснијем периоду престаје да буде хром, јер је започео нови годишњи циклус у коме Сунце јача. И сам полажаоник, први гост који нам својевољно тога дана дође у кућу, заправо је вероватно то старо божанство; о томе говори и обичај да се он огрне кожухом и да седа под сто, чиме се апострофира његов „вучји“ карактер.

се зна јер су Словени примањем хришћанства одбацивали стару веру или је трансформисали у складу са хришћанском религијом. Велики хришћански празници славе се у време у које су некада падале свечаности старих богова. Неки трагови ранијих веровања сачувани су тако што су хришћанским светитељима додељивани атрибути старословенских богова. Отуда, вероватно, потиче веровање да је свети Илија заправо громовник, а то је некада био Перунов атрибут, да је свети Власа заштитник стада, што је некада била Волосова функција, као и да је света Петка заштитница ткаља, што је некада била функција богиње Мокоше. Слава, Бадњи дан и Божић такође су сачувани из старе религије, посебно код Срба, где су остали очувани до детаља, а тек

много касније добили су хришћанско објашњење, док је све друго остало по старом.

Процес христијанизације Словена трајао је дуго, а подаци из каснијих времена показују да је свештенство улагало много напора како би се искоренила паганаска веровања у селима. Та веровања су се одржала дуже у источним него у западним словенским областима, где је деловање католичке цркве било веома јако, па зато народне песме и приче Јужних и Источних Словена још увек садрже многе елементе старе словенске религије. Елементи старе вере одржали су се чак и у ликовима и култовима појединих хришћанских светаца: св. Илије, св. Николе, св. Ђорђа, св. Јована, св. Мрате и др., а код Срба и св. Саве.

ХРИШЋАНСТВО И СТАРА ВЕРА

Српско, а можда и општесловенско веровање „да се не ваља крстити кад грми" на сасвим сликовит начин приказује како су Словени примили хришћанство: формално сасвим хришћани, они су подсвесно остали верни својој старој вери, бар у тој мери да се још увек помало прибојавају својих старих богова којих су се одрекли. У овом случају, када грми, значи да је Перун у близини и да је лоше воље и тада се свакако не треба крстити јер то може бити кажњено гневом старог бога. Објашњења овог веровања, која су донекле различита, увек укључују светог Илију који некога јури и гађа громовима, а у причи о Перуну јасно ћемо препознати да је баш свети Илија у хришћанству преузео његове функције.

Хришћанство је, дакле, код Словена задржало и неке паганске особине које је црква прихватила и на неки начин „благословила", јер је било много једноставније оденути древне ритуале у хришћанско рухо, него их сасвим искоренити. Тако народ бира поједине свеце као своје заштитнике, као што је некада свако племе имало своје богове. Приморске цркве пуне су прилога које спасени морнари приносе хришћанским свецима, а обред жртвовања очуван је и у многим празничним обичајима. У основи, хришћанској цркви је главни циљ био да уклони највеће богове, док су мање битна божанства и демони углавном остављани на миру. Зато су многи богови постали хришћански свеци; зато је ђаво, који пре хришћанства није ни постојао у свести европских народа, у себе примио одлике које оригинално није поседовао; он код Словена није ни онако моћан ни онако безусловно зао, какав је у Новом завету. С друге стране, многе народне изреке које помињу бога, очигледно не мисле на хришћанског Бога, попут: „Богу није веровати", што је сасвим у супротности са хришћанским вредностима. Црква, првенствено православна, правила је мудре компромисе, али не зато што је тако желела, већ зато што није имала ефикасније решење за ширење свог учења у одређеним историјским приликама и областима.

Можемо, дакле, констатовати један велики, бар хиљадугодишњи континуитет у старој вери, који на неки начин траје и до данашњих дана. Ово је

Покрштавање је био дуготрајан процес који је трајао вековима, током којих се на многим словенским просторима одржавало званично двоверје. Коначним преласком у хришћанство, култни обичаји и веровања нису тек тако нестали, већ су продужили да живе, само сада са хришћанском интерпретацијом. Веселин Чајкановић зато каже да „имамо разлога веровати да су култови и традиција, који су некада били везани за старинске богове, пренесени сада у првом реду на данашње свеце“. Сретен Петровић мисли да је хришћанство само „накалемљено на стару веру Словена“. Спасоје Васиљев каже да је уништити стару веру било „скоро немогуће, нарочито не за тако кратко време“ и да су „велики хришћански празници стављени у исто доба кад су биле велике свечаности словенских богова“. Јосип Мал каже да су, након рушења старих светилишта или сечења светог дрвећа, „на истим местима или пак у непосредној близини њиховој саградили нове цркве“. Уз бројне друге примере, мора се констатовати да се практично сви етнолози слажу да је овиме стара вера „маскирана“. Такође, исти принцип се може приметити и код словенског становништва исламске вере, на пример у Босни и Херцеговини – они су такође задржали многе старословенске обичаје, попут кумства или обичаја приликом свадбе, порођаја или смрти.

посебно изражено код Срба, због одређених историјских посебности – српски народ је пет векова живео покорен, под Турцима, практично у изолацији, која је почела веома брзо након примања хришћанства, па оно зато није стигло да пусти дубље корене. Окренути себи и својим старим веровањима, Срби су успешно очували своју националну свест, а одмах по ослобођењу почело је и систематско сакупљање и бележење народних веровања и обичаја. Тако су најпопуларнији српски празници, Божић и слава, најраспрострањенији обичаји, кумство и гостопримство, и најважнији обреди, свадбени и погребни, преживели векове у свом првобитном, потпуно очуваном облику.

Скоро је сигурно да је, прихватањем хришћанства, функција старог врховног бога, или бар бога доњег света, пренета на ђавола, о чему сведоче народне изреке: „Ни ђаво није сасвим црн“, или: „Ни ђаво није толико црн као што људи говоре.“ С обзиром на то да се веровања у старинске богове нису могла сасвим искоренити, хришћанска црква је многе особине ових богова приписала ђаволу, чему је допринело и то што су Словени веровали да њихове богове карактеришу и негативне људске особине, попут саможивости, прекости или користољубља. Митолошка божанства древних Словена садрже у себи „добре“ али и „зле“ карактеристике; она помажу свом народу и воле га, али се и сурово свете и кажњавају непослушне.

ОБИЧАЈИ

Кумство је веома стара религијска установа, присутна вероватно од најранијих времена, која уз братимство представља договорно или „божанско“ сродство. И кумство и братимство успостављају мистично и нераскидиво крвно сродство које се склапа церемонијално, узајамним симболичним мешањем или испијањем крви, уз пристанак и присуство божанства.

ГОСТОПРИМСТВО

Словенско гостољубље је, како у прошлости тако и данас, на доброме гласу. До данас су Срби у планинским, изолованим крајевима у потпуности очували овај лепи обичај гостопримства, а његови поједини делови очувани су свуда. Вук описује да намерник, кад путује, иде на преноћиште у прво село „гдје га застане мрак, пред најбољу кућу, па пита може ли ноћити, а домаћин му, или ко други из куће, каже: 'Можеш, брате, с драге воље, и добро дошао', или га упути гдје може ноћити. Сваки ће домаћин примити радо на конак сваког путника: угостиће га као најбољег свог пријатеља и познаника.“

Чак се и преки Марко Краљевић, епски јунак са карактеристикама полубога, у једној песми уздржава да побије Турке који су му са лошим намерама провалили у двор током славе, послушавши савет своје мајке: „Немој данас крви учинити, / данас ти је крсно име красно, / тко ти данас у дворове дође, / напој жедна, а нахрани гладна.“

Обичај гостопримства осликава старинско веровање, о коме Чајкановић

Три су главна обичаја била повезана са српским дочеком госта: прво му се, када дође, изује обућа и опере ноге – овај обичај је очуван само у изолованим крајевима; затим му се изнесу јело и пиће, што је обичај очуван у потпуности, и може се рећи да нема тог домаћина који ће дозволити да му гост изађе непонуђен; трећи и најчуднији обичај јесте да се госту, док је у кући, стави на располагање неко женско чељаде из куће – овај обичај изгубио се скоро у потпуности. Ова три „прописа“ служе да се са путником, који је можда божанство, склопи користан савез. Скидањем обуће жели се задржати његова снага у кући, јер ће њен део прећи на претке заштитнике. Јелом се учвршћује савез између домаћина и госта, јер је заједнички обед један од најбољих начина за утврђивање споразума. Госту се доводи жена из куће јер ће, ако она из тог односа затрудни, потомак бити „божји син“, дакле полубог, и овакво моћно потомство може породици донети углед и благостање.

пише, да божанства, прерушена, радо путују по земљи, улазе у куће смртних људи и, према томе како их ови приме, награђују их или кажњавају. Ова теофанија подразумева да се божанство или демон обично појављује као сасвим неугледан човек, најчешће као путник или просјак; зато никад нисмо сигурни да ли је убоги путник намерник заправо неко божанство или демон, који ће нас наградити ако га лепо дочекамо или казнити ако га одбијемо. Да је ово веровање о прерушеном божанству основ за словенски обичај гостопримства сведоче и српски називи за просјака – *убогī*, *божјак*.

КУМСТВО И БРАТИМСТВО

Пошто се, као ново „сродство“, склапа уз пристанак божанства, кумство се не одбија – ко га затражи, он га и добије, и овај обичај је код Срба до данас очуван у свој својој снази. Модерни човек, који је већ одавно заборавио на стара божанства својих предака, и даље ће без размишљања прихватити позив да буде кум на венчању или на крштењу детета.

Исти је случај и са успостављањем братимства, које је сачувано у мањој мери, али и о њему говоре многе песме, где се свако непријатељство моментално завршава понудом братимства; на пример, Марку Краљевићу супротстављена вила постаје му посестрима, а непријатељ, Турчин Алил-ага, побратим онога тренутка када га ослове са: „Богом брате, Краљевићу Марко...“ Реч *кум* иста је у многим словенским језицима: српском, руском, пољском, бугарском, што показује да је ова установа древна и прехришћанска. Кумство, као и братимство, гарантује неприкосновеност. Чак и обавеза крвне освете престаје када се две завађене

Кум па Бог!

Што је Бог на небу,
кум је на земљи!

Кум није дугме!

Пред кумовом тарабом
капа се скида!

Српске народне пословице

стране вежу кумством! Убица је зато у прошлости често тражио да се окуми, да би себе и своје сроднике заштитио од „крвног прогоњења“, како пише Чајкановић. Јер, крвника гони и душа убијенога, али и његова крв, односно родбина, и ово се може умирити само кумством.

Као и за братимство, у народним песмама је и за кумство довољно да молилац некога окуми Богом, па ће сачувати живот. На југу Србије постоји и веровање да се човек може спасти од вука ако изговори: „Побратиме, склони ми се с пута!“ Дакле, побратимска веза јамчи поуздану заштиту чак и од животиња! Наравно, ова веза је обострана и трајна; још увек је по селима могуће чути, да неко не убија неку врсту животиње јер је „окумљен са њом“. Овај „табу крви“ доказује да окумљене стране мистичним путем заиста постају сродници, а о томе говори и веровање да се сексуална веза са кумовом женом третира као инцест који изазива божански гнев: „Болан, куме, дужде од Млетака! Под нам' ће се земља провалити, а више нас небо проломити. Како ће се кума миловати?“

Када се давало име новорођенчету, кум је био тај који је имао и мистичну заштитну функцију: он зна право име детета, уместо којег је често коришћено „лажно име“, и обавезан је да га чува „да не чује зло“, јер се не може магијски нашкодити некоме чије се име не зна.

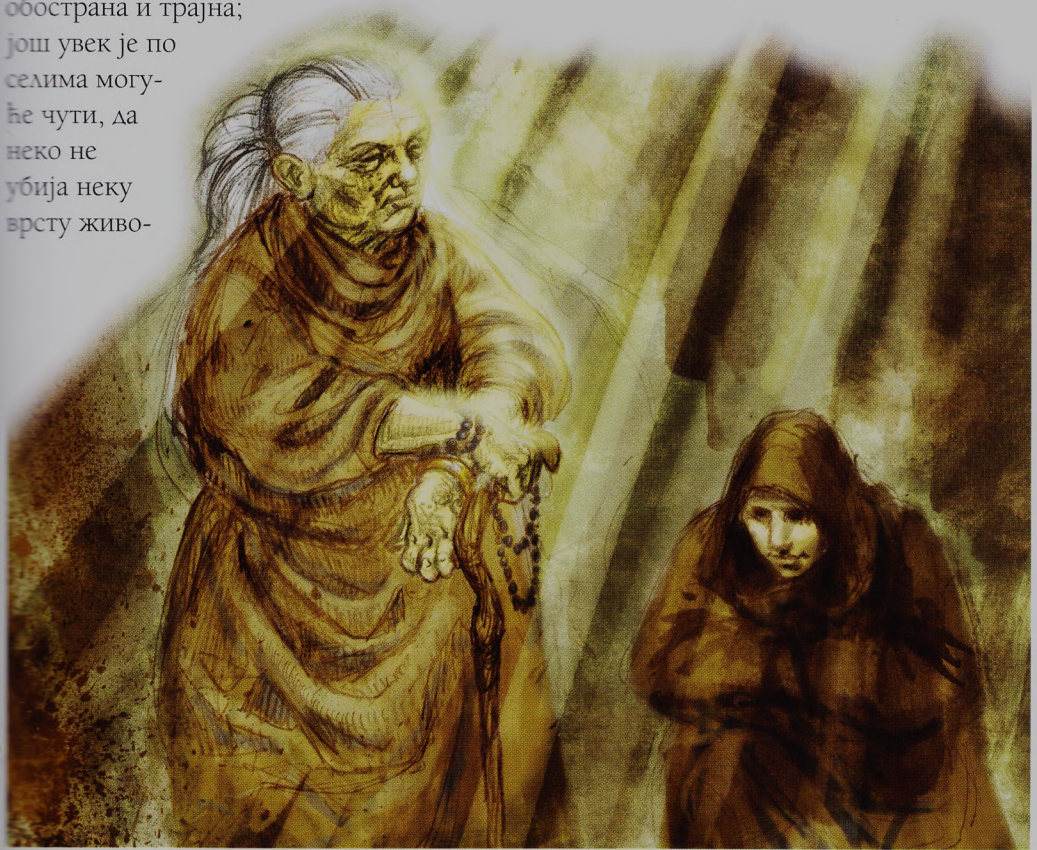

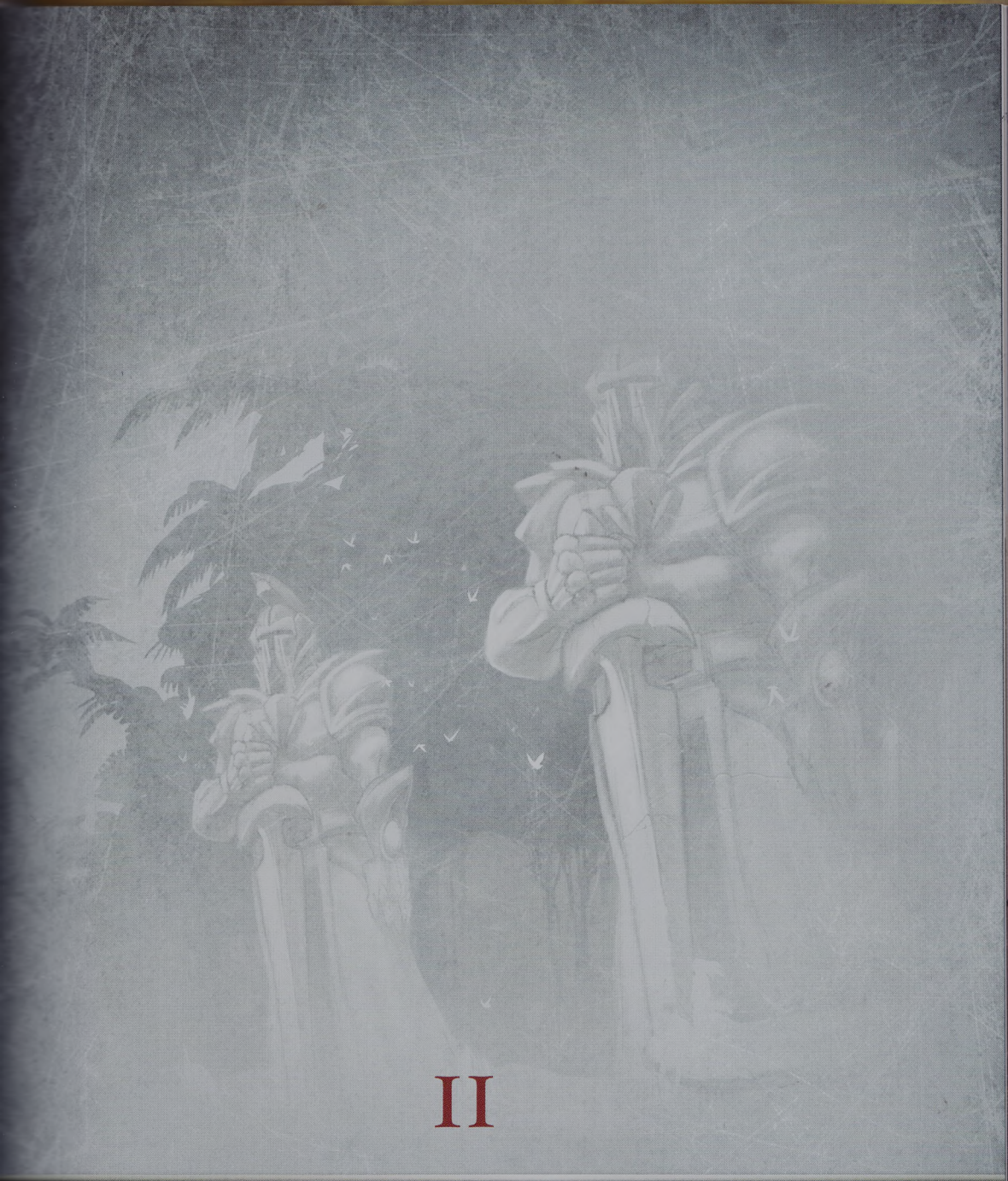

II

БОГОВИ

БОГОВИ И ЊИХОВИ ДВОЈНИЦИ

Пантеон словенских богова разликује се од осталих многобожачких пантеона и по томе што словенска божанства нису повезана родбинским или брачним односима у људском смислу, изузев што су сви богови „деца Сварогова“, која потичу од њега. Различита словенска племена поштовала су различита божанства, своје племенске заштитнике, више од осталих богова. Због овога се раније доводило у сумњу и само постојање словенског пантеона као таквог. Ипак, данас је прилично извесно да су сви Словени славили исте словенске богове, иако је њихова пажња увек била највише усмерена према „свом богу“, заштитнику племена.

Историчари религије слажу се да су Словени имали врховног бога, једно општесловенско божанство, али се разилазе у мишљењу ко је то био: Сварог, Перун, Световид, Сварожић или Триглав. Као и о врховном словенском богу, тако се и о осталим боговима словенског пантеона мало тога поуздано зна. Ретки записи и бројна народна предања сачували су имена готово свих божанстава, али се о многима од њих не зна ништа више од тога. Поједина божанства могу се, зарад сопствених циљева, претворити у одређене животиње, а то су најчешће медвед, во, петао, змија и вук, па се претпоставља да су због оваквих веровања одређени богови „демонизовани“, тј. да су временом и под утицајем хришћанске цркве полако губили много од своје

старе величине, мешајући се неприметно са нижим митолошким бићима.

Прилично је јасно и да сваки од богова има своју особену функцију унутар система старе словенске вере. Словенски пантеон су, према различитим тумачењима, чинили Сварог, Перун, Стрибог, Дајбог, Сварожић, Волос, Црнобог, Белобог, Триглав, Световид, Јаровид, Радгост, Руђевид, Поревид, Припегало, Симаргл, Хорш..., али и богиње Весна, Девана, Жива, Мокоша, Морана, Лада... Ипак, етнолози и научници који су проучавали стару религију нису се довољно позабавили идентификовањем сваког од ових божанстава или нису имали смелости да своје претпоставке изнесу у јасној форми.

Подробније истраживање личних особина приписиваних наводно многобројним божанствима словенског пантеона указује на многе непобитне сличности међу некима од њих. Праћењем ових сличности може се са приличном поузданошћу колико-толико систематизовати оно што је досад измицало систематизацији: из свих расположивих извора, највише података може се наћи о ДЕВЕТ БОГОВА и ТРИ БОГИЊЕ из словенског пантеона, а ових дванаест божанстава крију се иза осталих бројних божанских имена која се помињу у литератури.

Да дарујеш три дуката,
Три дуката дародавна:
Први дукат Вишем Богу,
Други дукат Колед Богу,
Трећи дукат Белом Богу.

Бугарска народна песма,
у којој се помињу
Сварог, Дајбог и Перун.

СВАРОГ

Сварог је врховни бестелесни бог, праствориtељ светлога неба под чијим се сводом „све рађа и догађа“. Он је праотац земље и свакога „рода и плода“, дакле свега на земљи, али и творац целе васељене. Овог бога су сви Словени сматрали „препуним славе и божанства“ јер управља небом које је изнад и изван свега, а ипак све обухвата. Сварог спава и у сну је створио овај свет који је поверио Перуну и осталим боговима на чување и управљање. Он не може непосредно деловати на физичко, материјално окружење које сања, али зато може да утиче на вољу осталих богова, и ту је његов утицај огроман. Његово буђење означиће крај света. Алтернативна имена: *Род* и *Усуд*.

Иако је словенска митологија многобожачка, у њој постоји једно врховно божанство, јединствени „отац богова“, коме су потчињени сви остали богови. Још је Хелмолд у XII веку записао да Словени верују у постојање једног најстаријег бога, од кога сви други произилазе: „Између разних богова, они [Словени] не поричу да један бог заповеда одозго с небеса свима осталима. Тај свемоћни бог занима се само небеским стварима. Сви други имају засебно занимање и свој посао, па се њему и покоравају. Они произилазе из његове крви и утолико су важнији, уколико су ближи томе богу богова.“

Овога бога неколико пута спомиње и *Повест минулих лета*, најстарији руски летопис с краја XI века, познат и под називом *Несторова хроника*. Он се увек спомиње пре свих осталих словенских богова, као да то неименовано божанство најважнијим сматра и

сам летописац. Овај бог се једноставно назива „Богом“, иако је из контекста јасно да се не ради о хришћанском Богу: „Да они Руси хришћани који повреде овај уговор буду кажњени од свемоћнога Бога, а они који нису крштени, да су лишени сваке помоћи Бога и Перуна.“ Идеју о једном словенском врховном богу, и то у тренутку када хришћанског утицаја на Слове-

не још није било, потврђује у својим записима и Прокопије Кесаријски, византијски историчар из VI века, иако га он погрешно идентификује са Перуном.

Ипатијевски летопис као да потврђује везу бога Сварога и неба када каже: „И тако Сварогом називаху стари Словени небо.“ У српским народним приповеткама исто божанство вероватно се крије под називом Усуд; ово је старац који живи сам, далеко од људи, у некаквој неприступачној планини или пустињи, а у неким причама означава се као владалац и раја и пакла, али и божанство које одређује судбину.

Веровање о великом утицају Сварога на вољу осталих богова вероватно је сачувано и у српској народној пословици: „У Бога су вунене ноге, а гвоздене руке“, чији је смисао да је правда спора али достижна, а која, како то доказује Чајкановић, говори о богу који није хришћански, јер његове гвоздене руке указују на суровост његовог деловања која је у нескладу са хришћанским милосрђем. Он не може да се креће, на шта указује опис ногу „везаних вуненим везама“, али његов утицај ипак је огроман. Његове „руке“, које спроводе гвоздену вољу, највероватније су заправо остали богови који су му подређени. Преко њих он, бестелесан какав јесте, утиче на материјални свет, па је тако истовремено и одсутан из њега, али и присутан у њему кроз дела осталих богова.

> У почетку не бијаше ништа осим Бога. Бог је спавао и сањао, те му сан трајаше непрестано. Но суђено је да се Бог, ипак, пробуди...
>
> Словачки мит

О Сваруговом „вечном сну“, у којем је и настао овај свет, који ће се његовим буђењем завршити, вероватно говори и учење богумила. Ова ишчезла хришћанска верска заједница постојала је у средњем веку на Балкану, посебно у Босни, где су богумили бежали од про-

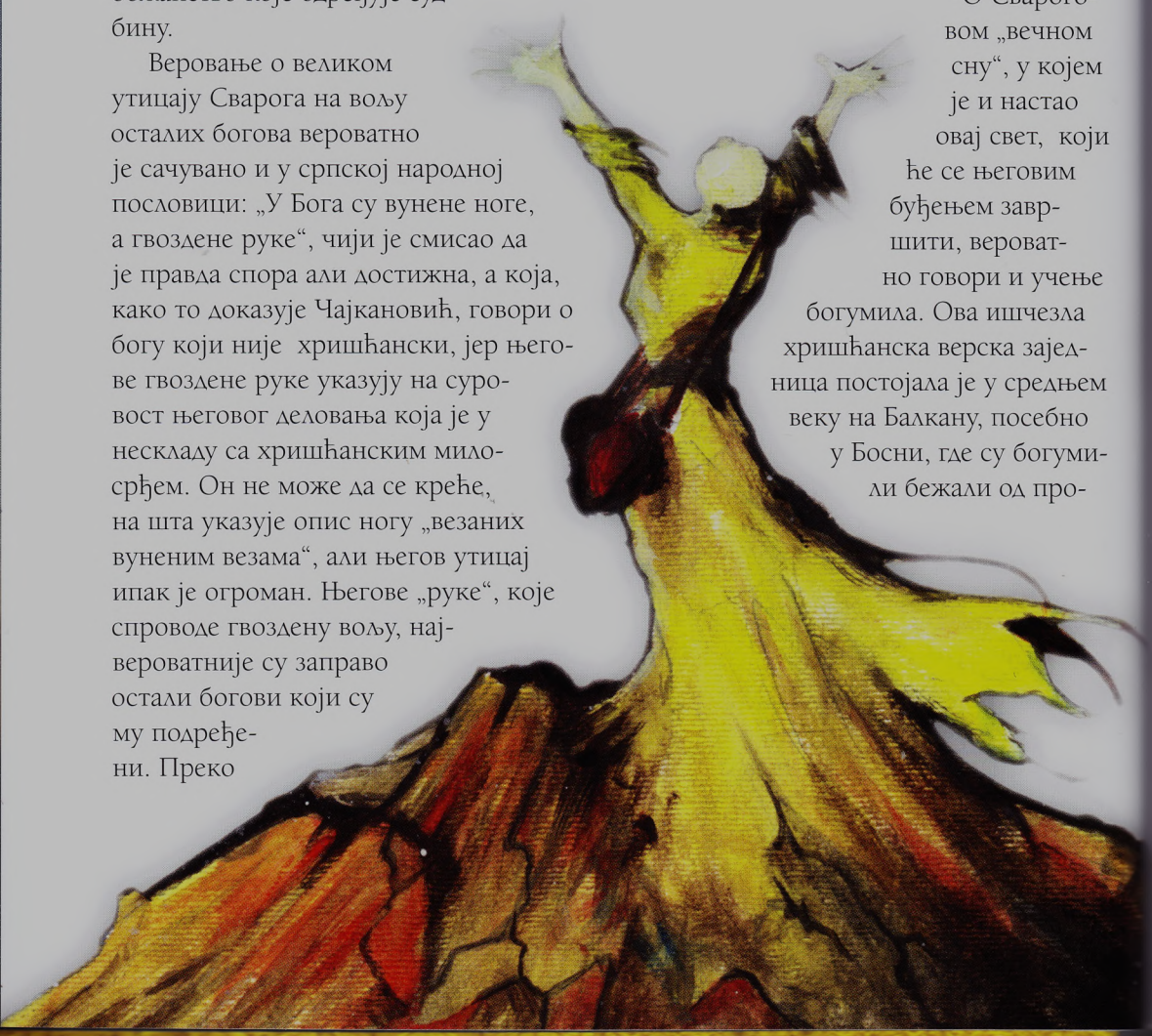

Ипатијевски летопис с почетка XII века посебно истиче бога кога назива Сварогом. Полапски Словени за Сварога експлицитно кажу да се „части и поштује мимо других". Он је вероватно исто што и староруски бог Род који симболизује стварање, а чије име је и основ за називе „родоверје" и „родна вера", како се некад називају стара словенска вера и митологија. И скитски народи, који су били под недвосмисленим словенским културним утицајем, ако међу њима није било словенских племена, поштовали су бога неба, кога су звали Сваргус. Како постоје многа мишљења да је реч *сварга* код Словена означавала небо (спорна *Велесова књига*, на пример, каже: „Дим спаљених степа изви се до Сварге", а ова реч има слично значење и на санскриту), можда и сам назив овога божанства оличава његову функцију бога неба, Сварга-бога, иако су неки склонији да име повежу са речју *свар* која на санскриту означава Сунце, на староиндијском небески свод, а на старословенском светлост или јасноћу.

гона јер нису признавали ни римског папу ни византијског патријарха, одбацивали су *Стари завет* као ђавоље дело, као и државу којој су одбијали плаћање било каквих пореза и дажбина. Богумили су чували народни језик и писмо, одбијајући латински и грчки, а по именима њихових дједова (верска титула) и првака може се закључити да су чували и изворна народна имена. Иза њих су остале на хиљаде стећака, камених споменика у Босни и Херцеговини, Хрватској, Србији и Црној Гори, са натписима уклесаним старим ћириличним писмом. На једном од познатијих стећака налази се натпис који је основ њихове вере: „Овај свијет је само сан демона." Као припадници словенских племена, и богумили су сачували своја прастара словенска веровања одевена у некакву „либералну" варијанту хришћанства. Њихови обреди заправо су синтеза паганских и хришћанских, па отуда и овај јасан траг веровања о Свароговом сну, иако је стари врховни бог демонизован.

ПЕРУН

Познат свим Словенима као бог грома и олујног неба, Перун је оставио бројне трагове у именима људи, места, планина, па чак и биљака, нпр. перунике, која се назива и богиша, дакле божја биљка. Ово је бог који удара и крши, који кажњава неправду. Замишљан је као зрео човек дуге браде, са огњеним каменом, стрелама или мућом у рукама, понекад прекривен и „капом невремена". Алтернативна имена: *Пров*, *Паром*, *Поренуције* и *Белобог*.

Перун је бог који се највише одржао у фолклору и уметности.

Словени су веровали да ће Перун згромити свакога ко прекрши уговорени мир или лаже на суђењу, па је то један од разлога што су људи при свакој озбиљнијој заклетви спомињали његово име, а чинили су то чак и владари приликом закључивања мира. Руси се куну најчешће Перуном и Велесом, громовником обично на првом месту јер он немилосрдно кажњава за лажне заклетве; у данашње време, словенски хришћани куну се светим Илијом, који је и први хришћански светитељ прихваћен у Русији и који је у потпуности преузео функције бога грома. И сама реч *перун* код Руса и Пољака значи „гром", а и Словенци уместо „гром је ударио" понекад кажу „Перун је ударио".

Перун је у предању практично свих словенских народа толико значајан да је често погрешно сматран за врховног бога. И у српским народним песмама, „громовник Илија" на гозби светаца увек седи „уврх софре". Његово име се најчешће спомиње одмах након врховног бога, а његови задаци су најодговорнији и он ужива највеће поверење, па се често помиње да управо Перун окреће Сварогов точак звезданог неба или Коло Сварогово, свемир који се, по словенским веровањима, врти око Поларне звезде у свом центру.

Познат је запис о Перуновом идолу од дрвета, са сребрном главом и златном брадом, око кога је изграђен храм у Новгороду, вероватно најстаријем граду прве руске државе, Кијевске Русије, највеће европске државе свога времена, где је у XVI веку, од када датира запис, био манастир који се звао Перун: „У почаст овога идола гораше и ноћу и дању ватра наложена од храсто-

Име бога који дозвољава словенску опсаду Солуна је Пирин и наводи се у једном житију из VII века, што је први запис имена дотад неименованог бога громовника код Јужних Словена.

Упркос свим својим „овлашћењима“, Перун можда није и „најмилији“, већ је ово место пре резервисано за Дајбога, вероватно првотвореног Свароговог божанског сина који му је најближи и који се зато често назива и Сварожић (иако се понегде овај хипокористик тумачи као заједничко име за све богове осим Сварога). Однос Перуна и Дајбога није баш најбољи, ако је судити по неким старим причама у које су се умешали и хришћански елементи: Бог, након што је створио свет, створи такође и громове и муње, па их повери ђаволу (а он најчешће преузима баш Дајбогову улогу), који их је тако рђаво употребљавао да је Бог наредио Илији да их од њега одузме и врати на небо; ова прича објашњава и „мешање надлежности“ које се огледа у томе да се оба ова бога понекад доводе у везу са кишом. По другој причи, Илија једе Месец, који представља Дајбога, и појео би га целог да Бог одмах не надокнађује поједено.

вих дрва. Ако се непажњом слугу, који је морају чувати, ова ватра угаси, сви би, без икакве милости, бивали осуђени на смрт.“ Осуђени на смрт су заштиту и сигурност налазили баш у Перуновом храму и, док су се у њему налазили, нико им ништа није могао. Пред кипом је стајао и камени жртвеник где су се приносиле жртве у виду волова и других животиња, како би олује заобилазиле поља. Све потврђује и један обиман рукопис из 1606. године, који помиње Сретен Петровић, где се описују „богу Перкуну“ посвећени храм и храст крај њега, уз навођење „вечне ватре“ која је горела у његову част. Овај храм се налазио у Ковну (стари словенски назив за Каунас, град у данашњој Литванији), што сведочи да је Перунов култ био веома присутан и код Западних Словена, па чак и код њихових најближих суседа. Вредно је поменути да су и Келти свога бога олује звали Перкунла. Перун такође контролише олују и кишу, у шта верују сви Словени (наиме, „да је Перун оплођавао божицу Земљу кишом“ и да је „онај који ведри и облачи“), а постоји и запис да су до XIV века литвански сељаци, када је грмело, обилазили своја поља говорећи:

Наводни бог Поренуције, по сведочењу Сакса Граматика поштован у Аркони на острву Рујан, могао би заправо бити Перуновић, син Перунов. Опис идола овог балтичког божанства не одговара опису Перуна који даје руски летопис, па се овде можда не ради о истом богу. У случају да је ту заиста реч о Перуновом сину, био би то најпре некакав полубог.

„Перкуне боже, немој треснути, молим те, на моју њиву." Са овим се може повезати обичај „везивања божје браде" у Србији и у Русији: на завршетку жетве оставља се прегршт везаног класја у част пророка Илије, и код Руса се то зове „везати браду светог Илије".

Хелмолд, сасксонски хроничар из XII века, помиње у својој *Словенској хроници* богове Полапских Словена Провена и Провеа, чија је имена вероватно погрешно чуо или записао, а који су по свему идентични са Перуном. Провену су посвећени храстови, а његово светилиште је у шуми, где се долази и ради суђења и спорова... У словачким народним песмама бог Паром из облака баца гром који има моћ да окамени. У овим веровањима, осим окаменљивања, све остало одговара Перуну.

Перун се вероватно крије и иза Белобога, словенског божанства од кога су, осим имена, остали ретки трагови, попут српског израза „не види белог бога", или бугарског „вика до белога бога".

Да зароси ситна роса,
Ој, дудула, мили Боже!
Ој, Илија, дај, Боже, дај!
Ој, Илија, мој Перуне!
Дај, Боже, дај, дај, Илија, дај!

Обредна додолска песма

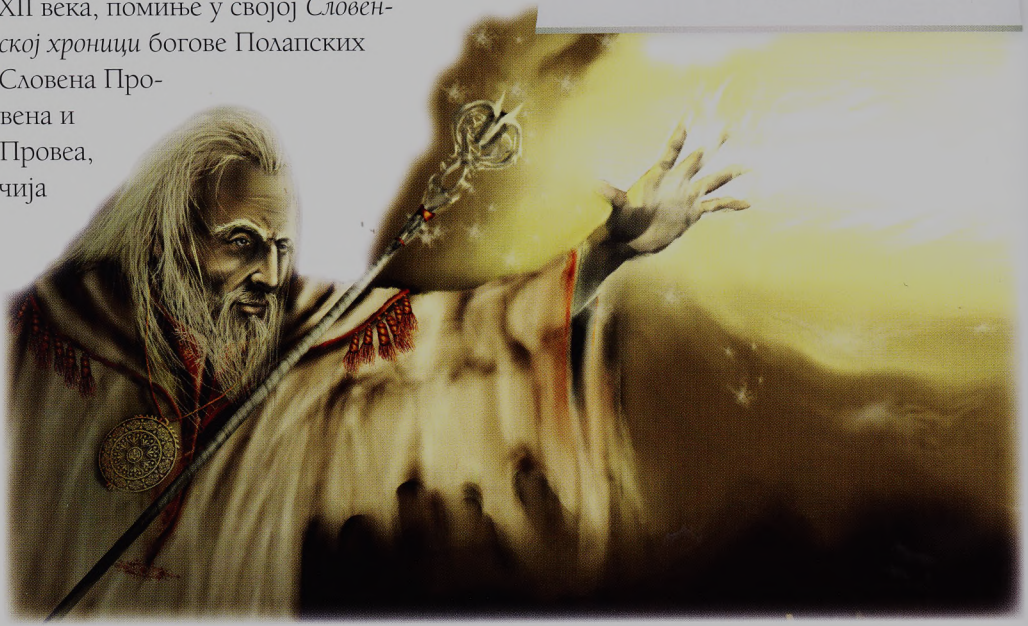

СТРИБОГ

Стрибог је у словенској митологији бог речних токова и потока набујалих од кише, бог свих водених и ваздушних струјања. Сви ветрови сматрају се Стрибоговим унуцима. Најчешће спомињан код Источних Словена, он је и бог зиме, леда и мраза који доноси хладне ветрове, буре и невреме. Алтернативна имена: *Подага*, *Погода*, *Подзвижд*.

Стрибога најраније помиње *Несторова хроника*, названа по монаху Нестору, иако се заправо зове *Повест минулих лета*, најстарији руски летопис с краја XI века. По сачуваној верзији, међу киповима богова који су стајали на брегу у Кијеву спомиње се и Стрибогова дрвена статуа. Ветрови, Стрибогови унуци, помињу се и у другим списима како „дувају с мора стрелама“ и често пружају помоћ у невољи онима који су наклоњени Стрибогу.

Чајкановић је почетком XX века представио лик бога ветра тумачењем Вукових пословица у којима се помиње Ћорава Анђелија, што је маска под којом народна машта скрива можда и најдетаљнији сачувани опис Стрибога. Он закључује да је то „име демона ветра који је без једнога ока“, и да је „у старинској српској религији свакако постојало једно божанство које се манифестовало у олуји и ветру, и које је било слепо у једно око“. Необични назив Анђелија повезује са тиме да „наш народ доводи понеки пут ветар у везу с анђелима“, а са тим ветровима-анђелима описано божанство има некаква блиску везу. Примећује занимљиву паралелу и у томе што се хришћански светац Стеван, који је такође био слеп, у српском народу светкује као *Ветровити* током свог другог датума у црквеном календару (први је у зиму, трећег дана Божића, док је други у августу). Сећање на ово божанство ветра веровatно представља и понегде очуван српски празник *Вјетрени војвода* који пада 11. јула; веровало се да тога дана дува „војвода ветрова“ и да тада „због ветрова“ не треба радити.

> Дај ми, Боже, вјетар са планине,
> Да раздене ову маглу клету...
>
> Народна песма

Чајкановић многим примерима доказује да се ветрови „радо и лако персонификују“, чему одговарају и народне представе да има добрих, али и злих ветрова, и у народним приповеткама се „по правилу увек замишљају у људском облику“. Он закључује и да је важна особина ветрова „да су у вечитом

покрету“, што изводи из разних примера, попут обичаја да се у Босни, кад јако зафијуче, каже: „Прођи с Богом, путниче.“ У исту групу сврстава и пример да се свети Сава, светитељ на кога су прешле функције многих богова, једном приликом човеку који га моли за помоћ јавља из облака. Све ово подсећа на Стрибога и његове „унуке“, ветрове спремне да помогну људима.

У српској епској поезији налазимо често „девет Југовића“ и десетог „старог Југ Богдана“ и запажамо необичну симболику. За ове јунаке се поуздано зна да нису историјски ликови, иако се у песмама представљају као такви. Постоји теорија да су Југовићи у овим песмама заправо ветрови, којих има девет или десет, у зависности од тога како посматрамо старог Југ Богдана: да ли као најстарији ветар „дат од бога“ (Бог-дан) или као Стрибога лично који је, иако бог, такође дат од бога и то оног врховног. При том је *југо* словенско име влажног ветра који најчешће дува током хладног дела године и који тада најчешће траје до девет дана.

Подага и Погода су ретка имена под којима би се могао крити Стрибог; прво име помиње Хелмолд, без икаквог објашњења, и вероватно исправно гласи Погода, што је име за „бога времена“, а за невреме Срби кажу и *непогода*. Ово име је крајем XV века забележио пољски хроничар Јан Длугош, архиепископ краковски, који је проучавао веру незнабожачких Словена. Српски културолог Сретен Петровић повезује име Стрибога са именом Подзвижда, за кога тврди да се такође налази у „уском кругу са богом непогоде, ветра“. Његове трагове налази у једном крају Србије, где се уз израз *пиштаљка* користи и старији *дзвиждаљка* (скраћени и много раширенији термин „звиждаљка“ и даље означава играчку у коју се дува да би се произвео звук), а на истом простору запажа израз *дзвиждодол* који означава „долину кроз коју дувају јаки ветрови“.

ЦРНОБОГ

Црни бог или Црнобог јесте бог таме и владар света умрлих. Његово подземно царство је црно и мрачно, па је и он сам црне спољашњости. Он једини стоји у потпуности насупрот моћних богова склоних људима, једини он човечанству отворено чини зло. Познат је и као *Црноглав*.

Да ли је Црнобог заиста у потпуности зао бог? „Сасвим злих богова има толико мало колико и сасвим добрих“, сведоче и бројне народне пословице, очигледно претхришћанског порекла, као што су: „Ни ђаво није онако црн као што људи говоре“ или: „Богу и суду није вјеровати“. Зато треба увек имати на уму да је древне богове могуће делити на добре и зле само по људским моралним критеријумима, који у очима богова немају великог значаја. Природно је да бога који је „крвник“, који узима душе и усмрћује, људи сматрају злим; ипак, ово је његова функција коју обавља под утицајем и са одобрењем Сварога, па стога, према „божанским“ мерилима, није ништа више зао од осталих.

Иако о њему постоји само неколико записа, име Црнобога проналазимо у

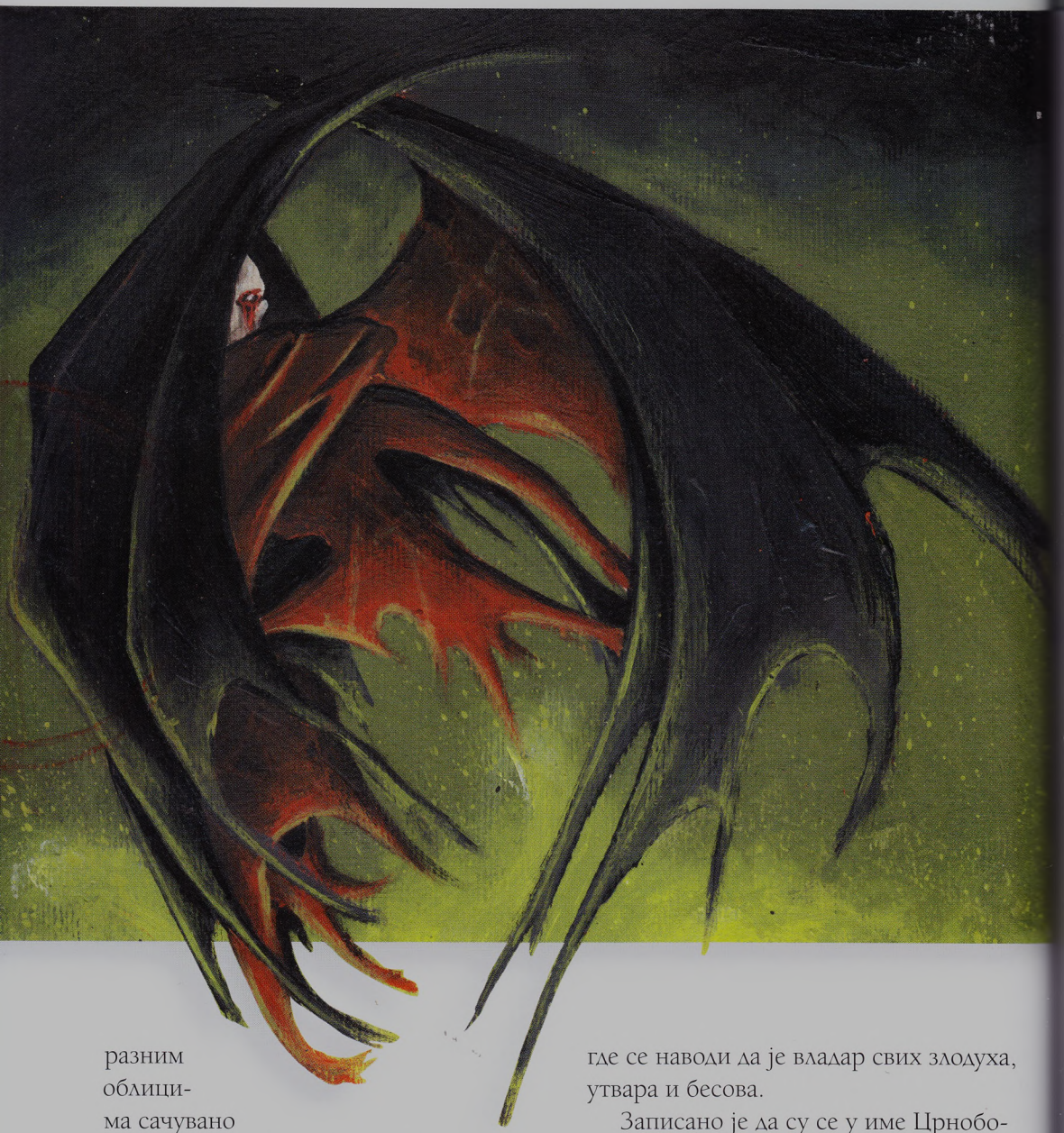

разним облицима сачувано у топонимима широм словенских простора. У Босни се налази Црнобор, а познато је да се реч *бор* у народној поезији често користи као синоним за реч *бог*. У једном документу из XIII века код Полапских Словена спомиње се Црноглав. Познат је још и као Чернобог или Чернебог, а понегде се наводи да је владар свих злодуха, утвара и бесова.

Записано је да су се у име Црнобога одигравали најразличитији ритуали, у којима су главну улогу имале жене. Церемоније су се одвијале ноћу, под светлошћу бакљи или великих ватри. Жене су се предавале разузданим и исцрпљујућим играма, држећи у рукама змије посвећене Црнобогу. Остаци овог обичаја могу се још увек срести на

појединим местима, рецимо у источној Србији, где се, уз велике ватре, приређују помамни плесови у којима учествују жене.

Саксонски историчар Хелмолд из Босауа записао је у XII веку да су Словени имали обичај да се на гозбама обређују жртвеним пехаром у име богова добра и зла, и то не само ради молитве за сопствено добро, већ и ради проклињања непријатеља, јер „свака срећа долази од доброга бога, а несрећа од злог". На своме језику, каже, они то зло божанство зову Црнобог, односно црни бог. Иако га овај хроничар идентификује са ђаволом, већ је из самог имена јасно да то није само зли демон или неки полубог, већ пуноправни општесловенски бог крвник, највећи бог доњег света и свег зла, са небројено отеловљења. Њему се, као и осталим боговима, приносе жртве и испијају здравице. Он има свој култ, ништа мање вредновани од култова осталих богова, о чему сведоче и многе сачуване народне изреке.

ЦРНОБОГ И БЕЛОБОГ

Претпоставља се да насупрот Црнобогу стоји Белобог о коме се, нажалост, осим имена, ништа не зна поуздано. Понегде се у усменом предању помиње и као Бјелун. Можда се иза овог имена крије Перун, због своје седе, беле браде или своје познате правичности која такође стоји у јасној супротности са злом; сам израз „бели свет" сугерише да је у питању бог „надлежан" за овај свет, а таква улога задржана је за Перуна. Ипак, Белобог и Црнобог не могу бити у потпуности супротстављени јер су главна божанства горњег и доњег света под непосредним утицајем врховног бога на небу који обухвата све, па, следствено томе, и све добро и све лоше долази од њега.

Уждн свецу
једну свијећу,
а ђаволу двије.

Народна пословица

О заједничком култу бога доњег и бога горњег света говоре и нека стара имена, па се често два наспрамна брда, између којих углавном протиче река, називају Црни бог и Бели бог, као Черник и Белбох у Чешкој или Чорнебох и Билебох у немачкој Лужници. Чињеница да су ова брда раздвојена реком можда има симболичне везе и са веровањем да је „онај свет" од овог раздвојен водом, реком или морем. Још једну блиску везу ова два супротна бога можемо наћи и у српском обичају жртвовања петла, који се обавља у два различита дана, на два различита датума: на Мратиндан, петла, раније вероватно црног, коље жена, што наглашава првобитни хтонски карактер овог ритуала, док на Светог Илију, петла, раније вероватно белог, коље домаћин. Док су у лику светог Мрате са функцијама Црнобога измешане и оне Дајбога, за Светог Илију је сасвим јасно да је у потпуности наследио Перуна.

ТРИГЛАВ

Триглав је троглави бог ратник. Словени су га замишљали као бога са три главе и златним повезима преко уста и очију, које носи јер његове очи имају застрашујућу моћ или, како су веровали свештеници идола Триглава, зато да не види грехе људи, којима је изузетно наклоњен. Како било, на његовим киповима увек су, на све три главе, покривене очи. Главе Триглава вероватно представљају небо, земљу и подземни свет.

Троглави бог Триглав један је од најмистериознијих богова словенског пантеона. Постоји и неколико теорија које му додељују различите улоге. Једна каже да је Триглав симболичко отеловљење самог врховног бога, у смислу да види све – и свеобухватно небо, које је само Сварогово, и земљу, тј. овај свет, који је Перунов, али, најзад, и „онај свет", за који је задужен Црнобог. Ово мишљење донекле потврђују и његови свештеници својим тврдњама да Триглав „влада трима краљевинама", небом, земљом и паклом, као и да је он невидљиво, али и најчистије божанство које ретко силази на земљу, а крије се јер неће да гледа људске „опачине". *Велесова књига* оставља ову могућност реченицом: „Молимо се и

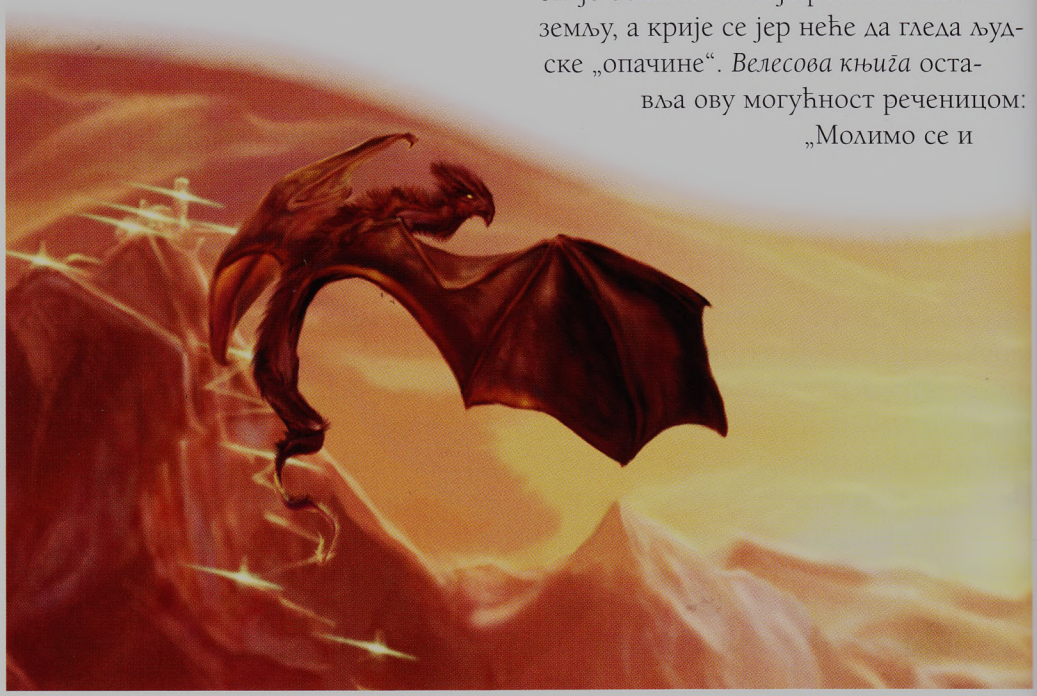

Скоро сви словенски богови истовремено су и ратници, па делује прилично чудно да само Триглав нема и неку додатну „надлежност“. Можда би најзанимљивија била могућност, која би на неки начин објединила све теорије, да је Триглав посредно заиста задужен за „три краљевине“, у смислу да је он једини бог који непосредно општи са небеским Сварогом, а затим саопштава боговима горњег и доњег света шта је то што врховни бог жели. То би значило да је Триглав „посредник“ између бестелесног бога и његових „заменика“, да је он тај који саопштава наредбе, али и обавештава Сварога о томе да ли се његове наредбе поштују или не. Како би Триглав тада заиста био „онај који зна све“, сасвим је логично да се за предвиђања користи његов коњ, на коме он путује као некакав божји гласник. Могуће је и да троглави цар Тројан, који се описује у једној српској бајци, није обичан демон, већ троглави Триглав; једна од индикација је и то што је он описан и као ноћни коњаник. Исти лик би могао бити и троглави војвода Балачко, из српске песме *Женидба Душанова*. Он је такође коњаник коме из једне главе бије „модар пламен“, а из друге „хладан ветар“; када из њега изађу „два ветра“, која симболизују везу са моћним боговима горњег и доњег света, народна песма каже да га је лако убити, вероватно зато што трећа глава, која је у вези са бестелесним богом, нема неких посебних моћи.

клањамо првом Триглаву"; након овога, одмах се наводе и Сварог, који се назива зачетником божјег рода, али и Перун и Световид. Исти део чини још вероватнијом другу теорију по којој Триглав заправо није један бог, већ заједнички назив за ово „тројство".

На Балачку јесу до три главе:
из једне му модар пламен бије,
а из друге ладан вјетар дува;
кад два вјетра из глава изиђу,
Балачка је ласно погубити.

Народна песма
Женидба Душанова

Биографије хришћанског бискупа Отона Бамбершког, из XI и XII века, дају информације о храмовима посвећеним Триглаву. Калуђер Ебо, бискупов биограф и сапутник, пише да је један такав храм у Штетину био споља украшен сликама људи и животиња, тако вешто насликаним и изрезбареним, да се могло помислити да су живе; боја на овим радовима била је постојана, те није бледела ни од снега ни од кише. У храм Триглава доносила се десетина сваког ратног плена, па се ту могло наћи свакаквог оружја, златног и сребрног посуђа и других драгоцености. Кип, смештен понекад у самом храму, а понекад и на највишем од три околна брда, био је мањи од кипова осталих богова: док за друге идоле хроничари наводе да су дивовских размера, тако да их и четири вола једва могу померити с места, за кип Триглава се наводи да је „врло мален". Ипак, овај идол био је од сувог злата и сребра, са три главе чија коса на темену пламти, а очи и уста су прекривени златним повезом. Приликом покрштавања Штетина, бискуп Отон је порушио светилиште Триглава, одвалио све три главе са његове статуе и послао их папи у Рим.

Иста биографија описује начин на који су свештеници Триглава прорицали у његово име. Заправо, у прорицању је учествовао богу посвећени коњ, о коме је сталну бригу водио један од свештеника; након покрштавања целе вароши, веран старој вери остао је само тај жрец који је чувао божјег коња. Када је требало предузети неки поход, на земљу се полагало девет нових копаља, од којих је свако било удаљено од следећег за дужину лакта. Свештеник би затим тачно три пута превео зауздиног и оседланог коња преко ових копаља у оба смера. Ако коњ при том прелажењу не дотакне ниједно копље, поход би се предузимао, док се у супротном одустајало од њега. Према другом извору, копља су била обележена белим и црним пругама, а само је додиривање црних копаља представљало кобан знак који је знаменовао пораз. У тој другој биографији наводи се да је чак и седло тог коња било израђено од сребра и злата и да је чувано у храму поред идола Триглава, чији су свештеници тврдили „да бог ноћу зајаше коња да потера зле духове од земље".

Име бога Триглава је сачувано у именима највиших планинских врхова, где су смештани храмови у његову част.

ВЕЛЕС

Велес је бог животиња, поља и шума, односно бог плодности, вегетације и живота у најширем смислу. Источни Словени називају га Волос. Алтернативно име: *Господар шуме*.

Словени су веровали да се овај бог најчешће појављује у виду медведа, иако је способан да се претвара и у разне друге животиње чији је заштитник. У каснијим текстовима је, попут осталих важних богова, означен као демон: изгубио је своје првобитне функције и повезиван је са ђаволом и подземним светом.

Попут већине словенских богова, и Велес је бог ратник који ће се борити да одбрани крај у коме га највише поштују, па је ту улогу можда сачувао и као свети Влахо, заштитник града Дубровника. Господар шуме, што је

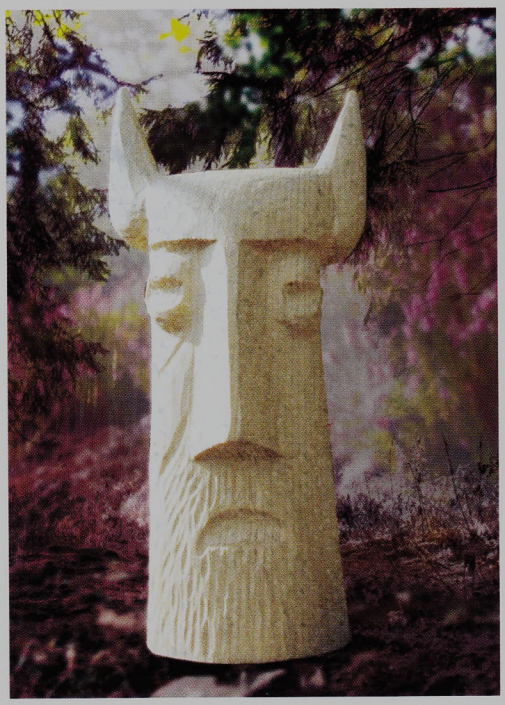

могући алтернативни назив за Велеса, код Јужних Словена се појављује у лику Господара вукова, који се замишља као вучји бог. Ова веза наслућује се и из једне легенде о светом Влаху, где он наводи вука да врати свој плен жив и здрав; осим тога, по дубровачкој легенди, свети Влахо је био пријатељ са свим дивљим зверима, међу којима је једно време и живео и које је лечио. Занимљиво је и слично општесловенско веровање да се, на позив свог господара, шумски живаљ једном годишње окупља у срцу шуме. Веза Волоса и животиња иде толико далеко да неки мисле да је и само име Волос настало од *влас*, у смислу длаке или крзна, па се Волос зато понекад назива и „међедлаким божанством".

Његов опис у облику бика вероватно је настао касније, под утицајем хришћанства, када је свети Власије заузео његово место; о овоме говори и податак да је у Новгороду, у Русији, храм Светог Власија подигнут баш на месту где се раније налазио Волосов идол, а из многих примера знамо да је овакво „преношење функција" било уобичајена пракса. Ипак, за разлику од овог хришћанског свеца, који се данас сматра заштитником стада, Волос је првенствено био бог дивљине који је узимао облик дивљих и опасних животиња. У Русији се чак замишљао као оријаш са једним оком, па није чудно ни друго тумачење да његово име Велес долази од придева *велиј*, дакле *велик*, баш као и тај једнооки див.

Не треба сумњати у висок ранг овог бога у општесловенској митологији. На то наводи његово присуство код свих Словена, посебно изражено код Источних и Јужних Словена, а и сам назив *Велесове књиге* посредно потврђује да овај још увек недовољно проучени и често оспоравани документ, наводно написан у IX веку (а по многима мистификација коју је педесетих година XX века саставио руски емигрант Јурij Мирољубов), ставља овог бога на веома високо место у хијерархији словенских богова.

> И дужни смо веровати јер јасно је да бог Велес пород доноси.
>
> *Велесова књига*

ДАЈБОГ

У словенској митологији Дајбог је бог Сунца и ватре, и вероватно први од богова које је Сварог створио, дакле његов „најстарији син“, па се зато често назива и Сварожић. Алтернативна имена: *Дажбог*, *Припегало*, *Радгост*, *Хорз*, *Коледо*.

Ипатијевски летопис из прве половине XII века, који поједини доводе у сумњу, каже: „Цар Сунце, син Сварогов, по имену Дажбог.“ Понекад се, попут Перуна, доводи у везу и са кишом, која настаје „када сунце обрне ћурак“, па одатле Даждбог, од *даждити*, тј. кишити, што се среће у српским и бугарским изворима. Древни идол овог божанства је, према *Несторовој хроници*, заједно са идолима Перуна, Стрибога и других богова, стајао на брду у Кијеву. У Русији се назива Дажбог и верује се да је он родоначелник руског народа. У српском предању познат је као Дајбог или Дабог („Био Дабог цар на земљи, и господ Бог на небесима“), и претпоставља се да је то племенски бог Срба, онај коме су они највише окренути, од кога потичу и од кога очекују заштиту. Ова сличност указује на блиску митолошку везу српског и руског народа.

Код Срба су, нарочито у народној књижевности, очувани многи трагови о овом богу који је Сунце и ватра, „цар на земљи“, бог злата, сребра и рудника уопште, заштитник ковачке вештине и домаћег огњишта и бог који дарује благостање и срећу, о чему сведочи и честа изрека „да бог да“. Такође, ово божанство крије се и иза митског хромог вука, и одатле води порекло веровање да „Србин потиче од вука“. Као и сви највећи словенски богови, Дајбог је доживео своју сатанизацију под утицајем хришћанства, када се поистовећује са ђаволом и, према Чајкановићу, најпознатијем истраживачу српске митологије и религије, добија име Даба или Хроми Даба. Добар део функција овог божанства пренет је на ђавола, па је отуда ђаво баш у српским приповеткама описиван заиста необично, неретко и као човеков савезник.

Већина истраживача Дајбога идентификује као божанство соларног карактера, док га Чајкановић идентификује као бога хтонског, лунарног типа. Ипак, могуће је да су и једни и други у праву. Јер, зими, када Сунце ослаби, Дајбог се замишља као хроми старац који тада губи своју моћ, и у том периоду преовладава његов хтонски карактер. Овоме ваља додати и чињеницу да се Сунце и ватра на многим местима спомињу као „синови Сварогови“, док песме Јужних Словена, још исцрпније, овоме додају и Месец, што су све, вероватно, само Дајбогова разна лица. Он се, дакле, зими, током периода своје слабости, заправо „чува“ на огњишту у виду ватре која ће се лети разбуктати на небу.

Вреди поменути и мишљење да су *Сварожићи* заправо сви богови, Сварогови синови. Иако сачувани извори не оповргавају ово тврђење, ипак се ту назив Сварожић користи само да означи заштитника домаћег огњишта и тада се он поистовећује са ватром („Моле се огњу и зову га Сварожићем“, „И огњу Сварожићу моле се“), па је и овде у питању баш Дајбог, са својим именом од миља. Могуће је да оваквих имена има још: непознати бог Хорс (Хорз, Хорш, Хорос) могао би такође бити Сунце, што је, дакле, још један назив за Дајбога; на местима где се Хорс наводи уз остале богове, одмах иза њега следи Дажбог, па је то можда само „продужетак“ истог имена. Један запис по коме Кнез Всеслав ноћу трчи „вучјим трком“ (Дајбогово име се иначе везује за вука) и пресеца пут „великоме богу Хорсу“ тумачи како он на своје одредиште стиже пре изласка Сунца, па и то поткрепљује препоставку да је овај мало познати бог заправо сам Дајбог. Један документ, у коме један хришћански владика 1108. године хушка на рат против Словена, које назива „грозним људима“, помиње словенског бога

Припегала; вероватно је тачно објашњење које га тумачи као *Припекала*, онога који пече, што би поново био бог Сунца. И на крају, златни кип Сварожића био је први и највећи у храму бога Радгоста у Ретри, што је један од аргумената да имена Радгост, Дајбог и Сварожић означавају исто божанство, јер је нелогично да централно место у храму једног бога заузима неки други бог. Титмар из Мерзебурга, немачки хроничар који овај храм први помиње крајем X века, сматра да је Радигост само словенско име града у коме се налазио храм, а сам кип је, по њему, представљен у оклопу и са шлемом на глави (још једна потврда да су скоро сви словенски богови истовремено и ратници).

Један документ из 1710. године наводи како је брдо Радхост у Моравској добило своје име: „Беше на том брду један храм Радгоста [Радхоста]. Некада незнабошци слављаху ту, првих дана после летње солстиције, празник посвећен богу.“ Прославу летње дугодневице, најдужег дана у години, има смисла везати баш за бога Сунца, који

О Коледо ој,
Мој Бого мој!
Мој Божићу мој,
Сварожићу мој!

Обредна песма

је тада на врхунцу своје снаге, што допушта могућност да је и Радгост један од назива за Дајбога. Други, још важнији, датум прослављања Дајбога је о Божићу, који је свакако у вези са Дајбогом и ритуалима чији је циљ да се Сунцу врати снага, да се обележи његово поновно рађање – зато је паљен бадњак, да се симболично растера тама која до тада траје све дуже од дана.

Божић се у српским обредним песмама увек јавља као личност, што је доста необично са становишта његове данашње хришћанске симболике. И сам мит о Деда Мразу или Божић Бати довољно говори о овој персонификацији, јер „старо Сунце" се тада подмлађује. Овај празник са свим својим древним правилима сасвим је очуван и код Срба јер је то за њих празник „прапретка", бога племена. Божић је повезан са Христовим рођењем касније, тек у IV веку. Два од четири јеванђеља уопште не помињу Христово рођење, док два описују тај догађај, али не наводе датум.

О преношењу функција са Дајбога на ђавола говоре и приче у којима је најстарији и најопаснији ђаво такође хром („шантави враг"), а још је сликовитији његов назив Хроми Дабо који се спомиње и у Вуковом *Српском рјечнику* из 1818. године. Зато ће и сељаци у источној Србији своје дете послати на било који занат „само не на ковачки, јер верују да је ковачки занат измислио ђаво"; штавише, у народним умотворинама ковач и ђаво се често поистовећују. По другим бајкама и народним причама, ковачком занату људе је научио свети Сава, познат у многим српским причама и као господар вукова. Код Руса се ђаво понекад назива *дидко*, што би указивало и на претка, деду, а знамо да се управо Дажбог код Руса сматра племенским родоначелником.

Вучји облик Дајбога је најбоље очуван у обичајима и легендама Срба. Такав је обичај да се на Божић „вуку носи вечера", односно да се вук позива на вечеру испред куће; или легенда по којој стари хроми вук долази међу чобане као хром човек; или веровање да се господар вукова на сабору вукова претвара у старца... Чињеница да је тај мистериозни вук хром и стар, како се наглашава и у бугарској и руској традицији, говори о периоду „зимског сунца", које је тада у положају слабљења: овај хроми вук јавља се у причама само од „Вучјих дана" у новембру, па до Божића, када Сунце поново враћа своју снагу и дан постаје дужи.

ЈАРОВИД

Јаровид је бог срдбе, јарости и рата, познат и као Јаревид или Јаровит. У основи самог његовог имена је реч *јар*, која означава ватру, жестину и гнев. Иако су скоро сви словенски богови истовремено и ратници, само је Јаровид заправо бог рата, онај који управља његовим током. Познат је и под именима *Жеровид* (*Геровит*), *Руђевид* (*Рујевит*), *Поревид* и *Јарило*.

Специфична је улога овог бога: он је важан само у време рата, док га у мирним временима поштују једино оне насеобине чији је главни заштитник.

Не зна се много о својствима Јаровида, чак ни када објединимо сва сазнања о свим именима под којима се крије. Саксо Граматик описује његов идол са седам глава и осам мачева, од којих је

Према легенди, Јаровид долази у пратњи врана па можда отуд веома чест мотив у српским епским песмама да ратне вести доносе црне птице које говоре попут: „Долећеше два врана гаврана.“ Опасан је са седам мачева, док је осми мач, који држи у руци, непобедиви мач Јарост (гнев), а око чела му је свезана трака смрти. Неки га поистовећују са четвороглавим богом Световидом, са којим уз мноштво глава дели и завршетак имена *вид*, и ово поистовећивање би могло бити донекле тачно – Световид би, у време рата, узимао Јарост и постајао Јаровид, сасвим други бог, са карактеристикама примеренијим ратном времену.

седам око паса, а осми у десној руци; толико је висок да му човек не може додирнути ни браду када се пропне. Ипак, Јаровид се касније углавном замишља само са једном главом.

Јаровидов штит, који се налазио на зиду његовог храма у Велегошћу, граду Лужичких Срба, скидан је само у време рата, када је доносио победу, и био је необично велик и лепо израђен, раскошно опремљен златним плочицама.

Постоје записи о томе да су стари Словени, полазећи у рат, оно што је наводно представљало остатак Јаровидовог оклопа гурали пред собом на посебном постољу како би утицали на ратну срећу: „У храму посвећеном Јаровиду висио је и један велик штит којега ниједан смртник не смијаше ни дирнути...“

Источни Словени замишљали су Јарила као лепог и храброг младића који у једној руци држи људску главу, а у другој клас жита (рат и пролеће?). Он се такође представља и на бојном коњу, са оклопом, шлемом и великим мачем у једној руци, али и са маслиновом гранчицом или фрулом у другој (поново рат и пролеће?). Лутка од сламе, која се назива Јарило, прављена је током пролећних обреда код већине Словена; овај обичај сачувао се до данашњих дана, а у обреду учествовала је и девојка преобучена у мушкарца која јаше на белом коњу.

Пред Јарила храбреног
Да му даде Јарило:
Веље снаге и силе.

Српска народна песма

Сретен Петровић је запазио везу два суседна храма на острву Рујан: седмоглавог Рујевида и петоглавог Поревида, где је кип првог наоружан, а другог не. У овоме је можда присутна симболика седам летњих и пет зимских месеци, која ипак не отклања могућност да су у питању само два лица истог бога. Прво означава ратно и „рујно“ Сунце, црвено као крв, а друго „Сунце мира“, период године у коме Сунце слаби и када се избегава ратовање, а заједно чине дванаестомесечни круг, на основу чега би оба лица било могуће довести у везу и са самим Дајбогом, богом Сунца и ватре. Не треба одбацити ни могућност већ поменуте везе са богом Световидом, јер је баш њему посвећен трећи храм на истом острву. Такође, вероватно је и Јарило, кога Петровић назива „огњеним богом“, само још једно име којим се од милоште назива Јаровид. Додатна функција Јарила, као бога пролећа, слаже са датумом празника Јаровида – слављење „оба“ бога се према записима одвијало у априлу, када је и пролећни празник плодности.

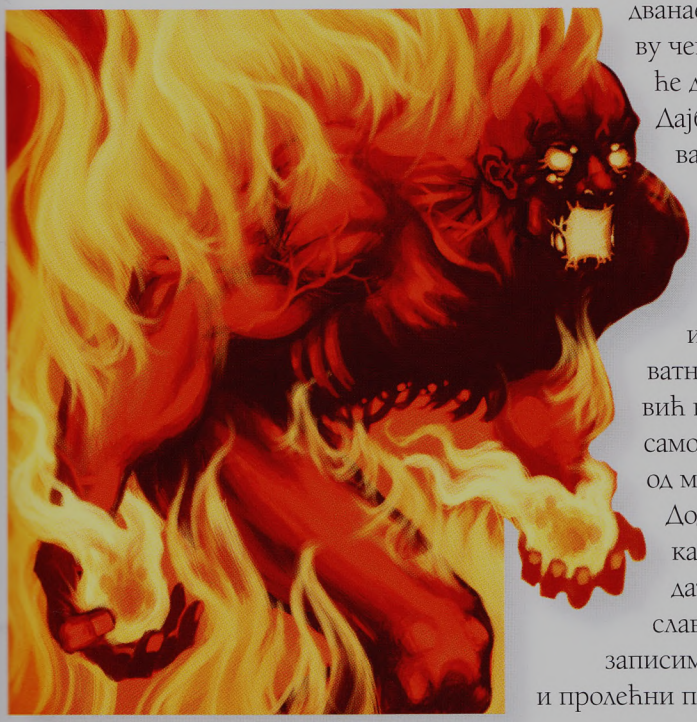

СВЕТОВИД

Световид је бог са четири главе, којима може да истовремено гледа на све четири стране света. Он је „онај који види свет“, дакле бог који зна све. Верује се да његов ум надмашује време и да су му познати и прошлост, и садашњост, и будућност.

Записано је веровање да се „на Видов дан износи све рухо напоље, да се види на ветру, и свако семе, које је остало непосејано на сунце, да огреје у тај дан сунце, те да никне до нове године“. По називу бога у наведеном одломку види се и каснији преображај Световида у хришћанског светог Вида, који је преузео његове функције.

Храм Световида беше трећи и најсвечанији храм на острву Рујану у Балтичком мору, верском центру некадашњих Балтичких Словена. Овоме богу су се, према Хелмолду, сваке године приносиле најобилније животињске жртве, и то из свих словенских крајева; прилоге су морали давати чак и страни трговци да би им било дозвољено да ту тргују. Световид је очигледно био племенски бог Словена овог острва, сматран њиховим заштитником: „Световид, бог рујанске земље, задобио је првенство између свих словенских божанстава, сјајнији по победама, значајнији по пророштвима.“

Дански краљ Валдемар разорио је 1168. године Световидов храм и опљачкао као луку Аркону, а освајачи Световидов кип „свезаше конопом за врат, из храма извукоше, и раскомадана, наочиглед незнабожаца, спалише". Након уништења статуе, по речима хроничара, они који га разорише „изненада спазише једног злог духа, како утече из храма у облику мрке животиње".

Аркона је ускоро изгубила важност трговачког центра Севера, а на овим просторима брзо је искорењена и стара словенска вера. Ово је означило и почетак краја Балтичких Словена.

Световидов велики свештеник био је практично раван краљу Рујана, а у неким питањима можда чак и „старији" од њега, јер је тумачио пророчанства на основу понашања белог пастува, за кога се сматрало да је коњ самога Световида. У овом пророчишту одлучивало се и о рату и миру јер се, пре предузимања било каквог похода, очекивало „одобрење од бога". Трећина злата и сребра, отетог од непријатеља као ратни плен, сливала се у Световидову ризницу на Рујану, а сви који дођу у храм да им се прориче морали су приложити по нешто скупоцено.

Острво у данашњој Немачкој познато као Риген свој стари назив добило је по словенском племену Рујани. Припадници овог племена изградили су и древну тврђаву-храм на рту Аркона. Велика моћ Световидова омогућила је политичку и економску надмоћ Рујана, па Словени у суседству нису предузимали никакве веће подухвате без сагласности „Световидових миљеника", којих су се прибојавали. Рујани су, према хроничарима, од памтивека били на гласу због блискости са боговима „којима они указују већу част но остали". Ово им је дуго обезбеђивало и извесну недодирљивост пред осталим племенима. На крају су ипак, уз данског краља, чак и нека словенска племена 1168. године учествовала у хришћанском нападу на Рујане и њиховом истребљивању.

Сјутра јесте лијеп Видов данак
Видјећемо у пољу Косову
Ко је вјера, ко ли је невјера.

Народна песма *Кнежева вечера*

Свештеници бога Световида су прорицали и читали судбину, покушавајући да утичу на њу. Огроман Световидов идол у његовом храму у десној руци држао је рог, који је свештеник сваке године скидао, пунио вином и медовином и, тумачењем пића, предсказивао оскудицу или изобиље. Још два рељефа, из времена непосредно пред примање хришћанства, приказују мушкарца са великим рогом изобиља у рукама, а непосредну везу Световида и плодности показује и наставак годишњег ритуала, када је испред идола стављан колач човечје висине премазан медом, иза кога је стајао свештеник и питао

народ да ли га види. Када би присутни одговорили потврдно, он је изражавао жељу да га догодине не виде, односно да година буде још обилнија и колач још већи. Сам идол у Аркони био је вешто израђен од неколико врста дрвета и много виши од човека. Имао је четири главе. Рог у десној руци био је израђен од разних врста метала, док је у левој руци бог држао лук; мора се запазити сличност симболике плодности и рата са неким представама Јаровида, али и битна разлика у знамењу у десној руци: код Јаровида је нагласак на ратном симболу, док је код Световида у првом плану симбол плодности. Покрај идола стајале су узде, седло и један џиновски мач.

Противно општем обичају времена, свештеник који је једини имао право да уђе у светилиште Световида носио је дугу браду и косу и није смео да дише док је унутра да не би човечијим дахом окужио божанство. Када би морао да издахне, свештеник је излазио из унутрашњег светилишта, где је стајао дрвени кип бога. Чак ни у рату ништа није смело упрљати улаз у храм, а у част Световида често су приношене животињске жртве.

Световид, касније свети Вид, одржао се у многим речима у српском језику. Он доноси благостање, па се зато и ране и болести *видају*, што је израз из старословенског језика, а *увидети* значи схватити и разумети, док је *видовит* човек онај који види и оно што обични људи не виде.

ВЕСНА

Весна је у старој словенској митологији била богиња пролећа и плодности, задужена за пролеће, јутро и рађање живота. Позната је још и по именима *Жива*, *Дива* и *Девана*.

Богиња Весна права је супротност Морани, богињи зиме, ноћи и смрти. По људским мерилима, сматра се добром и потпуно наклоњеном људима, чему одговарају и представе њеног физичког изгледа. Иако су, као богиње, обе лепе, Морана је бледа и испијена, на неки начин представља лепоту у опадању, док је Весна румена и бујна и перонификује цветање и пролећно годишње доба. Од прве се људи боје, другу обожавају. Оне су изгледа чак и митолошки супротстављене, а незамисливо је и да постоје у исто време на истом месту: тек када Морана оде, Стрибог коначно донесе Весну „на крилима ветра".

Весна представља долазак ведрог годишњег доба, оживљавање природе након њене зимске обамрлости и повратак светлости након периода мрака, сасвим слично Девани, за коју се, код Пољака, везују иста својства, уз додатну „титулу" богиње плодности, а понегде и богиње лова. Како је управо пролеће оно годишње доба у коме све цвета и време када се живот обнавља, сасвим је могуће да су ово само два различита имена за исту богињу плодности. Уз ова два имена, вероватно се иста богиња скрива и под именима: Живана, Жива, Сива, Дива, Дева, Девица, Даница... Вреди поменути и податак да се у неким народним причама Источних Словена краљица русалки назива *Дива* или *Дивка*. Име Лада је, за разлику од овог низа сличних имена, донекле мистериозније

Сива Жива сива силна,
Сива силна голубице!
да куда си путовала?

(Део обредне песме која се пева на Божић, као најава лепших дана)

и ређе; ради се или о посебној богињи љубави и лепоте или о још једном мање раширеном називу за исту богињу чије је право име овде табуисано ради заштите. Примањем хришћанства, света Петка и Богородица поделиле су функције женског божанства плодности, лепоте и материнства.

Весна је лично име које је сачувано, посебно код Срба, али је Жива она која, по словенском предању, „учи људе орати и на травна пасишта стоку тјерати“, а у замену за ово од њих тражи само венце пољског цвећа. Чеси Живу сматрају богињом људског живота и природе, док се код Хелмолда помиње као Сива, богиња Полабљана која даје богатство. Вук у свом *Рјечнику* спомиње обичај код Срба да жене, када некога питају за здравље мушког детета, кажу: „Како ти је Живко?“, без обзира на то како се дете зове, чиме се наглашава веза између детета и истоимене богиње, што на неки начин јамчи добро здравље и раст детета и додатно одређује ово божанство као богињу људског живота.

У вези са овом богињом вероватно је и стари српски обичај да, приликом суше, *додоле*, младе девојке које певају древне „женске“ обредне песме, иду од куће до куће босе, одевене у изношену одећу и са венцима од траве, житарица и винове лозе на главама. У свом колу додоле између себе изаберу главну: она је приликом овог призивања кише гола, али је од главе до пете обложена травом и цвећем. Ову предводницу називају *додола* или *додолка* и она симболизује богињу плодности. У обреду је најважније прскање и поливање водом уз песму: „Наша Дода бога моли, да удари росна киша.“ По ко зна који пут, бог који се призива овим паганским ритуалом очигледно није хришћански, а смисао ритуала је свакако да ће кишу од њеног божанског власника најлакше измолити сама богиња којој се девојке посредно обраћају.

Весна се приказује као прелепа, увек насмејана, нага и боса жена, донекле прекривена рухом од папрати, траве и цвећа, косе која је понекад такође сва од цвећа, спуштена до испод колена. Бујних је груди, како и доликује богињи која означава плодност, а понекад у десној руци држи јабуку, а у левој грозд, или јој је на кажипрсту десне руке ластавица, симбол пролећа, а у левој кита цвећа, која симболизује и брак. Веровало се да ова богиња шири предиван мирис око себе, да су сви опојни мириси пролећа само трагови њеног проласка. У вези са њеном „одећом“, ваља напоменути да и папрат и цвеће означавају плодност и да је код Словена, као и код Келта и Германа, папрат била свето биље.

МОРАНА

Антипод Весни, Морана је богиња ноћи, зиме и смрти и најчешће се појављује у лику лепе девојке дуге црне косе, бледог лица, са вучјим очњацима и канџама, одликама које нагрђују њену божанску лепоту и наглашавају њену, у људским очима, злу природу. Позната је свим Словенима, и јавља се под именима *Морена*, *Марена*, *Марана*, *Маржана*, *Маржена*.

Све зимске непогоде, снег и смрт долазе од богиње Моране, коју су прозвали богињом смрти људског, животињског и биљног света. Њена три главна атрибута су зима, смрт и мрак, а у блиској вези и са њом и са Весном је Стрибог, бог који „односи једну да би донео другу".

Постојао је и веома раширен обичај „спаљивања Моране", која симболизује зиму. На размеђи зиме и пролећа, многа словенска племена правила су лутку од крпа и сламе са ликом Моране и спаљивала је у обреду који је требало да помогне да Весна, пролеће, што пре дође.

Неки истраживачи претпостављају да је и женски демон Вада заправо Морана, можда зато што вади душе, док у имену Мрзало налазе асоцијацију на мраз. Према неким тумачењима, и иза доста честог лика *бабе* у народном предању крије се божанство зиме. Пословица „Дуни јуже, нек се бабе пруже" заиста говори о периоду када јужни ветар односи зиму. И први пролећни цвет, висибаба, у свом називу крије ову древну симболику – „баба виси" тј. умире када пролеће напокон стигне. „Зубато сунце" из народних пословица означава доба године када сунце сија, а ипак је зима – ти „зуби" које сунце има донекле упућују на Моранине вучје очњаке.

Мора бора! Не прелази
прек' овога б'јела двора.

Народна песма

МОКОША

Мокоша је словила као заштитница жена и женских послова, посебно предења. Била је управитељица девојачких судбина и богиња плодности. Замишљали су је као жену велике главе и дугих руку која обилази куће и надгледа прело, награђујући оне које су вредне и кажњавајући оне које нису. С друге стране, распрострањено је било и веровање да је посреди зло божанство и њен кип изгледао је као страшна наказа састављена од различитих животиња. Она, према овом тумачењу, означава муке и невоље, ружна је и гадна и симболизује све људске страсти. Понегде је зову *Мокош*, *Мокуша* или *Мокша*.

И молила за све земно,
за све земно и под земљом.

Народна песма

Ако је Морана „зла“, а Весна „добра“, Мокоша би према представама Старих Словена била негде у средини. Улога ове треће велике богиње словенског пантеона, можда и најзначајније и најчешће помињане, најмање је јасна, иако је она позната свим Словенима. Сви бројни наводи о њој кратки су и неодређени. Несумњиво је још 980. године кнез Владимир поставио њен идол у Кијеву, раме уз раме са идолима Перуна и других словенских богова. Њено име се помиње у свим текстовима написаним од XI до XIV века у борби против многобоштва. А опет, о њој се не зна скоро ништа.

Један занимљив навод словеначког историчара Јосипа Мала на неки начин спаја обе представе ове мистериозне богиње: „У словеначким приповеткама сачувала се као моћна чаробница Мокошка... Она је била људима накло-

њена; каткада им је у злу помагала. Посебно је радо односила децу, нарочито ону коју су веома лоше одгајали.“ Јосип Мал наводи један рукопис светог Саве, у препису из XVI века, који у целости гласи: „Ако си чинила с бабама богомрски блуд, ако си се молила вилама или Роду и Рожаницама, а Перуну и Хорсу и Мокоши у част пила и јела: да држиш пост у поклоњењу три године.“ Баш овај одломак из списа св. Саве јасно говори о чињеници да су жене највише поштовале Мокошу. И један руски извор из XIV века извештава о томе да се многе цркве жале на постојање „двоверства код хришћана који приређују идолима гозбу и у потаји чине част вилама и Мокоши, а посебно то чине све жене, готово без изузетка“. Дакле, њен култ су углавном одржавале жене, најпре јавно, а касније у тајности. Можда је баш окренутост Мокоше женама прави разлог за недостатак података о њој, јер су хронике и историју обично писали мушкарци.

КОЊИ БОГОВА

Сви словенски богови по правилу су и ратници, па као такви неки од њих имају коње којима се неретко приписују необична својства. Ови митски коњи снажно су повезани са Месецом, односно лунарним култом, и често имају два сасвим супротна лица: једно „световно“, обично, и друго „божанско“, моћно и чудесно, које показују углавном ноћу.

Када падне ноћ, моћни Световид би зајахао свог крилатог коња и прогонио непријатеље Словена. По много чему могло би се закључити да он има два коња: белога јаше дању, а црнога ноћу, мада се овде највероватније ради само о два лица исте магичне животиње. О томе говори и запис да његовог белца чувају свештеници у његовом храму судбине. То је само наизглед обичан коњ, кога ипак нико сем свештеника не сме ни да додирне, коме је грех ишчупати и длаку из гриве или репа и кога користи само велики свештеник у магијским ритуалима у којима предсказује будућност у Световидово име. Међутим, записано је предање да се исти тај брижљиво чувани коњ често

ујутру могао наћи исцрпљен, изнојен и каљав, и тада се веровало да га је претходне ноћи јахао Световид.

Белац је такође коришћен и за гатање пре поласка у рат. Свештеници би испред храма постављали на тло троструки ред копаља, а затим изводили оседланог белца да пређе преко њих. Ако би он преко копаља кренуо десном ногом, сматрало се да ће исход бити повољан, а ако би кренуо левом, то је предвиђало несрећу и значило да се ратни поход мора одложити. Што је коњ био оседлан и што га је водио нико други до сам велики свештеник, говори о веровању да се на њему у тренутку прорицања налазио и сам „невидљиви" Световид и да је управо бог управљао кораком свога коња.

Слично Световиду, у причи о Тригласу каже се да је и њему био посвећен коњ, али вранац, те да је и он био коришћен за гатање на сличан начин као и Световидов белац. Триглавови свештеници су тврдили да, попут Световида, и овај бог „ноћу зајаше коња, да потера зле духове од земље".

Сличне необичне коње понекад проналазимо и у народним песмама и приповеткама свих словенских народа, иако су њихови власници овога пута људи, али велики јунаци или деца необичног порекла. Тако у српској песми *Женидба Краља Вукашина* сазнајемо да

Зајаши момче коња и не прође ни трен, већ се нађоше код куће. Волшебни коњ опет се претвори у рагу.

Народна бајка

његов ривал и велики јунак „Момчил има коња Јабучила, Јабучила коња крилатога; куд год хоће прелећети може". Крила овог коња се, према песми, могу видети само пред зору, јер их пушта „када први запјевају пјевци", али и по наредби свога господара. Овај коњ је веома налик коњу неког древног словенског бога, што је у првим верзијама песме вероватно и био.

ИДОЛИ БОГОВА

„Идоле словенских богова налазимо споменуте код скоро свих старих хроничара; негде су они врло грубо израђени, а негде, опет, као и храмови, уметнички израђени. Идоли су каткад велики као дивови, и толики да су их једва четири вола могла с места помаћи – као Световидов, а негде су врло малени – као онај драгоцени идол Триглавов, кога су жреци скрили испред грамзивих руку хришћанских проповедника. Идоли су редовно били украшени златом и сребром, које су у бојевима као плен задобили; каткада су сасвим посребрени и позлаћени, као скривени идол Триглавов; каткад је међутим, само глава сребрна, а брада златна, као код Перуна." (Спасоје Васиљев)

Идоли су првобитно били сасвим примитивни – груби пањеви, камење или коље, сасвим мало обојени или исклесани. Овако су морали изгледати и у германској и у словенској старини, јер у језицима ових народа често једна иста реч означава и идол и велики комад дрвета или пањ. Нешто касније се примећује тежња да се идолима додају или назначе глава и руке, како би попримили људски облик. Најчешће су идоли били од липе или од храста, тесани су и од дела бадњака који је био изван огњишта па није изгорео, а од сребра и злата вероватно су почели да се израђују тек у вековима непосредно пре примања хришћанства.

Из сваког пања не може се светац истесати.

Српска народна пословица

Чајкановић сматра да су данашња страшила по пољима, обучена у дроњке, заправо некадашњи божански чувари. Ти идоли су, доласком хришћанства, или добили прописну форму крста или су у потпуности деградирани, при чему се временом заборавило њихово првобитно значење.

У српским народним песмама сачувало се сећање на старе сребрне и златне идоле словенских богова: „С богом пођи, драго дете моје / не моли се богу ’ришћанскоме / већ се моли богу сребрноме / којег ти је саградио баба / од сувога и сребра и злата / не би ли се на те смиловао / не би ли те але избавио.“ Ово је у потпуној супротности са раниjим уверењем да код Срба није било идола. Чајкановић је детаљно образложио српски обичај прања икона на реци у тачно одређено време, као остатак неког древног ритуала, јер у српском православљу такав обичај званично не постоји. Вероватно се раније, уместо хришћанске иконе домаћег свеца, која виси на зиду на источној страни, у свакој кући налазио идол племенског божанства чије се ритуално прање обављало на одређен празник.

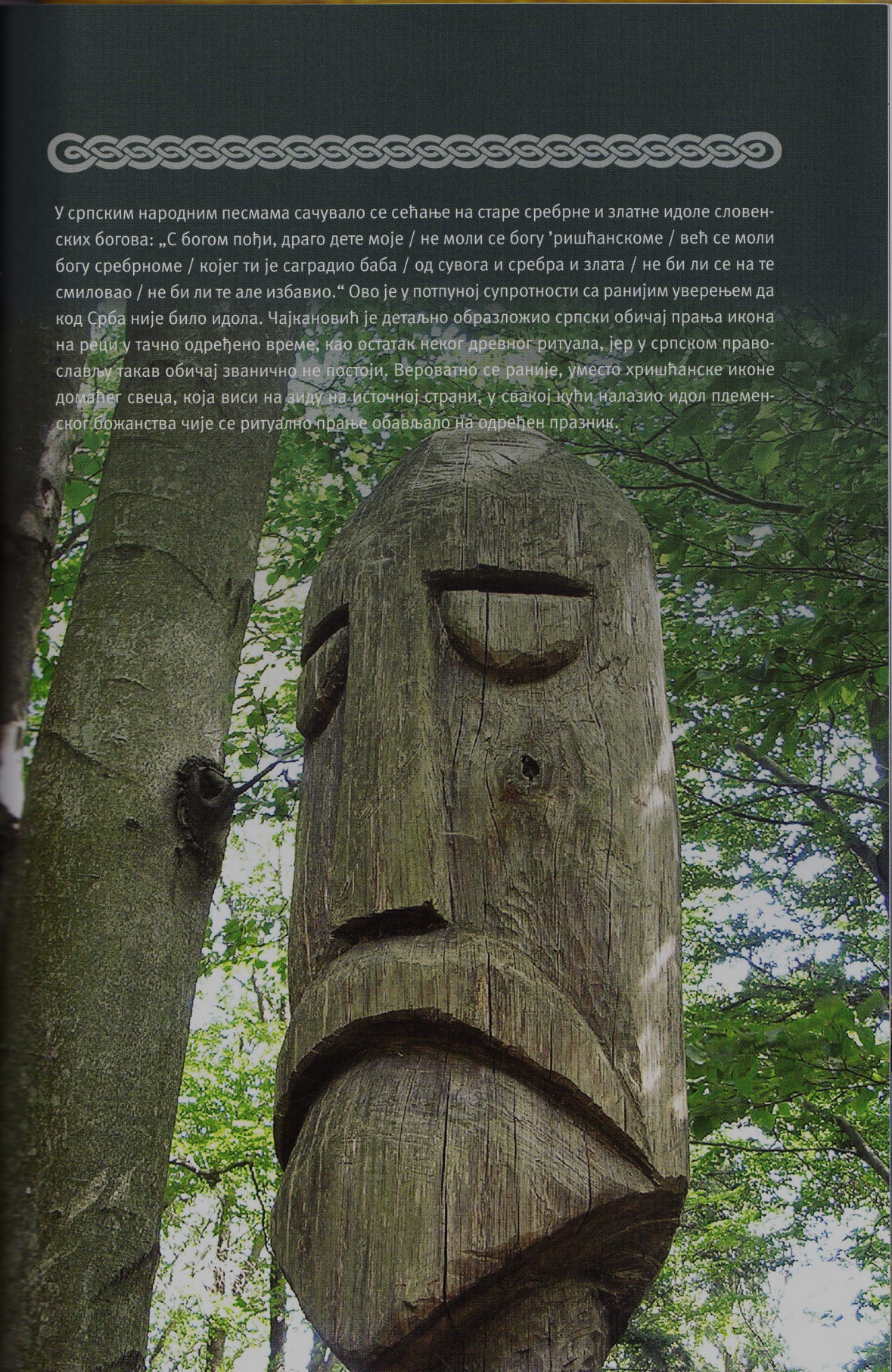

ХРАМОВИ И СВЕТИЛИШТА

Словенски храмови су често биле велелепне грађевине и због тога на гласу; чак их и арапски географ Масуди у X веку помиње „по чувењу“, јер их сам није видео, али његови описи изгледају претерани и граниче се са фантастиком.

Од свих словенских храмова, најбоље су у историјским изворима описани храмови Балтичких Словена, чије је постојање документовано и археолошким ископавањима, а од којих је најпознатији велелепни Световидов храм у Аркони на острву Рујан, разрушен 1168. године.

Познат је и диван опис који каже да је један од најмногољуднијих градова и седиште идолопоклонства била Ретра, где је постојао храм са идолом од злата. Сам град имао је девет капија и био окружен дубоким језером преко којег

се прелазило само једним дрвеним мостом. Њега су могли прећи само они који долазе да принесу жртву или да питају жреце за савет пророчишта.

Чини се да је храмова, мањих или већих, било широм словенских простора, иако многи од њих нису упамћени или описани. Археолошка истраживања на локалитету Перин, код Новгорода у Русији, открила су остатке сложене дрвене конструкције која је идентификована као Перунов храм; у средишту је пронађено и угљенисано дрво, па се претпоставља да је то било место на коме је горела више пута помињана *вечна ватра* посвећена Перуну. Такође у Русији, у старој Ладоги, откривен је дрвени идол из IX века који представља брадато божанство са шлемом на глави...

О многим словенским светилиштима мало се зна зато што су, у процесу покрштавања, потпуно уништавана и често су баш на њиховом месту подизани хришћански храмови. Нека светилишта била су под ведрим небом, у *светим гајевима*, ограђена дрвеним оградама или плитким рововима. Светилишта и кипови скоро увек су били окренути ка истоку, према излазећем Сунцу, што је остало као правило и у православним црквама, чији су олтари увек на источној страни.

Већи храмови често су представљали и ризнице у којима се чувао део ратног плена који се увек обавезно даривао светилишту. О овом богатству, као и о култним обредима, старали су се паганski свештеници. Мања светилишта, посебно она под ведрим небом, обично је опслуживао само један свештеник, док је о великим храмовима бринуло више њих. Старословенска реч *храм* имала је значење „верска кућа“. Основна дужност свештенства била је, осим религијске, и старање о добру племена, јер су свештеници тумачили вољу племенског божанства па им је због тога указивано и поверење да деле правду у локалним споровима, па чак и да у име богова одлучују о рату или миру. Свештенство је, на овај начин, често било важније и моћније чак и од званичног племенског владара.

III

МИТСКА МЕСТА

НЕОБИЧНА ВЕРОВАЊА

Свим словенским племенима били су заједнички идолопоклонички ритуали, низ обреда и обичаја са религијским садржајем. Посебно мистично значење у њиховом схватању имали су поједини објекти или ритуални предмети, природна стецишта или култна места где су се ти обреди одигравали.

Многи словенски обреди постепено су „деградирани“ у народне обичаје, чије је значење временом заборављено, али који се и до данас одржавају, посебно у сеоским срединама. То што су сачувани у свом древном облику, иако са измењеним значењем, треба захвалити чињеници да су накнадно заогрнути у хришћанско рухо.

Многи обичаји који потичу из давнина односе се на три најбитнија тренутка у људском животу: рођење, венчање и смрт; око ових догађаја грушисани су многи религијско-магијски ритуали: кумство, преношење младе преко прага, обилажење огњишта приликом увођења невесте у нову заједницу, покривање огледала и просипање воде у случају смрти и слично, и сви они подразумевају одређена посебна места која су била у средишту ритуала. И данас у свести словенских народа постоје места која посебно привлаче демонска бића и која сваки човек треба да избегава, нарочито ноћу, као што су гробља, воденице, буњишта, мостови, раскршћа, разне рупе, јаме и пећине...

ГРАДИШТА И БАВАНИ

Градиште је култно место на неком узвишењу, или шумски пропланак, где се народ окупља да принесе жртве боговима. Најчешће су се приносиле жртве у воловима или овновима. Хелмолд каже да, након приношења жртве, којем присуствују и жене и деца, „сав народ поседа за богате столове, једе, пије, па се затим весели и игра".

Где није било великих храмова, углавном у мањим местима, Словени су их замењивали *градиштем*.

Осим што се на градиштима одавала почаст боговима, при чему су им приношене животињске жртве, ова култна места служила су и за трговину, као и за заштиту у случају напада непријатеља.

Сликовито сведочанство о изгледу словенских градишта забележио је у X веку јеврејски путописац Ибрахим ибн Јакуб: „Тако Словени граде највећи део својих градишта; потраже ниске лугове богате водом и рогозом и назначе тамо округло или четвртасто место, према томе какав облик желе дати тврђави, а и према пространству места. Око тога места ископају јарак, а од избачене земље наслажу бедем тако да га даскама и трупцима утврде и набију док зид не достигне одређену висину. Затим се на страни где им се чини најподесније одмере врата којима се прилази по дрвеном мосту."

У свим словенским земљама постоје оваква места, давно напуштена, осим ако на њима касније нису сграђене хришћанске цркве, где су некада били постављани идоли, статуе начињене од дрвета или камена, касније често обложене племенитим металима, најчешће сребром и златом. Понекад су за њих подизани и величанствени храмови, попут храма у Ретри, али су многи стајали и под ведрим небом, у светим луговима, што није умањивало поштовање које им је народ исказивао.

Израз *баван* у саставу географских имена, као што су многа места са именом Баваниште, вероватно указује на словенска култна места из времена многобожачких веровања. Реч *баван* потиче од речи *балван*, која на српском, руском и пољском значи „гредa", али и „идол". Током векова у којима је трајало покрштавање Словена, уништавани су ови идоли и пљачкани храмови словенских богова, без обзира на њихову величину и значај.

ГРОБЉА

Прва гробља настала су сахрањивањем мртвих у оближњим пољима и шумама, покрај насеобина, а гробови су означавани најчешће каменим споменицима, али и дрвеним штаповима или високим хумкама земље (*могила*, или по руском *курган*, од старе речи за круг). Мртви су понекад спаљивани, а њихов пепео се обично спуштао непосредно у гроб, без урне. У гробовима се често налазило и оружје и друге ствари које су указивале на то да је гроб нови „стан" за умрлог. Као посмртна жртва, покојника су понекад пратили и његов коњ, пас или соко, а уместо надгробног споменика у земљу је забадано оружје, посебно у случају погинулих у бој.

Словени су првобитно сахрањивани под кућним прагом, настављајући тако да чувају кућу и након смрти. Овај непрактичан обичај није се могао одржати у друштву које се развијало, али је ипак симболички очуван. Уместо покојника, касније је у кући сахрањивано нешто што га може представити и заменити и ту симболику носе и два обичаја забележена крајем XIX века. Први је из Босне и налаже да се покојнику, кад умре у кући, обрежу нокти са руку и ногу, па се „утуре" у рупицу на прагу која се након тога зачепи; верује се да ће на овај начин „међу укућанима иза мртвог велики мир и слога остати". Други је из Србије и састоји се у томе да покојника измере „црвеним концем од врха главе до прстију ножних", а затим „тај конац закопају у кућу" како би укућани и стока били здрави. Занимљиво је и веровање да ће се „затрти породица" ономе ко први сахрани свог покојника на новом гробљу, одатле и називи „медвеђе" за поједина гробља, што сугерише да је на њима први сахрањиван убијени медвед, а ово чудно веровање потиче вероватно баш из времена када су мртваци почињали да се сахрањују изван кућа.

Саранише војводу Кајицу,
Чело главе копље ударише,
На копље му сокола метнуше,
За копље му коња привезаше,
По гробу му оружје простреше.

Народна песма *Смрт војводе Кајице*

Веровало се да неко кога гоне треба да се сакрије на гробљу јер нико жив тамо не сме да привири ноћу. Гробље је место где се скупљају нечисте силе, које су најактивније ноћу, одакле и веровање да се ноћу не треба одазивати, па ма ко те звао. Али то је и место на коме

обитавају душе покојника, које такође могу наудити, али могу и пружити уточиште прогоњеном. О томе да душе, бар неко време након смрти, обитавају на гробљу говори и обичај да се на сахрану иде једним, а враћа другим путем, чији је циљ да се душа покојника завара, како се не би могла вратити назад. Сматра се да и пуштање косе и браде и ношење црнине, дакле изглед другачији од уобичајеног, штите ожалошћене од евентуалног повратка душе покојника, која их тако не препознаје. Такође, надгробни споменик прави се од камена јер је камен „сеновит“, те може да у себе прими душу умрлог када она напусти тело. Чак и наш благослов за покојника, „Бог да му душу прости“, не истиче жељу заједнице да му Бог опрости грехе, јер би у том случају морао да гласи „Бог да му души опрости“, већ пре жељу да његову душу ослободи из тела, да дозволи телу да се распадне, а души да га напусти како би могла да оде на други свет.

Вампири, као умрле душе које нису напустиле своја тела, најчешће се јављају баш на гробљима; гробље је њихово станиште, а из свог гроба устају у глуво доба ноћи, да би се у њега вратили пре првих петлова.

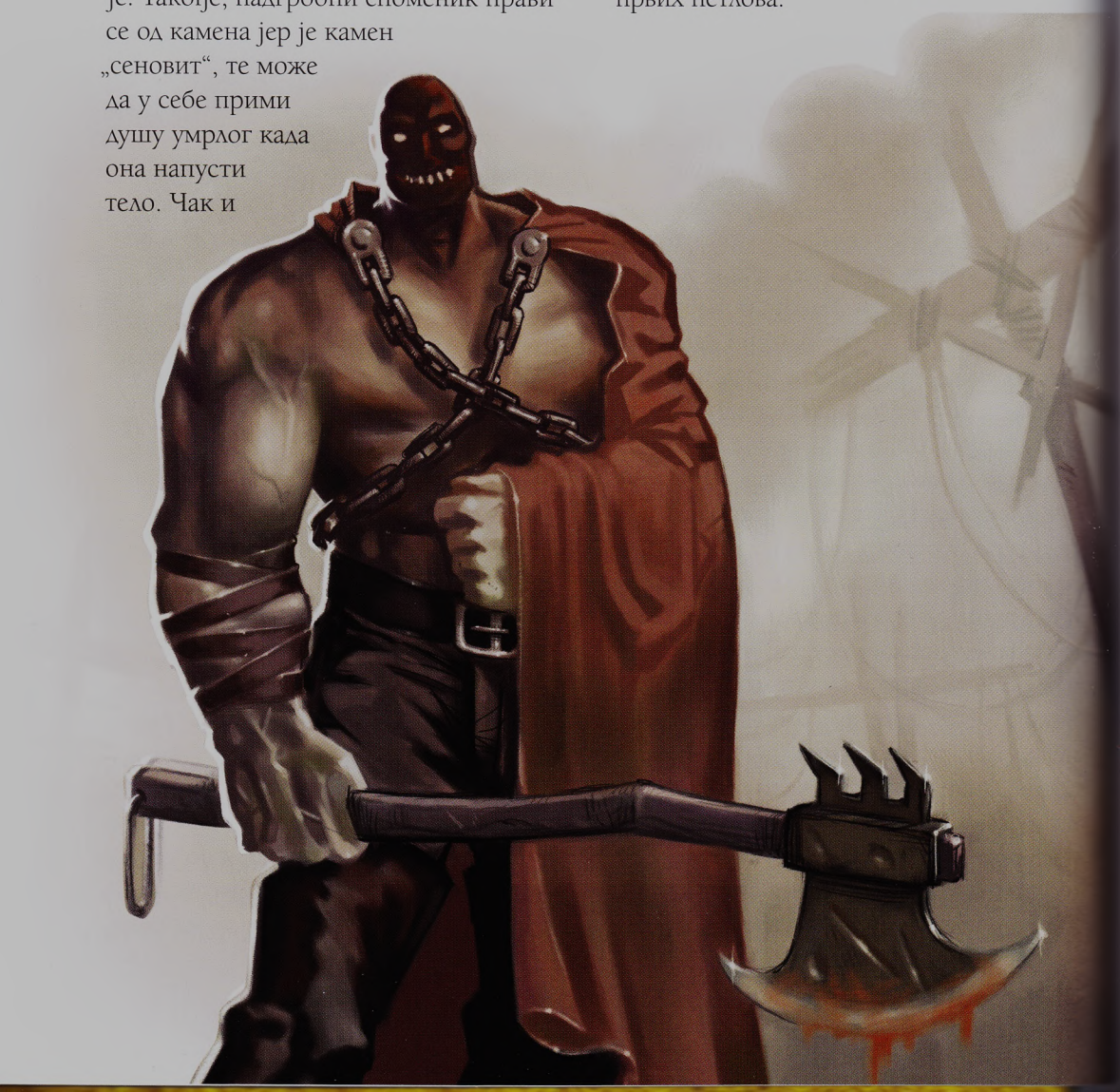

ВОДЕНИЦЕ

Воденица је за сваког смртника веома корисно, али и опасно место; дању се у њој меље жито, али је ноћу треба избегавати као стециште демона.

Словени су веровали да је воденицу измислио ђаво, на кога су пренесени атрибути старих словенских богова, и који је радо и походи. У њој се скупљају и вампири, вукодлаци, демони, а крај ње дрекавци... У води покрај воденице борави и сам Воданој, водени дух који одатле пролазнике повлачи у воду.

Вода која се захвата крај воденице има велику магијску моћ. Чињарице или врачаре често су захтевале од својих „муштерија“ да донесу овакву воду са левог или десног витла, воденичног точка, или са места званог „одврата“, где вода улази у воденицу. Оваква вода била је основ за магијске радње које треба да „одврате“ зле чини или да призову некакво добро за особу која тражи магијску помоћ, тј. да „наврну воду на њену воденицу“.

ВИЛИНСКО КОЛО

Вилинско коло, врзино коло и гумно називи су за слична места која поседују нарочиту магичну енергију. То може бити пропланак кружног облика, на коме се трава разликује од околне, по боји или другој врсти биља. То су места на којима се окупљају и играју виле или демони и вештице.

Ако смртник ступи на овакво место, може се разболети и умрети, може изгубити очи или руке, виле га могу претворити у дрво или стену, или може трајно нестати јер га однесу демони.

Вилинско коло се обично може пронаћи у близини планинских и шумских извора. На овом „вилинском игралишту“ састанци вила протичу углавном у игри и песми, у којима су оне ненадмашне. Ако неки човек тада случајно налети на њих, оне га увуку у своје коло и нагнају да игра са њима „док не постане само душа“. Треба нагласити да „вилинско коло“ није место сталног боравка вила, већ место њихових повремених ноћних окупљања. Постоје бројни историјски записи о местима која се називају *вилинско коло*; тако је 1888. године забележно да се тако назива један велики круг на граници Србије и Бугарске, недалеко од Врања: „Сељаци не смеју ноћу у њи уђи; не косе га, нити ору то земљиште.“ На гумну или ораху најрадије се окупљају вештице и то најчешће током *некрштених дана*, од Божића до Богојављења, када је по веровању „доњи свет отворен“, па на овоме свету ходају све могуће нечастиве силе; вештице тада на гумну кују своје мрачне планове. Врзино коло је, слично овоме, место на коме се окупљају демони који ће однети свакога ко тада наиђе на њих.

МОСТОВИ И РАСКРШЋА

Мостови и раскрснице спадају у „нечиста места“ која треба избегавати и на којима се не треба задржавати јер снажно привлаче нечисте силе, па се тамо, обично ноћу, могу срести многи опасни демони. Провести ноћ на мосту сматра се изузетно храбрим подвигом. То је начин на који младићи понекад доказују девојкама да су стасали у праве јунаке.

Раскршћа су места где се један пут раздваја у два (*тропућа*), али чешће места где се укрштају четири пута (*четвoропућа*), као у песми која каже: „Ако ли ми вјеровати нећеш, / ти ме води на раскршће пута, / пак ме вежи коњма за репове, / те ме кидај на четири поле.“ Или у другој: „Води мене путу на раскршће, / рас'јеци ме на четири стране.“

Према најчешћој епској схеми, три брата, која се на раскршћу договоре

да „крену сваки својим путем“, на њему оставе нешто што ће им при повратку наговестити да ли су остала браћа добро, попут ножева који ће зарђати ако њихови власници страдају. Ова места, дакле, имају и пророчку функцију, а суштински су повезана са светом мртвих, па их се људи боје на исти начин на који се боје гробаља; на раскршћима се, чак, сахрањују туђинци, злочинци и самоубице.

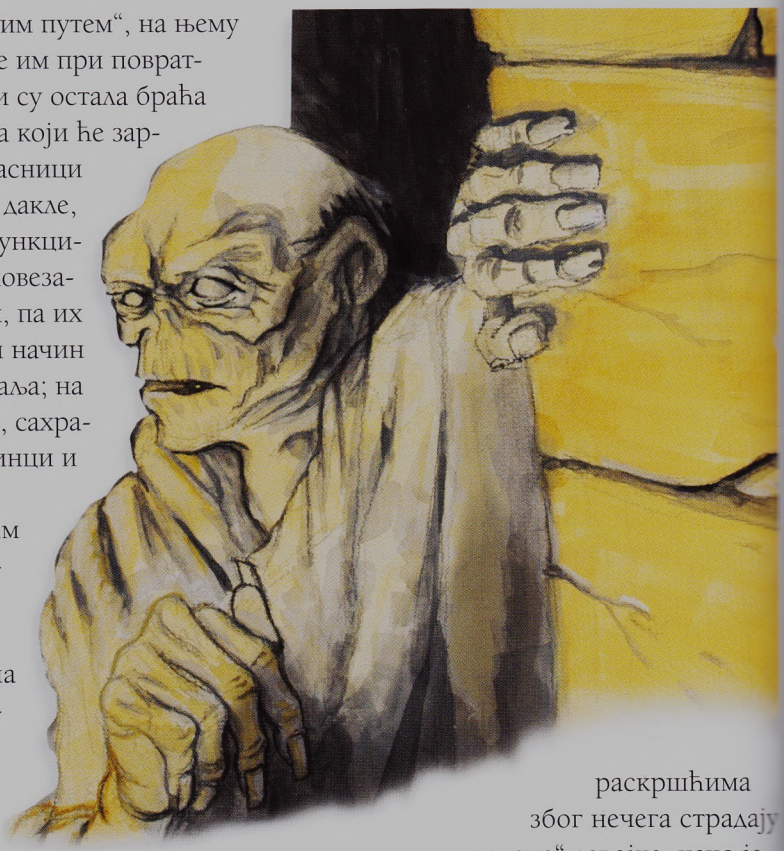

Вампири се, осим по гробљима, воденицама и кућама својих најближих, често појављују и на раскршћима. Такође, але ноћу вечерају на раскршћу; човек који нагази на ту невидљиву *алину софру* може остати слеп, глув или хром. *Вечера за вука* о Божићу износи се баш на раскршће. Путник који креће на пут не сме се осврнути када наиђе на раскршће. Чак и погребна поворка не сме се окретати на раскршћу, иако обавезно застаје на њему.

Очигледно и у словенској, као и у многим другим митологијама, раскршће је место прелаза из једног света у други и место судбинских дешавања. О овоме говоре и многе песме у којима баш на раскршћу смрт задеси момка или девојку, након што им из неког разлога не пође за руком да ступе у брак са вољеном особом. Такође, на раскршћима због нечега страдају и „уречене“ девојке, како је записао Вук Караџић.

У Србији је забележен и чудан обред да супружници чија се деца „не могу одржати“, односно умиру убрзо након рођења, износе новорођенче на раскрсницу, где га или оставе или затраже од првог пролазника да окуми дете. Пошто се кумство не одбија, овим се детету обезбеђује продужење живота или „добијање другог живота“, јер се сматра да на овај начин „божанска сила“ бира кума. Она ће тако остати његов заштитник целог живота јер се може десити, што се и прижељкује, да кум детета заправо буде сâмо божанство, отеловљено у неком просјаку или случајном пролазнику.

ЈАМЕ И ПЕЋИНЕ

Дубоке шумске јаме и пећине представљају најчешће улазе у доњи свет.

Доњи свет је за Словене место на које је могуће стићи чак и за живота, мада нико нема правог разлога за то; ово је место са кога је такође могуће и вратити се, мада јако тешко. Дубоке шумске јаме и пећине представљају најчешће улазе у доњи свет. Обично постоје невидљива или скривена врата која овај улаз држе затворeним, али је могуће сазнати тајну њиховог отварања, што у словенским бајкама полази за руком само најбољим јунацима.

...Једном најстарији син пође у лов... Аждаја дочека царева сина те га прождере... Онда пође средњи син у лов... аждаја га дочека те га прождере... Онда и трећи син пође у лов, не би ли и браћу нашао...

[...]

„Сад да ми кажеш где су моја браћа."

„Хоћу, само ми немој ништа учинити. Одмах иза града твојега оца има једна рекавица, и у оној рекавици имају три шибљике; подсеци оне три шибљике, па удри њима по корену; одмах ће се отворити гвоздена врата од великог подрума, у ономе подруму има толико људи и старих и младих, и богатих и сиромаха, и малих и великих, и жена и девојака, да можеш населити читаво царство; онде су и твоја браћа."

Народна бајка *Аждаја и царев син*

РАЈ И НАВ

Словени су веровали да душа покојника након смрти прелази у други живот. Душа одлази или у нав или у рај, загробне пределе за које је Луј Леже, на основу постојања обе речи у свим словенским језицима, претпоставио да су два одвојена места, пакао и рај.

Спаљивање покојника, жртвовање оружја, коња и паса, стављање хране у гроб покојнику и даће на којима се за мртве месе нарочити колачи доказују да су Словени веровали у загробни живот. У песми *Смрт Марка Краљевића* Марко убија свога коња Шарца и ломи сабљу, вероватно зато да би и они пошли са њим на онај свет. Овде је занимљиво поменути да се овај „пренос“ са овога на онај свет не односи само на предмете у власништву, већ и на општи статус који једна особа ужива: веровало се да роб на овоме свету остаје роб и на ономе, па су стари Словени радије гинули у борби као слободни људи него дозвољавали да буду заробљени и постану робови.

Реч *рај*, која је старија од хришћанства, и у хришћанској терминологији код свих Словена означава исто оно што је, по свој прилици, означавала и много раније; хришћанска црква ју је без устезања усвојила, као и идеју која стоји иза ње, па је рај тако и био и остао „дом праведних“ на ономе свету.

Где се налази загробни свет није сигурно, но једна од прихватљивијих теза јесте да се налази с друге стране мора. У прилог томе говори обичај „сахрањивања“ мртвих полагањем у чамац, који би потом био гурнут у море. Понекад би, због удаљености мора, Словени своје мртве спалили, пошто би их претходно симболично ставили у чамац. Да је други свет негде преко мора поткрепљује и српско веровање да куга прелази преко мора када долази да мори људе. Такође је значајна и улога коју вода, посебно текућа, још увек има у погребном култу: када се након погреба у реци пере одећа умрлог, обавезно

се неки мањи део одеће намерно пусти низ воду, а исто тако се и вода која је била крај покојника на самртном одру просипа у реку или поток. Вероватно све ово има везе са идејом да се свака река коначно улива у море и тако води до „онога света“ на који одлазе душе, чак и оне које се којим случајем „задрже“ у води на самртном одру. Извесно је да су бар Словени који су живели покрај мора у VIII и IX веку имали представе о лађи мртвих, јер су археолози у тај период сместили пронађене надгробне плоче и гробове у виду лађа.

Друга могућност је да се свет мртвих налази под земљом, у некој шуми, и да је у њега могуће стићи још за живота кроз неку дубоку шумску јаму или пећину. Словени су, поред спаљивања, своје мртве сахрањивали и закопавањем у пољима, по шумама, под прагом или испод огњишта, при чему је лице покојника окретано ка Сунцу које се рађа.

Ипак, изгледа да је у раније време обичај спаљивања био најчешћи. О овоме говори и арапски путописац Ибн Фадлан који је, на својим путовањима у X веку, присуствовао церемонији спаљивања једнога Руса и који наводи да му је неко од присутних рекао: „Ви сте, Арапи, један непромишљен народ; закопавате човека у земљу, где га раздиру животиње и црви; а ми га спалимо да би одмах отишао у рај.“ О раздвајању душе од тела, као битном услову одласка на онај свет, говори и српски благослов за покојника: „Бог да му душу прости“, који изражава жељу да се покојникова душа успешно растави од свога умрлога тела.

Реч *страва*, која на српском означава велики, смртни страх, користи се, попут речи *даћа* и *тризна*, и да означи слављење и гозбу у част покојника. Ову реч и обичај су, како мисле историчари, од својих сабораца Словена примили и Хуни, па су тако након смрти свога вође „славили страву над гробом Атилиним“.

Да би покојник на ономе свету имао мира, мора бити прописно сахрањен и мора му се редовно дотурати храна. Овај обичај жртвовања хране прецима, код неких словенских народа, хришћанство није успело ни најмање да ослаби, па се тако код Срба и до данас, помешани са хришћанским елементима, дају даће и помени на гробу покојника и жртве у храни на прагу његове овоземаљске куће, где су првобитно вршена сахрањивања, јер је само тако ова симболичка жртва у његовом домету. На гроб се, за њега, оставља по део сваког јела, а у Румунији му се, уз храну, носи чак и одело! И у Чешкој су у старим гробовима пронађени судови у којима је вероватно остављана храна за покојнике. У Србији је, у пожаревачком округу, забележен обичај да се поред мртваца оставља штап „да би покојник на ономе свету могао бранити своју храну од гладних душа којима се не даје подушје“. Ту спадају и обичај одасипања мало пића из чаше на под, који прати веровање да у доњем свету влада вечита жеђ, као и обичај да се храна која падне на земљу не дира јер је намењена прецима...

МИТСКИ ТОПОНИМИ

Уверовањима Словена сачувала су се и одређена митска места која није могуће посетити због тога што нико не зна где се налазе. Међу њима су најпознатија Витор планина, света шума Жутибор и Тројанов град, о којима је предање сачувано мало боље него о другим таквим местима.

ВИТОР ПЛАНИНА

Витор је мистична планина за коју многи знају, али нико не зна где је. Та планина се, кажу, налази у облацима, или је пак вечно њима окружена, и мења своје место исто онако како се мењају ветрови. Многи су се неким срећним случајем задесили на Витору, али више никада нису успели да га поново пронађу. Верује се да ово необично место мора бити дом неким чудним душама, змајевима и змајевитим јунацима. Према словенској традицији, сви гласовити јунаци су змајског порекла, и тиме на неки начин вероватно у вези са овом „змајском планином".

> Ја се, царе, потурчити нећу,
> док доведеш воду из Витора.
>
> Народна песма

Једна од историјских могућности јесте да је чувена Световидова Аркона била сазидана на једном острвцету које се звало Витора. Такође, и у данашњој Босни постоји планина сличнога имена, Виторог, а Витогор је и један вис у непосредној близини планине Златибор, у Србији.

ЖУТИБОР

Жутибор је света шума о којој се не зна ништа осим да је дом тајанствене богиње непознатог имена чија слика је красила заставе њених поданика Љутића. Према Хелмолду и Титмару, ово словенско племе било је настањено негде између река Лабе и Одре.

Титмар каже да код Словена име Жутибор означава неког демона, па би „златна богиња" те свете шуме могла бити нико други до мистериозна Лада. О Лади знамо веома мало – можда је она једно од локалних имена за богињу Весну (пореде их многи аутори, између осталих и Сретен Петровић), иако постоје мишљења да се заправо ради о богињи љубави и лепоте, са чиме се слаже и Луј Леже. Једна легенда помиње „храм трију идола, који су се звали Лада, Бода и Љеља" на Лисичјој гори код Кијева; овај велики храм на отвореном, чије је постојање потврђено археолошким ископавањима, био је постављен на пропланку планине, ограђен каменим бедемом, далеко од места где живе људи који су се ту окупљали једном годишње, почетком маја.

Света шума (а сасвим је вероватно да су Словени држали да има и више светих шума), дакле, где год да се налази, дом је неке прелепе богиње до које су Љутићи јако држали и чији су лик носили на својим заставама.

ТРОЈАНОВ ГРАД

По народним причама, Тројан је демонско биће које живи у свом замку у шуми, а ноћу обилази и обљубљује девојке и жене. Боји се сунчевих зрака који га могу спржити. Живи у свим урушеним и напуштеним шумским градовима, препуним змија и демонских бића која утерују страх у кости пролазника.

Словени из разних крајева верују да су баш рушевине у њиховој близини заправо остаци легендарног Тројановог града. Скоро сваки крај зна за неко овакво табуисано место које треба избегавати.

Поједини аутори су склони да посматрају демона Тројана или као остатак сећања на римског императора Трајана, што би посредно говорило о словенској присутности на данашњим просторима много раније него што сматра званична историја, или, још чешће, као „модификацију" самог бога Триглава. Цар Тројан са три главе спомиње се у народним причама као ноћни коњаник који се плаши сунца и често има козје или магареће уши.

... И није никоме казивао да цар има козје уши. Али га најпосле стане мучити и гристи где не сме никоме да каже, те се почне губити и венути. Мајстор то опази, па га стане питати шта му је, а он му на много запиткивање најпосле одговори да има нешто на срцу, али не сме никоме казати. „А да ми је", вели, „да коме год кажем, одмах би ми одлакнуло." Онда му мајстор рече:

„Кажи мени, ја нећу никоме казати; ако ли се бојиш мени казати, а ти иди духовнику, па кажи њему; ако ли нећеш ни њему, а ти изиђи у поље иза града, па ископај јаму те закопај главу у њу, па у три пута земљи кажи шта знаш, па онда опет јаму затрпај."

Момак изабере ово треће: отиде иза града у поље, па ископа јаму, те у њу завуче главу и у три пута рекне:

„У цара Тројана козје уши!" Па онда загрне земљу, и тако се смири и отиде кући.

Кад после тога прође неко време, али из оне јаме никла зова, и три прута нарасла лепа и права као свећа. Чобанчад, кад нађу зову, одсеку један прут и од њега начине свиралу, али кад почну свирати, свирала издаје глас:

„У цара Тројана козје уши!"

Народна приповетка *У цара Тројана козје уши*

IV

МАГИЈА

О МАГИЈИ И ЧАРОБЊАШТВУ

Магија и религија су на неки начин веома сличне: првом човек настоји да непосредно, чинима и бајањима, контролише природу и мистичне силе, док се у другој контрола над том истом природом и мистичним силама препушта божанствима на која човек врши посредни утицај кроз сложене религијске обреде; Фројд иде толико далеко да магију сматра само техником религије.

Под магијом се подразумевају радње које се изводе како би се у будућности изазвали неки конкретни позитивни („бела“ магија) или негативни догађаји („црна“ магија), а такође и све заштитне радње које треба да особу заштите од утицаја туђег магијског деловања.

Магија се учи скоро попут заната: чаробњаци се не рађају као такви, већ своје моћи стичу временом. Они уче поступке којима се могу контролисати природне силе, упознају природне и људском руком начињене предмете који омогућавају или олакшавају овакву

контролу, стичу сазнања о мистичном значењу сваког састојка у сваком магијском обреду и уопште стално покушавају да своје моћи побољшају и усаврше.

Сем овакве „научене“ магије, која је најчешћа, појединци се и рађају са способностима које се могу убројати у магијске. Видовити, аловити и змајевити људи такође су на неки начин *чародејници*, а народне песме и приче спорадично спомињу многе необичне личности чије способности представљају магијске моћи. На пример, веровало се да је легендарни српски народни јунак Срђа Злопоглеђа имао зле, урокљиве очи, којима је могао да окамени људе, па чак и виле! Од опасне моћи *злих очију*, која је добро позната на словенским просторима, бранило се на исти начин као што се брани и од сваке друге штетне магије: помоћу разних амајлија и бајања, понекад и тетоважом. Дакле, у пракси нема практично никакве разлике између стечене и урођене магијске моћи.

Занимљиво је овде навести и да римски писац Плиније Старији, у свом делу *Природна историја*, у коме преноси фантастичне приче о бројним народима, наводи да Трибали имају моћ да „зачарају или изазову смрт неке особе, посебно старије, ако је довољно дуго нетремице посматрају“. Византијски хроничари средњег века Србе су најчешће називали Трибалима, што је у складу и са неким новијим теоријама које у Трибалима препознају Словене. Зле очи су познате и код Влаха у Србији, па и они верују да постоје особе које својим *урокљивим* погледом могу нанети несрећу другима, и то углавном несвесно.

ЧИЊАРИЦЕ

Словенске девојке и жене биле су на гласу као добре *чињарице* тј. особе које владају магијом.

Чак и пошто је дошао крај словенском „паганству“, хришћанска црква тешко је излазила на крај са демонолошким и магијским представама које су, као „нижи слој божанског пантеона“, наставиле да живе у народу у неизмењеном облику, док је свест о „вишим слојевима божанског света“ готово потпуно ишчезла и у народној култури била замењена хришћанском религијом. Старе песме су једноставно добиле нове ликове, древни богови замењени су хришћанским свецима, а религијска значења непромењених обредних песама временом су се изгубила у магли заборава... Насупрот томе, демонологија и магија остали су усађени у људску свест и њима су се посебно бавиле жене, колико и раније.

У животу свих Словена, и пре и после примања хришћанства, магија је имала веома важну улогу. Она се користила најпре за лечење и заштиту, али нередко и за наношење штете непријатељу, освајање љубљене особе, стицање

благостања и слично. Својим моћним чинима чињарице су могле да заштите све што им је драго, али и да *омађијају* све што им је на сметњи. Међутим, оне нису биле свемоћне: један сачувани документ тврди да „чиње са мртвачком потковицом чини да чињарица изгуби чаробну моћ“, што значи да постоје и неке противчини и заштитни предмети, које чак и људи невешти у магији могу користити за одбрану.

Још увек су добро очувани бројни магијски обреди, попут онога у коме се растопљено олово слива у воду и по саливеним облицима се траже страхови и болести, као и чињарице које су тај страх или болест нанеле; овај древни ритуал одвија се уз „немушто изговарање“, односно изговарање у себи, одређених мистичних речи; обред и тајне речи кроз векове се преносе на свако друго колено, тј. са бабе на унуку или са деде на унука. Разним врачањима бавили су се, током минулих векова, и жреци, врачеви, чародејственици, односно припадници старог свештеничког реда, али и најразличитије врачаре и гатаре (углавном жене, јер су словенске жене склоније магијском од мушкараца) које су ова знања стицале вероватно путем предања.

> Добави очи од змаја, срце од аждахе и змију крилатицу ухваћену између госпоћа, па свари у једноме лонцу неомрчену а у води неначетој, од ћевојке самохране а на ватру самотвору, па нека за три јутра попије наште срца из молитвене чаше, ондар ће ти оздравити.
>
> Народна бајка *Лијек од мађија*

АЛОВИТОСТ

За неке људе се каже да су аловити када њихова душа може да изађе из њих, док им тело спава, и претвори се у алу. По једном веровању, дете рођено у кошуљици постаје аловито, по другом, оно се рађа из односа але и жене. Верује се и да су епилептичари увек аловити.

Док је душа аловитог човека претворена у алу, његово тело спава, али све оно што се догоди души док је изван тела, десиће и самом телу – све ране које душа задобије у борби са змајевима пренеће се и на тело уснулога.

У српској историји постоје и две славне личности за које се, према легендама и народним приповеткама, верује да су били аловити, а то су владари Стефан Немања, касније свети Симеон, и Стефан Дечански, за кога песма каже: „У краља је халовита глава, побиће нас хала и времена".

...Свети Сава наиђе негде крај мора на место где се спрема ручак цару Симеуну. Пекли волове, овнове, вепрове и друго, па запита:

„Коме спремате ручак?"

„Цару Симеуну."

„Зар ће он то све појести?"

„Хоће, јер је аловит."

Тада свети Сава позове цара Симеуна у шетњу по мору, на чамцу. Заиђу подаље у море, кад цар Симеун отпочне захтевати да се врате, јер је гладан. Свети Сава је знао шта је, па га је заваравао и говорио: „Сад ћемо, сад ћемо." У том, закомеша се ала у цара Симеуна; он падне на под чамца, а ала из његових уста искочи у море...

Народна приповетка

ВИДОВИТОСТ

Појединим људи имају несумњиву способност да „виде“ или осете оно што други људи не могу. Они најчешће „виде“ догађаје који ће тек уследити, а према древном веровању Словена могу и да препознају вештицу, аловитог човека или вампира.

Видовити су веома често они људи који се роде у кошуљици или са по шест прстију на рукама и ногама, такозвани *шестаци*, иако ово није услов.

Сматра се да је видовитост дар од бога Световида. Стога су овакве особе биле веома поштоване у својој заједници па се често тражио савет од *видовњака*, било у вези са обичним и свакодневним стварима, било у вези са неким озбиљнијим племенским подухватима, ако у близини није било „званичног“ пророчишта.

Натко Нодило спомиње народну причу у којој некаква покојна душа, увијена у црно, држи у руци гуску и говори: „Устај! Да кувамо од видовитога гуска видовиту вечеру“ и указује да је „видовита вечера“ божја, Световидова вечера. И из других извора зна се за веровање да су остаци са божје трпезе магични, јер додир са божанством даје храни посебна својства. Дакле, могуће је да та „видовита вечера“, коју је на неки начин кушао и сам Световид, јер је њему намењена, због тога даје и дар видовитости, који се у осталим случајевима може добити само рођењем.

КАМЕН

Камен је предмет који има посебне моћи јер се верује да између душе и камена постоји блиска и нераскидива веза. Камен је жив јер има душу. Душа умрлог задржава се у камену и за такав камен се каже да је сеновит. Отуда, вероватно, потиче обичај да се на гроб поставља надгробни камен или споменик. Његова функција је да прими покојникову душу ако покуша да се врати на овај свет.

Поред чини и бајања, важну улогу у магијским обредима Словена имали су и поједини предмети са нарочитом магијском снагом. Такви артефакти могу потицати из природе, али могу бити и дело људских руку.

Камен у словенској митологији има изражен култни карактер и користи се у многим обредима и магијским радњама.

Култни смисао добијају пре свега природни, необрађени каменови различитих величина, као и каменови посебних својстава, *драго и полудраго камење*, *кремен камен* и слични, на пример *алем-камен* који је симбол јарког сунца, ватре и 'тице алемперке, магичне птице обдарене способношћу говора и читања мисли, која о њега оштри свој кљун.

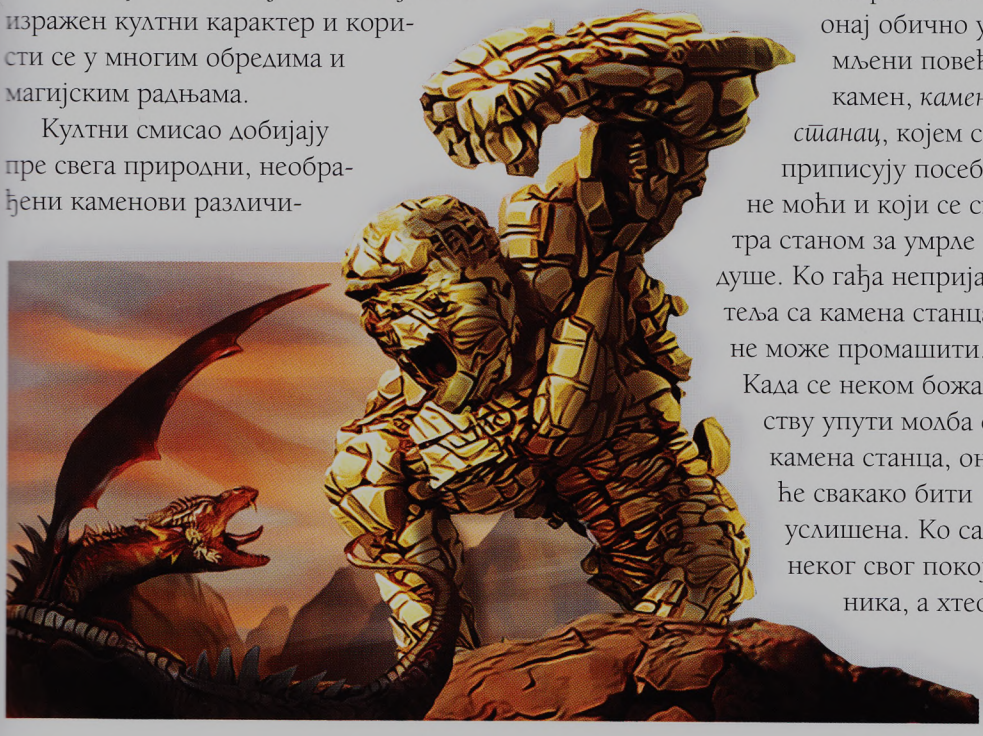

У обзир долази и онај обично усамљени повећи камен, *камен станац*, којем се приписују посебне моћи и који се сматра станом за умрле душе. Ко гађа непријатеља са камена станца, не може промашити. Када се неком божанству упути молба са камена станца, она ће свакако бити услишена. Ко сања неког свог покојника, а хтео

Камен може дати живот. Верује се да жена која нема деце може родити дете, ако окупа бели камен и љуља га у колевци.

би да се ослободи ових ноћних мора, може то обавити паљењем свеће на камену станцу, чиме се душа умрлог „окамењује“ да се више не враћа својој ранијој кући. Коме умиру деца, треба своје новорођенче да донесе на камен станац, где треба да га задоји нека друга жена, што ће помоћи да се дете одржи у животу. Болесној деци даје се да попију воду са струготином камена станца. Понекад се и преступници везују за камен станац са јасним магијским циљем да се на тај начин трајно заустави њихово недолично понашање: „Те одоше гори у планину, заведе га дубоку језеру, и привеза при станцу камену.“

Пробушеном камену такође се приписују велике заштитне моћи: у њега се убацује новчић или се увлачи рука, глава, па и провлачи читаво тело, ако је довољно велик; сматра се да ово штити од урока, лечи болести, повећава плодност, испуњава жеље... Овакав пробушени камен може бити и дело људских руку, па велику култну и магијску функцију има чак и пробушени камен на воденичком колу.

Култна обележја имају и хрпе каменова какве се често могу наћи на раскршћима. Ове хрпе настају из једног древног обичаја који се назива *проклетија*, а у којем се проклињу злочинци које заједница није успела да ухвати, па сваки припадник заједнице, а касније и сваки добронамерни пролазник, ритуално набаци по један камен на ту гомилу.

Занимљив је и обичај магијског *бацања камена* са десне ноге у даљ, што се изводи ритуално о одређеним празницима, са затвореним ушима, жмурећи и пре изласка Сунца. Смисао поступка је да се змије „окамене“ тј. да се зауставе на удаљености до које је камен одбачен, како би се избегла опасност од њиховог уједа у предстојећем летњем периоду. За успех ритуала битно је не видети и не чути где ће камен пасти.

ХРАСТ

Многи дрвени идоли израђени су од храстовог дрвета, а света ватра ложила се храстовим дрветом.

Један Хелмолдов навод говори о томе да у једној шуми, између најстаријих стабала, беху храстови посвећени неком богу те балтичке словенске земље (очигледно Перуну), ограђени шумском оградом кроз коју се улазило на двоја врата: „Ово место је главно светилиште где сви долазе ради суђења и спорова, али је улазак дозвољен само свештеницима и онима који желе да принесу жртву. Они којима прети опасност од смрти ту налазе уточиште, јер Словени толико поштују ове своје светиње да ту не проливају чак ни непријатељску крв.“

Један извор спомиње и кипове исклесане од камена или изрезане од дрвета, којих се „видјело свагдје под старим храстовима“. Да у овом исказу има истине потврђује и фигура од храстовине која приказује нагог мушкарца, пронађена у близини Неурупина, у данашњој Немач-

Многим Словеним позната је и легенда која каже да је у шупљини дебла старог храста скривено оно што највише желимо. Можда прву записану верзију ове легенде дао је, још у XII веку, калуђер Ебо који наводи да је један златни Триглавов идол, након што је Отон разорио словенске храмове, сакривен у „рупу у стаблу једнога врло дебелога дрвета", тако да се ова светиња „није могла ни видети ни дотаћи". Ово веровање је временом прерасло у легенду да се у најстаријим храстовима често крију велика блага.

кој, за коју је утврђено да потиче из друге половине VI века. У Русији, црквена уредба Петра Великог из 1721. године наводи, као остатак сујеверја који би ваљало искоренити, обичај да се људи моле Богу под храстом, чије гранчице свештеник после дели вернима.

Још је Луј Леже, аутор прве књиге о словенској митологији, закључио да је „храст био дрво посвећено Перуну" и ниједно касније истраживање није побило ову тврдњу. Како је Перун најпознатији словенски бог, не чуди ни то што је храст сматран светим дрветом код свих Словена. Поједини храстови, који се код Срба и до данас називају *записи*, играли су код многих Словена улогу „народних храмова", верских места која су служила уместо правих храмова, када ових није било у близини. Храст је у овој функцији табуисано дрво: „Не ваља сећи дрво 'запис', пети се на њ, нити гране његове горети, ма и саме пале, јер ћеш умрети – светиња је то и не треба је ништити."

БАДЊАК У БОЖИЋНИМ ОБИЧАЈИМА

У божићном ритуалу ложења бадњака, односно младог храстовог дрвета, приметан је јак спој лунарне и соларне симболике. Бадњак се припрема пре изласка Сунца, када се сече у шуми, а употребљава после заласка Сунца, када се уноси у кућу и ставља на огањ. Ово је, између осталог, Чајкановића навело на помисао да је овај обичај у тесној вези са хтонским и лунарним, одатле и са култом предака, што на неки начин и јесте тачно, јер се Дајбог сматра митским прапретком свих Срба и Руса и њиховим божанским заштитником. Практично сви остали истраживачи доводе бадњак у везу са Сунцем – његово ритуално спаљивање треба да „разбуди" младо Сунце, да га ојача. Руковање бадњаком обавља се у ноћним часовима вероватно зато да „младо Сунце" не би видело „старо Сунце". Да бадњак који ће бити спаљен на огњишту на неки начин заиста представља „младо Сунце", или је бар у чврстој вези са њим, говоре и ригорозна правила за руковање овим „култним предметом" – тачно се зна како и када се сме сећи, носити, спаљивати...

Многе чињенице јасно везују Дајбога за Сунце и огањ. Он симболизује „Сунце у малом", док се лунарно у њему огледа првенствено у хромости, која пролази након Божића, као да од тог

тренутка, па све до идуће зиме, у Дајбогу преовладава соларна симболика. И тако, док је слава, која је савршено очувана код Срба, у потпуности хтоничан, породични празник, посвећен породичним прецима који се тада очекују, за које се сматра да су присутни на гозби и којима се одаје почаст, Божић је општи празник, посвећен великом божанству Сунца, коме се тада „помаже“ да се поново роди, јер му се ритуалним ложењем бадњака заправо враћа изгубљена снага.

Термин *Бадње вече*, за вече уочи Божића, вероватно је постао од глагола *бдети*, о чему говори и ритуални обичај, који је записао Милићевић, да током Бадње вечери један од укућана треба да је будан целе ноћи – „да пази да се ватра не угаси“.

ВЕНАЦ БИЉА

Венац биља оставља се на неко место како би се оно заштитило од злих утицаја.

Познат је обичај да се бацањем венаца цвећа у воду осигурава заштита од дављења. Пред поједине празнике, на капију или врата ставља се венчић пољског цвећа да би се кућа заштитила од урока. За заштиту од вампира и вештица користи се венац белог лука, уз качење глогових трнова на кућна врата. Сви ови венци су кружног облика, што указује на магијску заштитну улогу.

Такође се и вилама приносе жртве у цвећу, пољским плодовима или венцима од биља и трава. На овај начин се од вила жели измолити помоћ или заштита јер је познато да оне воле поклоне, па је ово најсигурнији начин да се од њих добије некаква услуга. Сретен Петровић наводи да је у Будви забележен обичај да девојке приносе вилама жртве у венцима и да их моле да и оне њима, као уздарје, дају невестински венац.

Магијски ритуали често подразумевају употребу посебног, лековитог биља, тачно одређене врсте, а понекад ово биље има тражена својства само ако се узбере у тачно одређено време. Лековито биље сакупљају не само људи, него и виле, и то много успешније, јер се у њега много боље разумеју.

Поједине биљке везане су чак и за сама словенска божанства; на пример, дрво храст и цвет перуника, чији је други назив *богиша*, јесу биљке Перуна громовника и као такве користе се у његовом култу или када се жели да се обезбеди заштита овога бога.

Перуника, као биљка посвећена богу Перуну, може сачувати кућу од грома, пожара и свакe друге несреће и штете; о овоме говори и изрека у Босни да је боља ова „биљка на кући него два пса пред кућом“.

Старо храстово дрво или гај могу се често наћи и уз данашње цркве, што је прилично сигуран знак да те цркве потичу из давних времена и да су вероватно сазидане на месту древних паганских светилишта, где су ови храстови представљали свето дрвеће.

Леска је такође дрво у које не удара гром, лесковим штапом се, према једној причи, прави пут кроз иначе непроходну „гвоздену планину“, њиме се може оживети утопљени, отерати или убити ђаво, начинити магичан круг или испунити свака жеља.

Липа је свето дрво свих Словена, од којег су се правили старински идоли.

Тисовина је „вилинско дрво“ које расте само на чистом месту.

Глог је најснажнији утук против злих демона.

Бршљан је Трачанима служио као средство за „падање у екстазу“, а већ смо помињали ноћне ритуале са падањем у транс, посвећене богу доњега света.

Одређене биљке имају понекад и двојаку симболику: цвет **босиљка**, на пример, означава и смрт и љубав, већ према ситуацији.

ЗМАЈЕВА ГЛАВА

Где би се у поље бацила глава убијеног змаја, тај би предео почео да доноси обиље плодова. Ова функција змајеве главе у вези је са његовом плодношћу јер је змај у народним песмама и приповеткама познат као велики љубавник из чијег се односа са женама рађају највећи јунаци. Глава змаја у разним магијским радњама има велику оплодну моћ и извесно је да у себи носи сачувану комплетну његову „омнипотентност".

Постоји и симболична веза змије и змаја: Сретен Петровић пише о још увек живој српској магијској пракси да орачи, када сеју жито, у торби носе главу, овога пута змијску, јер верују да ће, због оваквог поступка, њива обилно понети, па је очигледно да у овом веровању змијска глава има улогу идентичну змајској и да је на неки начин замењује.

КОШУЉА ОД УРОКА

Кошуља од урока је део одеће који треба да заштити онога који је носи. Кошуља има магичну моћ само ако су је изаткале, уочи недеље и у глуво доба ноћи, прајасне жене.

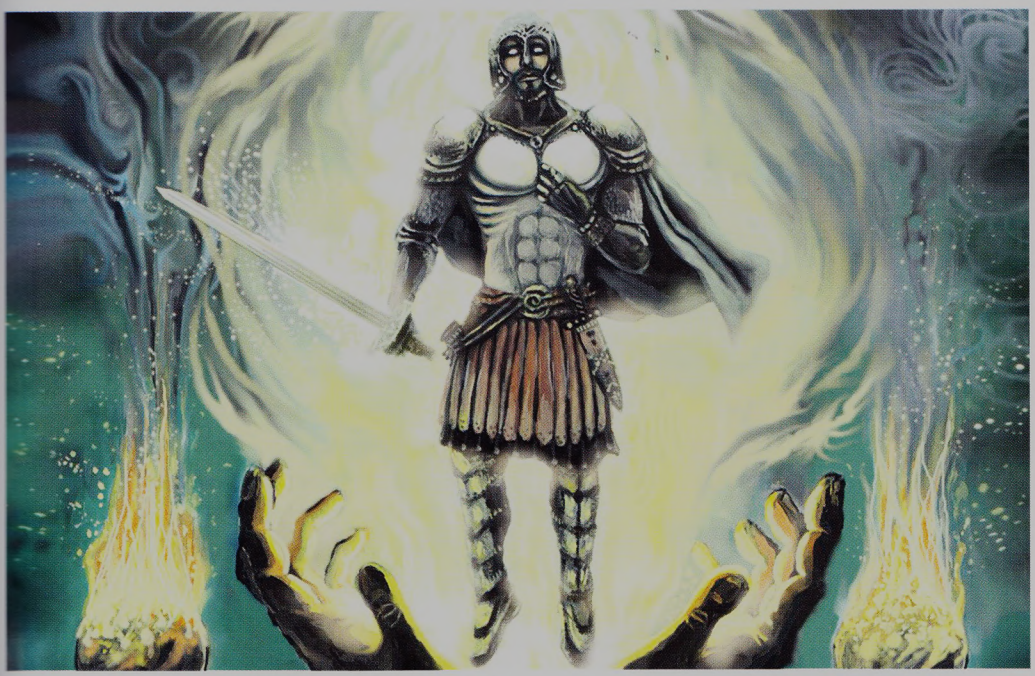

Врло сличан обред, сасвим сигурно са идентичним смислом, представља очигледно паганski и древни обичај током кога се очекује да Чума усвоји дете. Девет голих баба у току ноћи пуног месеца откају, скроје и сашију кошуљу која се у записима назива „Чумина кошуља“. Овај посао мора се обавити у потпуној тишини, без изговарање иједне речи.

Каже се да кошуља сашивена током те ноћи има магична својства. Она се поверава најмлађој старици на чување, и она са њом одлази код детета за које сматра да му прети опасност. Притом, та опасност која се отклања једноставним навлачењем ове кошуље није само опасност од болести, а заштита није резервисана само за децу – има више забележених примера да су се кроз овакве кошуље провлачили и одрасли мушкарци који крећу у војску или рат, па чак и на неко дуже путовање. Сматра се да онога ко је носио „Чумину кошуљу“ Чума усваја, и од тада ће она бдети над њим и чувати га од свих опасности.

ВОДА

У магијским обредима важну улогу има и лековита вода. То може да буде вода са неког лековитог извора, али и вода над којом је извршен одређени магијски ритуал, рецимо, сливање воде низ моћи или мошти, тј. мртвачке кости, приликом истеривања беса.

У лековитој води се обавља ритуално купање или умивање, а понекад се она и пије или користи као састојак у неком комплекснијем магијском рецепту. Вода се такође користи и за предвиђање будућности, у поступку који се назива хидромантија.

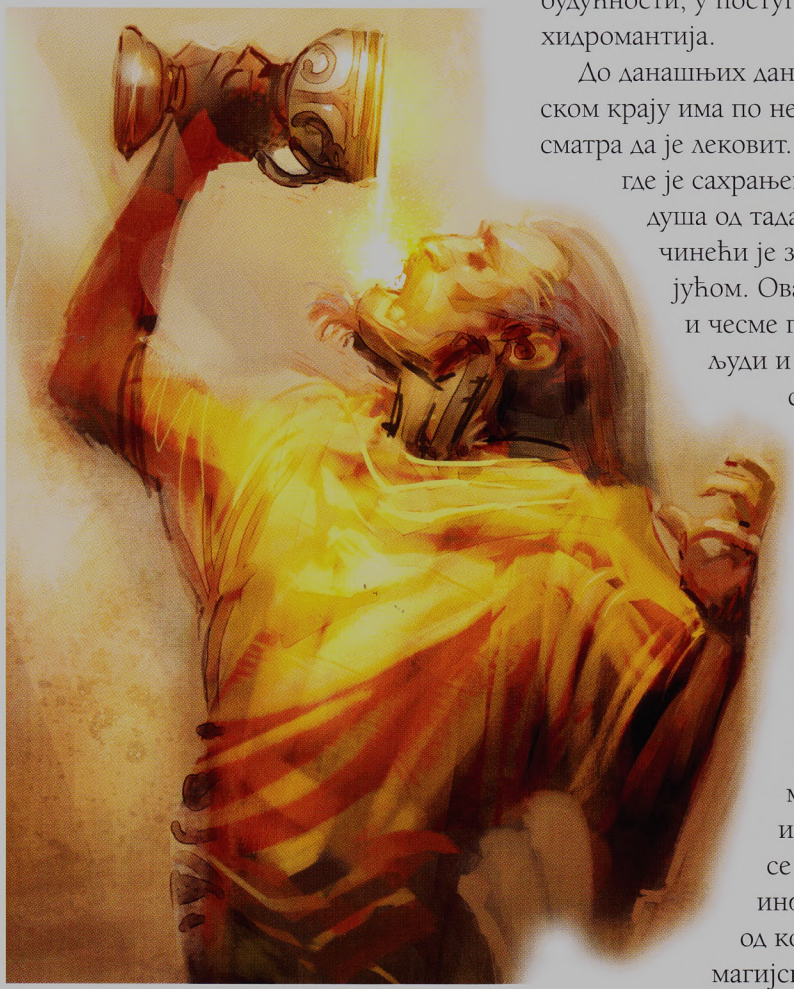

До данашњих дана, у сваком српском крају има по неки извор за који се сматра да је лековит. Често је то место где је сахрањен неки јунак чија душа од тада обитава крај воде, чинећи је здравом и исцељујућом. Овакве изворе, бунаре и чесме посећују болесни људи и умивају се водом са њих, након чега марамицом или пешкиром обришу лице, па ове предмете оставе крај врела јер се верује да се тако магијским путем болест „оставља" крај извора. Такви пешкири и марамице постају табуисани и не додирују се, јер се сматра да су инфицирани болешћу од које се болесник на магијски начин излечио.

...Онда три цара стану свога мртва шура гледати и закључе да му живот поврате, па онда запитају најбржа три змаја који може најбрже с Јордана воде донијети. Један вели: „Ја могу за по сахата;“ други вели: „Ја могу за један четврт сахата;“ трећи вели: „Ја могу за девет тренутака.“ Онда цареви повичу овоме: „А сад ти, змаје, брже похитај“, овај рашири силу ватрену и донесе заиста за девет тренутака воде с Јордана. Цареви узму воду, поспу водом по онијем ранама, куд је царевић расјечен био, кад поспу, ране се саставе, и царевић скочи на ноге те оживи.

Српска народна приповетка *Баш Челик*

Остаци култа посвећеног вилама највише се виде у приношењу жртве *чуварицама извора*, што је још увек веома распрострањен обичај. Из овог култа своје корене вуче и веровање да свако ко се напије воде на неком необичном извору треба да у воду баци новчић или да на дрво или грм у близини извора окачи крпицу, траку или кончић. Овим бацањем металног новца, што се и данас чини у фонтанама, или остављањем „одеће“, приноси се жртва води, заправо њеној чуварици, вили.

НЕНАЧЕТА ВОДА

Изузетно лековитом сматра се неначета вода која постоји у дубинама шумских пећина. Ова вода је „неначета“ јер потиче из хтонских дубина земље и није је видело Сунце. Неначетом се сматра и свака вода која се рано изјутра, пре изласка Сунца, захвати на извору или бунару и донесе неупотребљена у некој посуди. Оваквој води приписују се магијска својства и она се о Божићу „одлива“ за разне намене – за мешење чеснице, за умивање укућана, за купање деце ради заштите од урока или за наливање јела за божићни ручак.

ВОДА АЏИЈАЗМА

Извођењем посебног ритуала, од неначете воде ствара се вода аџијазма која је незаменљиво оружје у борби против вампира. Овом водом треба прелити вампира и насути му је у уста, како из њих не би излетела лептирица, у тренутку када га пробадају глоговим коцем. И док је за вампире ова вода очигледно шкодљива, сматра се да је за људе лековита; београдска капела Свете Петке налази се на извору чудотворне и лековите воде коју народ зове аџијазма, а верује се да лечи очне болести. Уопштено, водом аџијазмом се у највећем броју случајева сматра освећена богојављенска водица, дакле неначета вода захваћена рано изјутра на самом крају *некрштених дана* и над којом је извршен и додатни религијски, сада

хришћански, обред освећења. У народу се верује да се освећена богојављенска водица не може устајати ни усмрдети, па се и по целу годину чува у судовима, закићеним струком босиљка, као лек кад оболе очи, уши или зуби, као и кад „завија трбух".

ВОДА СА НАКОВЊА

Наковањ је одувек био мистичан предмет. Већ и сам начин на који се прави указује на то: кује га девет мушкараца, без присуства „женскиња", ноћу и то само у суботу, када је Месец пун. О Божићу га ковачи каде и преливају вином, и ту се моле богу – већ би се из овога могла извући веза са Дајбогом у улози бога ковача – а постоји и веома стари обичај, распрострањен широм словенских простора, да сви ковачи једног тачно одређеног дана (код Срба на Бадњи дан) лупе чекићем о наковањ, наводно да би утврдили некакав невидљиви ланац којим је „везан ђаво"; позната је и чињеница да се ковачки занат сматра за „ђавољи", а већ смо рекли да је ђаво примањем хришћанства преузео многе функције Дајбога. Вероватно је сва ова мистика разлог и за веровање да је вода из руке на наковњу лековита – болесник треба само да подметне врат и буде пошкропљен том водом како би се излечио!

ВОДА ЗАБОРАВА

Вода заборава је посебна вода која је замрзавањем добила своја мистична својства. Када се попије, на све се заборави. Дакле, ова вода изазива потпуни губитак памћења, и то на два начина: понекад особа која је пије изгуби памћење, а понекад на ту особу, кад попије воду, забораве сви који је знају.

...Онђе он један стојећи чу
у неко доба ноћи ђе дођоше
виле на извор, и купајући се
поче једна другима говорити:
„Знате ли, друге, да се огубала
у краља ђевојка; краљ је сазвао
све љекаре, али је нико не
може излијечити. Али да зна
пак да сад узме ове воде иза
нас и да је њоме окупље, у дан
и ноћ остала би здрава, а тако
и да је ко глух, слијеп, хром,
исцијелио би се од ове воде." У
том запјеваше кокоти, и виле
пођоше.

Српска народна приповетка
Правда и кривда

РАСКОВНИК

Расковник је трава магичне моћи. Њом се може свака брава отворити, сваки оков расковати, свака чин рашчинити.

Када се тражи расковник, човек сам себе (понекад неку другу особу или неку животињу) окује у букагије и тако окован тумара ноћу; тамо где се окови сами отворе и спадну, ту мора бити расковник. До митског блага цара Радована може се доћи само помоћу ове траве, а кажу да постоји једна ноћ у години у којој папрати цветају магичним цветом и да је то ноћ у којој је најлакше пронаћи расковник, док неки тврде да је то и једино време када се може пронаћи, а други да је баш тај магични цвет папрати заправо расковник.

Расковник из народних прича не може се са сигурношћу идентификовати ни са једном познатом биљком. Из народних предања не може се поуздано утврдити чак ни да ли је расковник посебна врста ретке биљке, или пак само један примерак неке биљке, у мноштву истих, који из неког разлога има чаробну снагу. У источној Србији, расковником називају једну биљку вретенастог облика, која је позната и под називом *гладац*, чији је корен дужине људске шаке, а надземни део покривен крутим влатима које подсећају на људску косу; ипак, магичне моћи нема сваки примерак ове биљке, што се у магијској пракси проверава према томе да ли светли у мраку, као и према облику у расеченом расковнику, када се тумачи да ли је „мушки" или „женски", да ли је „миран" или „у покрету".

Неке приче веле да се расковник може наћи и код мудрога јежа који га вазда држи испод језика, али га прогута ако му запрети опасност. И од неких других животиња може се добити „земаљски кључ", што је изгледа само други назив за ову мистериозну травку. Каже се да птица жуна (понегде се помињу и детлић или сова) уме да је препозна, а чак је описан и поступак како је натерати да за човека пронађе травку: када ова птица излети из гнезда, треба га затворити клином и подметнути испод црвену мараму; када жуна види да не може да уђе, донеће ту магичну травку и отворити улаз, а чим заврши посао бациће травку на црвену мараму, мислећи да је то ватра која ће је уништити. Друга прича каже да се расковник може пронаћи када се око корњачиног гнезда направи густа ограда од ситних кочића. Корњача, када види да не може да уђе, оде некуда, па се врати са травком од чијег додира се ограда истог тренутка отвори или падне; човек тада мора брзо да угради ту травку, јер је корњача одмах након тога прогута. Према веровању са севера Русије, змија у устима држи чудесну биљку *лом*, која такође отвара сваку браву.

Забележено је да су у Украјини лопови зашивали испод коже на десној руци *клин-траву*, названу тако јер из косе отпадну сви клинови ако се при кошењу случајно налети на њу, коју су налазили такође помоћу птице жуне. Лопови су веровали да је након тога довољно да само дотакну неку браву како би се она отворила. Сличан магијски поступак забележен је и у околини Ивањице, у Србији, где се расковник наводно уметао у расечени палац да ту сраста. Расковник или „трава што све отвара", сем што простим додиром отвара сваку браву, има и неке још чудније моћи. Према неким предањима, расковник ослобађа и заробљене или проклете душе, које чувају уклето благо, или ослобађа талассоне од њиховог бесконачног постојања; ова трава, дакле, успешно развезује чак и невидљиве магијске везе, односно рашчињава.

ПРОРИЦАЊЕ СУДБИНЕ И ПРЕДВИЂАЊЕ БУДУЋНОСТИ

Различити магијски обреди имали су различите функције. Понекад да се неко заштити од деловања злих сила, понекад да се особа том деловању изложи, али је најчешћи циљ ипак био да се особи, породици или чак целокупном племену прорекне будућност на основу тумачења „добрих“ или „злих“ знамења. Познавањем будућности она се могла изменити, на пример, одустајањем од неког планираног подухвата.

Опште је прихваћена чињеница да Словени нису веровали у судбину или усуд као такве (једини изузетак је веровање да Суђаје одређују животни век детета), већ су сматрали да човек сопственим деловањем има моћ да утиче на будућност. О овом веровању Словена лепо пише Прокопије Кесаријски у VI веку: „Не знају за судбину и не допуштају да она игра икакву улогу у људским стварима. Када им услед болести или рата припрети опасност од смрти, они се заветују да ће, ако се спасу, одмах принети богу жртву. И чим се спасу, они то доиста и чине и верују да су том понудом богу себи живот откупили."

Ово „непризнавање судбине" не доводи у питање разлоге за предвиђање будућности, јер то што се будућност може изменити индивидуалним деловањем чини њено познавање још битнијим. Ипак, наведено сведочанство заиста много говори о карактеру Словена и њиховој предузимљивости, о непристајању на покоравање судбини какву не желе. Они су били спремни да се боре и труде како би променили оно што их чека, дакле, да се боре да искују сопствену будућност, а то је особина вредна поштовања која је омогућила словенским народима да преживе бројне мрачне периоде у својој историји.

Прорицање је заправо вештина препознавања воље богова на основу различитих знакова, јер богови веома ретко саопштавају људима своје намере непосредно. Скорији догађаји се, рецимо, успешно предсказују *гашењем угљевља*, *сливањем олова* или *гледањем у пасуљ*, а сва три обичаја су до данас добро очувана код Срба. Такође су познати и *читање са длана* и *гледање у плећку*, вештине предвиђања будућности гледањем у длан, односно у свињску плећку.

Начинише од стакла тепсију,
Заграбише воде из Дунава,
На Небојшу кулу изнесоше,
Наврх куле вргоше тепсију,
У тепсију зв'језде похваташе,
Да гледају небеске прилике,
Што ће њима бити до
пошљетка.
Око ње се састаше дахије,
Над тепсијом лице огледаше.
Кад дахије лице огледаше,
Све дахије очима виђеше:
Ни на једном главе не бијаше.

Народна песма
Почетак буне против дахија

Осим овога, предвиђало се и раскопавањем земље, када су паганski свештеници по њој писали цртама и резама (старим писмом?) и тако „гатали", како је записао Црноризац Храбар. Прориче се и помоћу пепела, коњске потковице, разнобојних комадића дрвета, за то умешеног колача, затим на основу укуса крви итд., што говори да су кроз историју словенских народа забележени бројни и веома различити методи прорицања. Заједничко за скоро све „световне" објекте који се употребљавају при врачању јесте да су у симболичној вези са светом мртвих.

Тако велику пророчку моћ имају земља са незнаног гроба и лобања незнаног мртваца.

У поступцима предвиђања будућности користи се и вода: огледањем у бунару или у тепсији са водом може се сагледати сопствена судбина, и управо је ово начин на који је, према песми, Марко Краљевић сазнао да ће умрети. На бунар у коме треба да се огледа пажњу му је скренула вила, што је, према Чајкановићу, у складу са древним веровањем да је вода сеновита, јер у себи носи душе, и да њена чуварица вила има пророчку моћ – она познаје будућност, па позива Марка да се о њој и сам осведочи погледом кроз сеновиту воду.

Титмар такође помиње један чудотворни извор, тврдећи да су у X веку локални хришћани више поштовали ту воду предсказања, него околне цркве: када се ближи рат, тај извор се напуни крвљу и пепелом и тако на време предсказује несрећу. И врачаре још увек, у оквиру посебно моћних ритуала, понекад у тепсију са водом „хватају“ Месец у тренутку кад се помрачује, попут поступка за предвиђање будућности описаног у песми *Почетак буне против дахија*.

Мисли се да и неки предмети са магичним моћима помажу у предвиђању будућности. Тако *књиге старостављене* јесу књиге велике старине у којима има прорицања будућности, али је потребно знање да се оне растумаче на прави начин. У Аркони се једном годишње обављао посебан ритуал, у коме је свештеник узимао *рог изобиља* из руку Световидовог кипа

И оспоравана *Велесова књига* често помиње птицу под именом *матер сва*: „Кад нас непријатељи нападаху, узимасмо мачеве у руке и побеђивасмо. А говораше Матер Сва да је будућност наша славна. И одлазимо у смрт као у празник...“

и, на основу количине течности у овој посуди, наговештавао добру или лошу годину. Поједини биографи Отона Бамбершког говоре и о словенском „гатању пехарима и коцкама“, о чему се данас не зна много.

Постоје и посебно даровити, „видовити“ људи. Они „сами од себе“ виде што обични људи не виде и унапред предвиђају догађаје чак и без икаквих помоћних предмета. Обично су били веома цењени у својим местима, јер се сматрало да је њихова моћ „божји дар“.

Дакле, како то лепо закључује Спасоје Васиљев, пре сваког већег, важнијег или опаснијег подухвата, пре већих путних или ратних похода, Словени су свагда прво питали богове за мишљење. Наравно, нису очекивали непосредан и недвосмислен одговор, већ су „божје мишљење“ тумачили на основу прорицања. Уз многе друге поступке, Словени су за предвиђање исхода будућих догађаја користили и различите животиње, понекад *коње*, а понекад и друге врсте. Ипак, за прорицање су најчешће коришћене птице, односно *птичји лет*, можда стога што их чињеница да лете, и да су на тај начин „блиске небеским боговима“, чини поузданим гласницима. Чајкановић запажа да се код Срба о Бадњој вечери приноси жртва душама предака које су замишљане у облику птица, што сугеришу и квоцање и пијукање, као саставни део ритуала уношења сламе за Божић; ово даје и додатну димензију значају птица у словенској митологији, јер кога би древни Словени слушали са више поверења него своје претке заштитнике!

Словени су обичавали да пре сваке веће борбе пусте сокола. Уколико соко, кога су звали *матер свију* или *матер сва*, прелети цело бојиште, то је означавало сигурну победу. Соко је засигурно веома значајна птица, јер се у српској епској поезији соко и змај често изједначују, као у стиху: „Сва се кула из темеља љуља, од сокола свјетлост ударила.“

По предању, дрво на које слети ждрал, који се поштује као весник пролећа, добро ће родити.

Осим ових, још неке птице су такође коришћене за предвиђања: орао, вероватно симбол рата, који од времена Византијског царства до данас краси грбове многих бивших и садашњих словенских држава, затим голуб, света птица коју је грех убити, а која може да предскаже кишу и смрт, као и кукавица која је углавном повезивана са несрећом, баш као и гавран; најзад, кукурикање петла у различито доба дана предсказује блиску будућност, док најстарија чешка рукописна хроника, *Далимилова хроника*, означава и сову буљину као свету птицу... Очито, многе птице су кроз словенску историју имале велики значај, јер се на основу њиховог понашања тумачило шта богови желе и поручују.

НЕМУШТИ ЈЕЗИК

Међу способностима са којима се човек може родити свакако није немушти језик. Они који ову моћ поседују чувају је као највећу тајну.

Човек на неки мистериозан начин добија дар немуштог језика и онда је у стању да разуме говор животиња, па чак и да разговара са њима. Понегде се каже да ономе ко познаје немушти језик „свака травка сама дивани од које је болести лекарија“, дакле и биље му на неки начин саопштава своју лековиту употребу. Најређе се спомиње треће својство, да човек који стекне овај дар од тада зна и све језике света.

О овој реткој способности, која се помиње у бројним песмама и причама, ипак се мало зна, јер онај ко познаје немушти језик не сме никоме да открије своју тајну. Уколико то учини, може да умре, а у најмању руку губи овај дар.

Различите приче описују различите начине на који се немушти језик може

добити – или га дарује змијски цар лично, или се стиче кушањем некакве посебне чорбе или реткога биља, или се добија поседовањем неког предмета... Тако се у једном новинском чланку из 1879. године саопштава да у Боки има нека биљка пропратина која никад не показује ни цвећа ни семена, али ипак цвета и семе јој сазре само једне ноћи, уочи Ивањдана, када га виле и змије покупе пре јутра; да неко успе да од тог семена пронађе макар једно зрнце, тај би намах знао шта говоре животиње, а и све језике на свету. Према једном другом веровању у Србији, ко би метнуо у уста месо змије која је живела под леском, разумео би говор животиња, а ко би појео срце те змије, томе би свака травка рекла од чега је лек.

Занимљиво је да су у причама и веровањима о добијању немуштог језика увек присутне змије, па је очигледно да је овај дар у некаквој нераскидивој вези са њима. Из тога се може закључити и да је ово знање пореклом из доњег света, јер су змије у словенској митологији најчувенија хтонска бића и у њима су често отеловљене душе предака. Отуда је сасвим јасно зашто човек, који на неки начин стекне дар ненамењен људима, мора да умре ако поседовање овог дара открије – прича о томе ће „оживети онострано“, призвати га у људску свест, и тако га начинити претешким теретом за једног смртника.

... Онда цар змијињи рече чобану:

„Шта ћеш да ти дам за то што си ми сина избавио?“

Чобан одговори:

„Ништа друго нећу, него да ми даш немушти језик.“

А цар рече:

„Није то за тебе, јер да ти то дам, па да коме кажеш, ти би одмах умро, него ишти друго шта год хоћеш, даћу ти.“

Народна приповетка *Немушти језик*

ИМЕНА ОД УРОКА И ТАБУИСАЊЕ

Словени су веровали да се опаке животиње или болести на неки начин „призивају“ изговарањем њихових правих имена, па су та имена била табуисана и, уместо њих, често су коришћена описна имена или имена од милоште. Такође, познавањем правог имена човека или божанства може се стећи одређена моћ над њим, па се и ова имена крију од странаца и непријатеља.

Можда је најбољи пример табуисања назив медвед, који је остатак „безопасног“ имена *медојед* тј. онај који једе мед. Словени, како га не би призвали, не изговараху његово право, страшно име, које је због тога и даље непознато. О забрани изговарања опасних имена говори и пословица: „Ми о вуку, а вук на врата.“

Слично овоме, код Срба се не изговара ни име покојника. Разлог за ово су мистичан страх и неповерење према мртвацу, па добар део погребних обичаја има за циљ да онемогући његов повратак: везују му се руке и ноге; облачи се у најбоље одело, како се не би вратио по њега; сви присутни морају да баце по мало земље на гроб; са погреба се не враћа истим путем

којим се дошло, како би се заварао траг... Део ових церемонијала је и избегавање изговарања имена покојника, јер га то може дозвати, па се може вратити као вампир.

Дакле, опасне и зле ствари не треба звати по имену, јер могу да дођу, што наглашава и народна пословица: „Не зови зло јер само може доћи.“ Уместо њиховим правим именом, зле ствари се еуфемистички називају другим, обично лепим, именима, како би се снага зла ублажила, или да би се успоставио пријатељски однос са њима. Куга је тако *кума*, чиме јој се, такође, нуди и „божанско сродство“, а познато је да се кумство не одбија; вук је *неимеоник*, мртвац је *покојник* или *веселник* и слично.

Веровало се такође и да изговарање сопственог правог имена пред странцима представља озбиљан ризик, јер се тако другима даје моћ да магијски нашкоде неопрезном. Зато су многи Словени имали надимке, обично даване према одређеним опасним животињама, који су служили да се право име сакрије. О овоме говори и следећи цитат: „Причају да вјештица не може дјетету наудити ако му имена не зна; зато се у нашим крајевима многи зову надимцима до смрти.“

У свом *Рјечнику* Вук Караџић је описао како српска деца у Херцеговини и Црној Гори, поред свог правог имена, добијају и једно споредно, и овај надимак сасвим потисне из употребе право име и начини га сувишним. Вук примећује и да овакви надимци нису изведени од имена, него су сасвим различити од њега, „од другога и често непознатога коријена“. Па ипак, право име се и даље једино вреднује, иако се не користи; ово је један од разлога зашто кум, који име даје и познаје, има посебну улогу у дететовом животу – он својим познавањем његовог правог имена има моћ да му нашкоди, али и обавезу да то име сачува од злонамерних.

Слично овоме, Милан Ђ. Милићевић, крајем XIX века, у делу *Живот Срба сељака* наводи како жена избегава да свога мужа на јавном месту ословљава именом, већ га зове „мужу“, а у разговору са другима најчешће га

назива „онај мој“ или „он“. Обрнут принцип је много мање заступљен, а Чајкановић сматра да је то зато што, према народном схватању, жена „има нечег демонског“; он наводи примере да са демонима комуницирају углавном само жене, врачаре, да је известан број жена (вештице) обдарен натприродним моћима, а већ смо поменули и веровање да је жену створио ђаво. Чајкановић закључује да „жена по својој природи има известан имунитет према акцијама демона; она је много више отпорна према уроцима“, а као доказ за ово наводи да се заштитне амајлије дају „мушкој деци редовно, а женској само по изузетку“, као и то да је забележно скоро десет пута више мушких него женских заштитних надимака.

Веровало се да чак и богови и демони крију своје име, а људи који су под њиховом заштитом, био то цео народ или само једно село, такође га крију или га бар не казују странцима и непријатељима. Јер, чест је мотив народних приповедака да демон губи своју моћ чим се сазна његово право, скривено име; слично овоме, да би се добила помоћ од каквог божанства, потребно је обратити му се његовим правим именом. Ово је веома битно, јер је то вероватно и главни разлог што су кроз векове словенским боговима придодавана различита имена, а како су углавном странци били ти који су их бележили, сасвим је могуће да су им Словени ова „лажна имена“ говорили намерно, како би права остала непозната.

V

МИТСКА БИЋА

КАРАКТЕР СЛОВЕНСКИХ МИТСКИХ БИЋА

Многа митска бића доводе се у везу са Месецом. Мирча Елијаде сматра да је лунарни циклус у практичном и верском животу древних народа био присутан скоро петнаест хиљада година пре открића земљорадње.

У веровањима и обичајима словенских народа, Месец, по мишљењу неких истраживача, игра чак важнију улогу од Сунца. Да би се постигло изобиље и здравље, многе молитве упућују се Месецу који се назива оцем и дедом, а његова помрачења се оплакују. Уз то, постојало је чврсто веровање да помрачење Месеца или Сунца предсказују неке велике катастрофе. Обичаји су налагали да се млад Месец не сме у кући помињати нити прстом показивати.

Саката митска бића, према општем веровању, представљају Месец. Хром је био чак и вук предводник, отеловљење древног српског бога заштитника Дајбога, који је и митски праотац свих Срба, а можда и Словена уопште. Ово указује на то да је и Дајбог могао представљати лунарно биће, бар у периоду свог „опадања“, а можда чак и на то да би култ Месеца могао бити у непосредној вези са њим.

У везу са Месецом доводе се и виле. Овде је значајно навести само то да велики број аутора наглашава њихов лунарни карактер и повезује њихову активност са Месецом и месечином, нарочито када у глуво доба ноћи играју по пољима или на обалама река и извора. Са Месецом и лунарним култом повезане су и митске животиње, пре свих митски коњи, али и скоро сва друга митска бића Старих Словена.

АЖДАЈА

Аждаја је огромно чудовиште накарадног облика, које се још назива и аждаха, аждахака или, погрешно, ала. Има велике чељусти, оштре зубе и дуг, скоро змијски језик, увек има и четири ноге и дугачак реп, а уместо једне понекад има три, пет, па и више глава.

Аждаја живи по великим водама где сачекује пролазнике, израња и прождире људе и животиње. О овоме говори и једна српска бајка: „Кад би око поноћи, замуши се језеро, а из језера скочи аждаха...“ Како је, за разлику од неких других митолошких бића, могу видети баш сви, аждаја је лишена неког већег мистичног својства и представља само јако опасну, али не претерано интелигентну животињу.

Порекло аждаја није познато, мада се најчешће везују за змије, ређе и за неке друге гмизавце. Понегде се каже да „док змија змију не прождере, не може аждаха постати“. Некад се описују као але, а понекад показују сличност и са много племенитијим змајевима, јер им из чељусти бије модар пламен. Ипак, аждаје се јасно разликују од змајева по томе што не лете. У питању су зла бића, ненаклоњена људима. Само име *аждаја*, којим се најчешће означавају, није словенско, већ вероватно турског или персијског порекла, а сачувано је због чувене особине Словена да страшне ствари ретко ословљавају правим именом, како их на овај начин не би „дозвали“.

Аждајине главе ничу чудесном брзином, ако се не одсеку све до једне, и по облику су сличне глави змаја или глави кроко-

... А аждаја стане казивати: „Моја је снага далеко, не можеш ти тамо отићи. Чак у другоме царству код царева града има једно језеро, у оном језеру има једна аждаја, а у аждаји вепар, а у вепру зец, а у зецу голуб, а у голубу врабац, у ономе је врапцу моја снага.“

Народна бајка *Аждаја и царев син*

дила. Често је цело тело аждаје покривено грубом крљушти, осим трбушног дела који је плочаст и који обезбеђује одличну заштиту чак и против оштрих мачева, што је од давнина омогућавало аждаји да напада опасне животиње и људе без много зазора. Зато је убијање аждаје озбиљна ствар и доказ великог јунаштва. У многим причама, јунаци којима пође за руком да победе аждају након тога одсеку и сачувају језик или уши са сваке од глава, како би касније могли да докажу да су баш они починили ово велико дело. По неким предањима, након убијања аждаје, од њеног трупла се размили мноштво змија, гуштера, мишева и друге гамади, што је вероватно у вези са веровањем да се аждајина снага крије у некој другој животињи која је у њој.

Аждаје често живе у дубоким језерима, у близини великих шума, одакле излазе око поноћи да би се хранile. Осим у језерима, има их и у широким рекама, а неки кажу чак и у мору. Додир са водом увек обнавља и увећава њихову снагу. Због тога што већи део живота проводе у води, често имају развијена пераја која им омогућавају да брзо пливају и високо искачу из воде.

Веома су халапљиве и хране се искључиво месом, а познате су и приче о томе како су аждаје злостављале читаве градове, тражећи да им се свакога дана доноси по једна овца и девојка како би оставиле град на миру.

У неким крајевима за дугу на небу верује се да је аждаја која пије воду. Аждаје изузетно снажно дувају ваздух кроз нос, што је понекад погрешно тумачено и као „дување пламена“, а права сврха овог дувања јесте да се замути вода у којој онда лакше лове свој плен.

... Царев син загази у језеро, па стане викати:

„О аждајо, о аждајо! Та изиђи ми данас на мејдан да се огледамо, ако жена ниси.“

Аждаја се одзове:

„Сад ћу, царев сине, сад.“

Малочас, ето ти аждаје, велика је, страшна је, гадна је! Како аждаја изиђе, ухвати се с њим попојаске, па се понеси летњи дан до подне. А кад подне пригреје, онда рече аждаја:

„Та пусти ме, царев сине, да замочим своју пусту главу у језеро, па да те бацим у небеске висине.“

Народна бајка *Аждаја и царев син*

АЛА

Змај постаје од четрдесетогодишње, а ала од стогодишње змије; ала онда пушта ноге које је до тада крила. Понегде се назива и *алетина*, *ламија*, *ламња* или *шаркањ*, а провобитно прасловенско име (иако се понегде наводи да је у питању турцизам) вероватно је било *хала*, што је реч која истовремено описује и непогоду. За разлику од аждаја, але могу и да лете, мењају облик, па и да се претварају у људе, а уз то су у вечном сукобу са змајевима.

Ово чудовиште изгледом је најсличније змијама, иако се понекад описује и сасвим неодређено, као црно, страшно, ветру слично биће. Може порасти до неслућених размера, толико да јој је глава скривена у облацима, а реп се вуче по земљи. Ако човек случајно спази алину главу у облацима, од страха изгуби разум. Прост народ верује и да помра-

чења Сунца и Месеца настају тако што их ала заклони или „поједе“.

По народном предању, појављује се с треском и севањем, излеће из великих дубина земље и мора, праћена олујом: „Кад у вече, Боже, дува ветрина, крше се дрва, мислиш све ће из корена извалити, ал ето ти ала иде.“ Према веровању српског народа, ала и змај су најчешће супротстављени. Док ала, као зло биће, наводи градоносне облаке на летину, како би под окриљем олује прикрила своје пљачкашке походе, дотле змај, као благородно биће наклоњено људима, у облацима води борбу са њом, односно са њеном главом која је непропорционална остатку тела. Уз то се верује и да је прождрљива, незасита, јер градом туче и уништава све што не поједе, одакле и реч *алавост* („баш је алав“). Кажу да алина огромна глава неподношљиво смрди, отуда израз „смрди халом“, код Дубровчана у Хрватској. Страшна бука и цичање који прате њено појављивање одомаћили су се у изразу *халабука*, а постоји још мноштво старих речи изведених из имена овог демонског бића, од којих свака описује неку негативну особину, на пример, *алапача* и *аљкав*.

Као и аждаје, и ово су бића која људима наносе само штету, али уместо људи чешће једу њихове усеве, односно „пију беритет“. По народним приповеткама, воле и људско, а посебно дечје месо и могу открити човека по мирису.

Ала може и да узме људско обличје, али и тада задржава особине але. По једној српској причи, свети Сава, чије моћи у причама много више пристају неком древном словенском божанству него хришћанском свецу, извукао је алу која се увукла у светог Симеона, који је због тога постао незасит („зинула ала из њега“). Како постоје и *аловити* људи, чија душа се претвара у алу док тело спава, вероватно је у питању само „двострука трансформација“, из але у човека па обратно. Ала такође може да се претвори и у неку животињу и овако „прерушену“ могу да је виде само шестаци, људи који на рукама и ногама имају по шест прстију.

...Ала, како га угледа, скочи на њ, а он јој брже баци један черег меса; док се она сагну и узе месо, он украде једну јабуку; ала опет на њега насрне, а он јој баци други черег па узме и другу јабуку; кад ала онај черег прогута, она опет на њега насрне, а он јој баци трећи па узме и трећу јабуку; кад ала четвртом на њега насрну, он јој баци и четврти черег, па бјежи натраг, и тек да се ухвати за уже, а ала испадне на поље, а он брже одсече од своје ноге меса па јој баци и задрма за уже, те га извуку горе.

Народна бајка *Биберче*

АНЂЕО

Анђели су сви веома слични, имају крила и увек су изузетно лепи јер њихова физичка лепота оличава њихову душевну чистоту. Често се из истог разлога описују и као бели или блештави. Умилног су гласа, вечно млади и невидљиви обичним људима и грешницима. Има их колико и људи, јер сваки чува „свог" човека. У руци обично носе мач, иако из предања није јасно да ли га и у које сврхе користе.

Нека митолошка бића могу деловати као да су из „скорије" прошлости, али је истина често далеко занимљивија. Добар пример за то су анђели, јер се трагови веровања у њих проналазе у давној претхришћанској прошлости. Једно од најчешћих описује изрека: „Са твог десног рамена твој анђео увек бди над тобом." Наиме, веровало се да сваки човек има свог анђела, који га прати од рођења до смрти, и чува га и брине о њему са његовог десног рамена. Због тога се приповедало и да у постељи треба најпре лежати на левом боку, како би и анђео имао вре-

Назив за анђеле наводно долази из грчког језика, иако треба размотрити и српску реч „аскурђел“, која означава мушког претка у седмом колену (у описном значењу древног, божанског прапретка – аз-курдјел), а сасвим одговара идеји да су анђели у ствари преци заштитници. Занимљива је и сличност речи „аскурђел“ са именом Азраел, које се приписује исламском и јеврејско-хришћанском анђелу смрти и са таквим значењем је у употреби у целом свету, иако заправо ни Куран ни Библија нигде не наводе ово име; код Срба је ову улогу преузео Арханђел Михаило, најстарији анђео, кога прост народ назива „душовадник“ – по предању, он није умро, па му се, као живом свецу, не кува жито о српском обичају славе (који је, како смо већ више пута помињали, веома древан и претхришћански, иако је већ дуго, бар споља, преобучен у хришћанско рухо).

мена да се смести како му годи. Одатле и веровање да се левом руком ништа не сме пружати, јер је то зла рука, а да само десна рука сретно ручи. Остаје питање шта је онда то на човечјем левом рамену, што чини руку злом, али о томе нема сачуваних јасних трагова; ипак, поједина народна веровања указују да ту обитава „лоша страна личности“ (на пример, за човека који је лоше воље целога дана, каже се да је „устао на леву ногу“). Све добро што човек уради годи његовом анђелу, а све лоше га љути; када човек чини шта лепо, анђео га својим крилом милује по образу, а када чини пакости, уме и да се окрене и одлети; ипак, на крају се увек врати јер ниједан човек не може да заувек остане без свог анђела.

„Крст ме чува до поноћи,
сви анђели од поноћи.“

Народна песма

Понегде се претпоставља да су анђели заправо душе умрлих предака, тј. преци заштитници, што би, ако је тачно, у потпуности одговарало и схватању старих Римљана. У прилог овој тези вреди споменути и необичан древни церемонијал при умиру крвне осветe, забележен код Срба и Црногораца: чину опраштања (које се могло добити успостављањем кумовске везе) претходи кључни моменат, у коме „крвник увређенога треба да најпре пољуби у десно раме“. Зашто се сродник убијеног љуби баш у десно раме? Очигледно зато што се на том рамену налази невидљиви предак, од кога крвник најпре мора да добије опроштај.

БАУК

Верује се да се бауци у потпуној тишини скривају у мраку и да се од њих тада могу видети само очи које светле. Ово су страшила у животињском облику, која се и дању крију по рупама и мрачним местима. Ноћу, из мрака, у потаји вребају жртву да је ограбе, однесу, удаве или прождеру, како већ по којој причи. Изгоне се виком, лупањем и светлошћу, јер су упркос својој грабљивости прилично плашљиви. Бауцима се често плаше немирна деца.

О бауцима се у словенској митологији зна веома мало, углавном из неких изрека и песама. Реч *баук* се често употребљава да се објасни како је нешто страшно („то је прави баук“).

Занимљиво је мишљење да српска Баба Рога, којом се плаше мала деца, заправо није вештица, нити други назив за Баба-Јагу, већ да је у њој током

Око куле шикарје порасло,
у шикарју вуци и бауци.

Народна песма

векова скривен баук са свим својим особинама. У случају да је ово тачно, могло би се из њених описа још једном потврдити да се бауци шуњају у тами, али и закључити да имају изузетно оштре зубе и да увек, на разне начине, прикривају своје лице. Ово можда чине да би, попут Баба-Роге, од себе и осталих сакрили своју наказну ружноћу, неуредност и рожић који им расте из чела. Друга словенска тумачења кажу да је баук само табуисани назив за медведа.

Нани сине вуче и бауче,
вучица те у гори родила.

Народна успаванка

БЕС

Зао дух који се увлачи у човека или животињу и који их нагони да побесне.

Беснило према народном веровању често настаје када неко пљује у ватру. У Шумадији, у Србији, за дете које се понаша неуобичајено и хистерично кажу: „Ушао му бес!“ Ово се лечи сливањем олова, што је поступак којим особа која врача сазнаје узрок овог „беснила“, као и начин да се оно уклони. Кад у неког уђе бес, онда се према другом веровању из Србије, „слива вода низ моћи“, тј. мошти, мртвачке кости, и даје се болеснику да је пије, што ће га наводно излечити, односно повратити у нормално стање свести.

Виле су бића која, између осталог, могу и разболети човека; кажу да се ова „болест од вила“ најчешће манифестује као беснило и умна поремећеност. Вук у свом *Рјечнику* наводи: „У Боци кад како чељаде побјесни, каже се: гријех је у њему, тј. ђаво.“ Народно тумачење је да беснило изазивају мртвачки демони, душе мртвих, када уђу у човека. Другде се наводи да су ово зли духови у служби разних чаробњака који зло наносе према жељи својих господара. Трећи извор наводи да су сви бесови, као зли дуси, у служби једног јединог господара, Бесомара.

Бесови, *бијесови* или *бијеси*, понегде и *јади* („какви те јади море?“), ако сумирамо, некакви су мрачни духови који „кидишу“ на људе; они улазе у тело човека и обузимају га изнутра. Тиме стичу власт над човеком, наводећи га на блуд, лаж, пороке, безумно понашање, једном речју, на све лоше ствари које га раздиру изнутра, све док не буду истерани. Бес се, временом, претворио у именицу која је синоним за гнев и срџбу, емоцију која га најбоље описује.

БЕСОМАР

Бесомар је демон грозоте и одвратности, често поистовећиван са вампиром или вукодлаком.

Због неких сличних карактеристика, многи истраживачи мита, посебно балканолози, изједначавали су вампира, вукодлака и бесомара, тврдећи да су то само три различита имена за једног истог демона. Ипак, док је између вампира и вукодлака могуће уочити довољан број разлика да се ово мишљење оповргне, и даље није могуће са сигурношћу тврдити да је бесомар у потпуности друкчије митско биће.

Први део његовог имена, *бес*, идентичан је називу за злог духа, демона, који се, како је већ поменуто, увлачи у човека или животињу који затим побесне. Други део би могао имати везе са називом *мора*, који би у овом случају био мушког рода, па бисмо на овај начин могли доћи до израза *бесни мор*, или до закључка да је однос бесомар – вештац унеколико сличан односу мора – вештица. Понегде се може наћи и идеја о његовој непосредној вези са злодусима и бесовима, па се чак наводи да је Бесомар, у ком случају би ово било његово лично име или „титула", заправо њихов старешина, владар свих злодуха. Ако злодухе схватимо опширније, као све „зле духове" који постоје, Бесомар би могао бити и други назив за „краља мртвих", који би могао да буде чак и сам Црнобог, једини и апсолутни владалац доњега света.

У истраживању Бесомара, још се Луј Леже крајем XIX века запитао да ли је Пизамар, име једног од „божанских" идола, поменутих у запису о нападу данског краља Валдемара на острво Рујан 1168. године, заправо Бесомар. Ипак, ни сам није убеђен у своју претпоставку да је ово можда само „демонски" епитет којим Словени описују једног од својих богова.

ВАМПИР

Вампир је међу свим народима прихваћено митолошко биће, преузето из словенске митологије. Вампиром се, посебно на Балкану и у Украјини, сматра дух умрлог или леш који је оживео, а оживео га је зао дух или ђаво; то је покојник чија душа не може да оде на онај свет, већ остаје заробљена у умрлом телу. Понегде се назива још и *лампир* или *упир*.

Код јужнословенских народа раширен је обичај да се мртвац никада не оставља сам и у мраку, јер га треба чувати да га не прескоче мачка или пас и не прелете птица или шишмиш, када се може повампирити. Верује се да се ово може догодити чак и ако на умрло тело падне нечија сенка, а такође и ако неки човек у првих четрдесет дана пређе или прескочи преко гроба покојника. Ако се ово деси, он након неког времена у глуво доба ноћи излази из гроба, дави људе по кућама и пије им крв; тада се обично земља на његовом гробу распукне, па вампир кроз ту пукотину може да излази напоље, захваљујући својим моћима.

Верује се да вампирима најчешће постају грешници, разбојници и зли људи, који такви остају и у свом „другом животу“. Овакво веровање је свакако прастаро, јер су на старим некрополама пронађени гробови укопавани дубље од осталих, као и такви у којима је покојник остављан потрбушке, лицем ка земљи, или затрпаван гомилом камења; вероватно су то били злочинци, људи за које се претпостављало да би се могли лакше повампирити. Још увек се верује да ће се, осим непоштених, најпре повампирити они који су са овог света отишли незадовољни или умрли насилном смрћу.

Још увек је сачуван обичај „давања четрдесет дана“ покојнику, који означава завршетак периода у коме он може

да се повампири. Ако дотад није постао вампир, након тога сигурно неће, јер његова лутајућа душа тада коначно одлази. Према овом јужнословенском веровању, у том критичном периоду вампир се приказује у облику сенке или као невидљив, али има и моћ да попри-

... Ону су царску кћер многи просили, али ко је год од просилаца дошао у двор и онде заноћио, онај више није жив освануо, јер се цар био повампирио па долазио ноћу те давио.

Народна бајка *Коме Бог помаже, нико му наудити не може*

ми облик животиње која је прескочила његово мртво тело пре или после погреба. Тада он сиса крв људима, али и животињама. Његово станиште је гробље, на које се увек враћа када се зачују први петлови, али ако у тих четрдесет дана не буде упокојен, он ће од крви, попијене током ноћних лутања по околини, стећи такву снагу да се више дуго не мора враћати у гроб. Тада га је могуће срести и на раскршћима, по воденицама, или у кућама његових најближих, где се дуго задржава.

Најчешће су вампири средовечне особе, и то мушкарци. Имају изоштрене очњаке и дуге нокте, јер им зуби, коса и нокти наставе да расту и после смрти; по неким веровањима, немају кости, па су као мешине испуњене крвљу, са исколаченим очима и

руменом кожом. Људи их се плаше и због њихових натприродних особина: снажнији су од човека, могу се кретати великом брзином, претварати се у разне животиње, прелазити преко свих препрека „осим преко воде и преко трња"... Вампир се не одваја од свог мртвачког покрова са којим је сахрањен, посебно током првих четрдесет дана; ако му се одузме покров, он губи сву моћ, па нити може неком нашкодити, нити се вратити у свој гроб. Приближавање вампира могу осетити пси, коњи и волови, који се тада веома узнемире. Веровање да угризом вампира човек такође постаје вампир нема упоришта у словенској митологији.

ОТКРИВАЊЕ ВАМПИРА И ЗАШТИТА ОД ЊИХ

Вампир се открива обично по дану, када је безопасан, и то тако што се преко гробља преводи вранац без белега, јер он не сме да пређе преко вампира. Када раскопају гроб од којег коњ зазире, ако у њему пронађу нераспаднут леш, са отвореним, разрогаченим очима и после смрти пораслим ноктима и косом, избоду га глоговим коцем и баце у ватру да сагори. Каткад се око гробова посипа пепео или песак, неки кажу да би се вампир открио по отисцима стопа, а други да је чин више магијски, уз речи упућене умрлом: „Кад све то пребројиш, тад да се повампириш."

Верује се да вампири понекад посећују и своје удовице и да са њима могу имати и порода. Дете рођено из односа са вампиром назива се *вампировић*. Ова деца немају сенку, имају мањак костију и изразито велику главу којом не могу гледати горе; она су способна да проналазе, виде и убију вампира. Новије приче истичу да је њихова крв отровна за вампире, али овога у предању нема ни у траговима, иако би се могло закључити, као „друга страна" забележеног веровања да се онај ко убија вампира мора добро пазити да га његова крв не

... Дете набра дрва, па кад се смрче, наложи ватру поред гроба, извади из торбе погачу и пиле и стане вечерати. Наједанпут се отвори трговчев гроб, из њега изађе трговац и седе с друге стране према детету. Дете настави јести не говорећи ништа. У зору дете оде трговчевом сину и рекне му да му оца нико не вади из гроба, већ да сам излази. Трговац опет нареди гробару да га сахрани, а дете погоди да га чува и друге вечери. Друге вечери било је као и прве. Треће вечери, чим трговац изађе из гроба, одмах рече детету:

„Синко, алал ти мајчина сиса која те је задојила, што синоћ и прексиноћ ниси проговорио; а да си проговорио, тебе би нестало."

Народна бајка

испрска јер би се у противном и сам могао повампирити након смрти (вероватно се баш ово догодило Арнауту Павлу, који се помиње нешто касније).

Вампире одбијају бели лук и гвожђе, као и крст насликан катраном на вратима куће; овај крст је прехришћански, као што је објашњено раније. Словени су ипак, уместо одбране, радије предузимали превентивне мере, попут сахрањивања тела лицем према земљи. Да се не повампири, мртвацу се и засеца кожа и секу тетиве испод колена, или му се забада глогово трње под нокте; мисли се да се раније глогов клин забијао и у чело и да су се сумњивом мртвацу чак секли глава или удови. Код Срба постоји још један магијски поступак заштите од повампирења – да се на месту где је лежала глава умрлога закује глогов шиљак, касније дрвени или гвоздени ексер, а до данас се понегде сачувао и обичај да се, покрај крста, на гроб закуца и мали глогов кочић. Такође се преко свежег гроба и око њега набацивало трње, и то обично глогово, од кога вампир зазире, па зато не може да се пробије из земље.

ПОРЕКЛО ВАМПИРА

Реч *вампир* је пореклом српска, па је преко осталих словенских језика ушла у све језике света. О убијању вампира, али без помињања овог имена, говори се још у *Законику српског цара Душана*, проглашеном 1349. године, у члану 20: „О врачарима, који тела мртвих спаљују".

Недуго после првог забележеног спомињања њиховог имена, вампири се и други пут појављују на територији данашње Србије током 1727. и 1731. године. Овога пута вампир је српски хајдук, забележен под именом Арнолд Паоле (многи сматрају име погрешно записаним; оно би пре гласило Арнаут Павле, где прва реч уопште није име, већ назив за најамника у османлијској војсци). Он се 1725. вратио из турске војске у село код реке Мораве близу Параћина (тај део Србије је од 1718-1739. био под аустријском влашћу), где је често приповедао да је током војевања имао сусрет са вампиром, кога се „решио" тако што је појео земље са његовог гроба и замазао се његовом крвљу. Пошто је несрећним случајем умро 1727. након некаквог пада, почиње прича веома налик претходној, у којој се Павле ноћу причињава мештанима у свом крају, док неки тврде и да их је посећивао и давио; убрзо после овога, четворо људи који су причали да су га видели умире нејасном смрћу, а све се завршава откопавањем леша који је прободен коцем (када је наводно вриснуо) и спаљен. Непуних пет година касније (1731) на истом месту понављају се слични догађаји, уз још више жртава и „егзекуцију" чак неколицине вампира одсецањем глава и спаљивањем, о чему сведочи званични документ са потписима петорице умешаних аустријских официра, од којих су чак тројица били лекари!

Предања, приче и сведочења о вампирима имали су утицаја и на светску популарну литературу јер су, уз занимање сензационалистичке европске штампе, која о овоме објављује бројне текстове и њима изазива дугогоди-

Верује се да је прво помињање појма у западној Европи било у једним аустријским новинама од 25. јула 1725. године (касније пренето, у донекле измењеном облику, и у немачким новинама), где се налази извештај о смрти човека по имену Петар Благојевић у малом српском селу, годину дана раније, за којим је након неколико недеља умрло још девет особа – сви су на самрти изјављивали да се први покојник *повампирио* и долазио да их дави и сиса им крв. Деветог је дана жена овог вампира побегла из села од тих чудних збивања, испричавши да ју је претходне ноћи у сну походио мртав муж тражећи своје опанке. Тада цело село оде пред царског управитеља, намоливши га да дође да испита ствари. Он стиже, са попом и џелатом, и нареди да се отвори гроб мртваца. Након отварања ковчега, забележено је да је тело било у потпуности очувано, као да је и даље жив, да су му се брада, коса и нокти обновили и лице поцрвенело, а да су му уста била пуна свеже крви. Када су му заболи колац у срце, крв му је потекла и на нос и на уши. Тело су након овога спалили, а аустријски царски официр саставио је извештај који је послат у Беч, где је изазвао сензацију у штампи и у научним круговима, у којима се још дуго веровало да вампири заиста постоје.

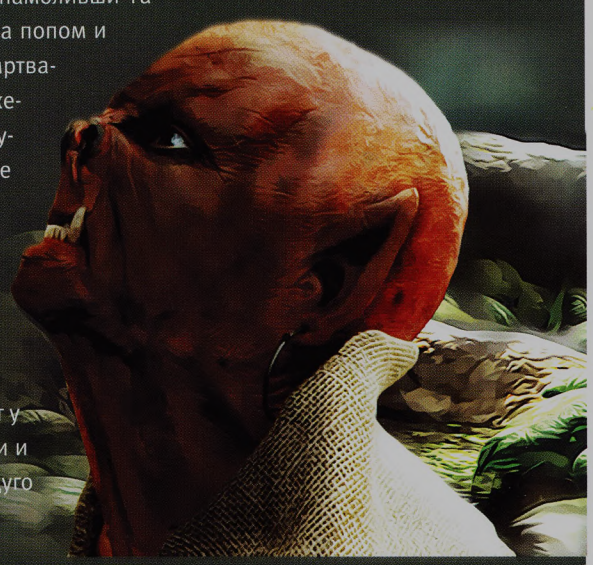

шње расправе, потпиривали и велико интересовање књижевности за вампире. Тако италијански опат Алберто Фортис у путопису из 1774. године *Путовање у Далмацију* помиње вампире, а приповетка Милована Глишића *После 90 година* износи наводно истиниту причу о Сави Савановићу, једном од првих вампира у књижевности и уметности уопште, који је некада живео у старој воденици крај села Зарожје и убијао људе који дођу да мељу жито како би им пио крв. Нису ретки ни каснији извештаји о вампирима на простору Балкана. Тако београдски лист *Време* 1923. године објављује извештај о сељаку Пађи Томићу, из села Тупанари у Босни, који се наводно повампирио; месец дана је ноћу долазио код своје жене, којој нико није поверовао све док га у кући нису приметили и синови; тада се сељаци скупе, ископају леш, прободу га глоговим коцем и спале на ломачи.

Ипак, уза све ове записе о „правим" вампирима, данас је најпознатији вампир ипак Дракула, чији је „лични опис", по лику главног јунака истоименог романа из 1897. године, писца Брема Стокера, постао мерило према коме данас замишљамо вампире.

ВЕШТИЦА

Вештице су жене које за живота сопственом вољом, „продајом душе ђаволу“, стекну натприродна својства. Понегде се приповеда и да је женско дете рођено у црвеној кошуљици или у последњој Месечевој мени предодређено да након пунолетства постане вештица. Код њих се зло огледа у њиховој ружноћи, старости и неприкривеној окрутности, иако све ово није правило, јер се својим волшебним моћима вештице могу људима приказати и као младе и лепе девојке.

За вештице је уобичајено да се, ноћу и по месечини, окупљају у веће групе, најчешће на гумну или на ораху: „Вештице налећу на орах као слепи мишеви“. Ко згази на њихово гумно умреће, ко спава под њиховим орахом изгубиће снагу и памет, ко се попне на њега може се срушити мртав. Због овога се и каже да ко посече орахово дрво мора и сам брзо умрети, и да млади људи не треба да саде орах, јер их то може коштати живота.

Вештице чине изузетно зле ствари, пију крв и једу срца људима, и то најчешће ни мање ни више него члановима сопствене породице. Народна песма *Изједен овчар* ово јасно документује стихом: „Вештице су ме изеле, мајка ми срце вадила“, баш као и пословица: „Вештица на своју крв трчи.“ Према исказима људи који су некако преживели овакав сусрет, оне тренутно одузимају способност говора на извесно време: „Намах занемех...“.

Вештице обављају своје послове преко целе године, пре свега ноћу. Верује се да вештичја душа напушта вештицу док она спава и лети унаколо наносећи штету; најчешће поприма облик лептирице или ноћног лептира па може ући и изаћи кроз кључаоницу, како би вадила срца људима док спавају. Кад из таквих жена изађе овај зао вештичји дух, тело им је као мртво и не могу се пробудити. Ако се тело уснуле вештице окрене тако да јој глава буде тамо где су биле ноге, она се више никада не пробуди, јер лептирак тада не зна да се у њу врати. Кад жели да полети од куће, вештица се испод пазуха намаже неком посебном машћу, коју чува скривену у црном лонцу, и каже: „Ни о трн, ни о грм, већ на пометно гумно“, што је одводи на вештичји скуп, након којег вештице обично крећу „у штету“.

У разним словенским бајкама често се помињу неименоване бабе које живе издвојене од заједнице, способне да чине чудноватe ствари, а многи их сматрају за вештице чак и када се не називају тако. Ове старе и демонске жене, које се препознају по штапу у руци (метли?) и некаквој трави коју беру или носе, у

Најпознатија вештица била би Баба Јага или Баба Рога, понегде и Баба Руга или Јежибаба, која се помиње у причама бројних словенских народа, а понеки истраживачи мита чак је идентификују са женским божанством доњега света. Она живи дубоко у шуми, у чудној колиби која се креће на ногама налик на кокошије, а око колибе је ограда од људских костију и лобања. Ове лобање, у неким причама, још имају меса на себи; ноћу или у случају опасности, њихове очи почињу да сијају. Често у причама недостаје једна лобања на огради, а то место требало би да заузме глава главног јунака. Понегде се каже и да кућа, која се може полако окретати, неће показати своја врата све док се не изговоре чаробне речи. Уместо браве, на вратима су вилице оштрих зуба, уместо резе људска нога, кључ је људска рука. Ружна и слепа старица, станарка ове куће, једе људе које граби на превару, а у пећи пече украдену децу. У понеким причама, јунаке побеђује тако што их окамени чим кроче у њено двориште, а окамењивање изазива поглед у њене слепе очи. Баба Јага је и моћна пророчица, познаје прошлост и будућност, а у свом поседу има и предмете велике магијске моћи, што су све разлози због којих се неки јунаци усуђују да је потраже, упркос свим опасностима. Тешко ју је наћи јер се каже да све своје трагове брише метлом начињеном од сребрне брезе, а змија је њен мрачни савезник. Као сећање на њену метлу која мете све пред собом можда нам је остала и *међава* и изрази попут „замео снег пут“. Ако се од ове вештице тражи помоћ, потребан је велики опрез, чистота духа и љубазност, како би човек изнео живу главу из њене колибе.

Када вештица нађе своју успавану жртву, удари је метлом преко леве сисе, груди се отворе, док она извади срце, па затим опет срасту. Ово извађено срце вештица поједе, намењујући притом каквом ће смрћу жртва умрети и за колико дана. Људи „изједеног" срца, дакле, уопште не морају умрети одмах, већ и много касније. У вези са овим је и занимљиво српско веровање да дете не треба тући метлом „јер неће расти": метла, вештичје оруђе, има демонску снагу која може нашкодити детету. Лет вештице на метли, тако нераскидиво повезан са данашњом представом о вештици, наводи се и у словенским митолошким изворима.

причама окамењују људе или они остају мутави када уђу у њихово двориште, као у српској причи *Три јегуље*. Опасно их је срести ноћу, али је ћутање један од начина одбране – јунак који успе да не проговори при сусрету са оваквим демоном (Баба Јагом?) обично успе да спасе главу, као и онај који се током своје авантуре не окрене да види ко га то дозива или какви га ужаси прогоне.

ВЕШТАЦ

Вештац је у словенској митологији мушки пандан вештици, али се сачувало веома мало предања и записа о њима. Док је за вештицу јасно да је у питању жена, која у току живота својом вољом стекне извесна натприродна својства и користи их да чини зло, јер „има душу ђаволску", вештац је много мистериознија појава. Није засигурно познато чак ни да ли је зао или не, а камоли нешто више од тога.

У српским селима под Фрушком гором јавља се и други, изузетно занимљив и илустративан назив за вешца – полуноћанин. Вук Караџић у својим *Етнографским списима*, под насловом *Вјеровање ствари којијех нема*, наводи још нешто што би се можда могло везати за вешца: „Репач се у Боци зове човјек који се роди у крвавој кошуљици и с малијем репом. Кажу да је репач много јачи од другијех људи особито кад се наиједи [нађути]: у онај мах [веле] још да му се реп напне, могао би надвладати десет људи као десетеро мале дјеце."

Изглед и улога вештаца нису јасни јер се, за разлику од вештица, помињу веома ретко; они су практично посебна врста, можда и потпуно различита од људи, која следи сопствене тајновите путеве.

ЗАШТИТА ОД ВЕШТИЦА И ВЕШТАЦА

Попут вампира, вештице и вешци беже од белог лука, којим се људи од њих штите: њиме се превентивно мажу по грудима, табанима и испод пазуха. Плаше се и од трња, па се међу словенским али и несловенским народима очувао обичај да се на кућна врата окачи глогово трње као одбрана. Још један начин заштите од вештица јесте

понуда савеза: када ухвате лептира за којег помисле да је вештица, људи га мало опрље над свећом и пусте, уз речи: „Дођи сутра, кумо, да ти дам соли.“ Ово пуштање уз понуду соли и кумства, за које је већ поменуто да се никада не одбија, осигурава измирење са вештицом, која ће ту кућу онда оставити на миру. Осим речи *кума*, употребљавају се и друга умилна имена, а неки сматрају да је и сама реч вештица еуфемизам, док је право име забрањено, јер се из страха избегавало његово изговарање. У хрватском приморју и још понегде против сумњивих вештица у тајности се *бацају рози*, упирањем испруженог малог прста и кажипрста, док су остали прсти савијени.

Када се посумња да је нека жена вештица, словенски сељани такву особу вежу и баце у воду да виде може ли потонути, јер верују да вештица не може да потоне; ако жена потоне, они је извуку напоље и пусте, а ако не потоне, они је убију, дубоко верујући да су се решили једне вештице. Вештица може пре тога себи помоћи ако се сопственом вољом ода, то јест призна да је вештица и обећа да више неће чинити зла дела, већ да ће својим знањима одсад помагати; верује се да она овим чином „покајања“ престаје да буде вештица и постаје користан члан заједнице, па јој сељани више не чине ништа нажао. Вештица која се одала, тј. својевољно признала некоме да је вештица, може помоћи чак и „изједенима“, који су још увек живи, дајући им магичне траве које ће их одржати у животу.

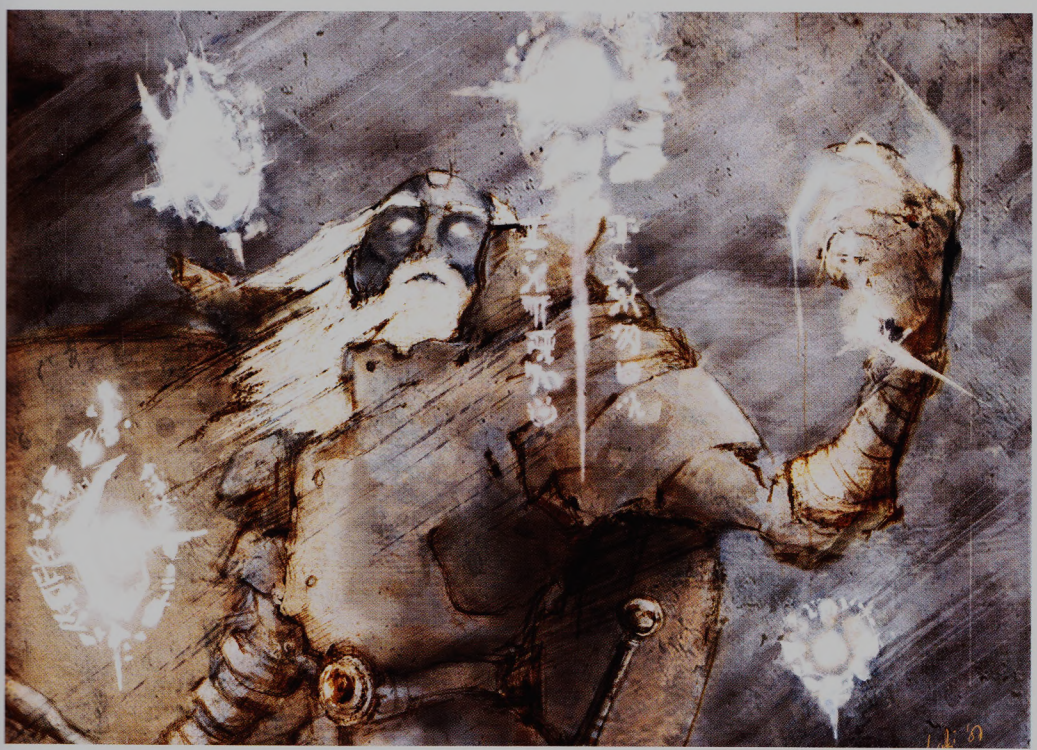

ВИЛЕ

Споменици из VI века говоре да су Словени обожавали виле. Оне су нижа митска бића, прелепе, вечно младе жене са дугом косом у којој лежи сва њихова моћ. Живе далеко од људи, по планинама (планинкиње, загоркиње), покрај вода (водарице, бродарице, изворкиње) или у облацима (облакиње) и дивљем бињу (биљарице).

Дуго се веровало да виле припадају само Јужним Словенима, али новија истраживања показују да су познате код свих Словена, иако се реч *вила* може чути само у српском, хрватском, бугарском и словеначком језику, док се у руском, где је такође присутна, ова реч води као страна.

По предању, виле се рађају из росе, на неком црвеном цвећу, кад истовремено пада киша и греје сунце, па се на небу појављује дуга. Неке се рађају и на небу, као што каже загонетка за вилу: „У облаку се родила, кроз горицу ходала, ни сису дојила, ни траву пасла.“ Виле обично не напуштају пределе у којима живе, па се тако облакиње крију у облацима и никада не слећу („ал' говори из облака вила“), док биљарице живе у дивљем цвећу и дрвећу, или око њега. Уопште, оне живе тамо где су се и родиле: „А мене, вилу од горе, мене је гора родила.“

Виле обично носе танке прозрачне хаљине и дугачке, низ леђа и прси распуштене косе. Обучене су најчешће у бело (одатле у песмама честа „бела вила“) или у плаво, а коса им је обично златна или црна. У коси је и тајна њихове дуговечности: ако допусти да јој се ишчупа макар једна длака, вила умире. Верује се да им вечни живот

обезбеђује семе белог лука, које нико други никад није видео, а оне га једу све док им живот не досади, па одлуче да умру. Некад имају и крила, могу бити наоружане стрелама, а очи им могу севати као муње. Понекад се претварају и да су нешто што нису. Само наизглед крхке, оне немилосрдно чувају своје станиште од нежељених посетилаца, спремне да казне све који узнемире забрањене вилинпросторе.

Виле се повремено окупљају и на посебним местима забрањеним за људе, најчешће на планинским и шумским изворима, одакле и веровање да свако ко се напије воде на неком необичном извору мора да баци у воду новчић или да окачи неку крпицу на грм поред извора, што је својеврсна жртва за сигурност. На место где виле играју и певају, „вилинско коло“ или „вилинско игралиште“, не сме се крочити, а оно се може лако препознати по кружном облику и трави различитој од околне. Демонска природа вила открива се и у неким нељудским детаљима: тако се понекад каже да имају козје, коњске или магареће ноге, које крију под хаљином. Понегде се говори и да хоће да украду дете из мајчиног наручја; ово дете онда саме одгаје, и оно обично постане велики јунак. Неке виле загоркиње живе у пећинама (доњем свету), у облику змије, и тек када изиђу на горњи свет постају девојке; ово су такозване *црне виле*, очигледно хтонски демони. Активност ових демонских бића често се повезује са Месецом и месечином, са глувим добом ноћи када играју и оргијају на обалама река. Занимљив је наш пејоративни термин *вилењи* који је најближи значењу игре или разузданог понашања, а може се везати и за вилењаке.

Зла страна вила приказана је у песмама и причама у којима стално руше све што људи сазидају (мост, тврђаву, град), све док не добију људску жртву узидану у темељ. Најпознатија песма са овим мотивом, *Зидање Скадра на Бојани*, каже: „Што мајстори за дан

Град градила б'јела вила,
ни на небу ни на земљи,
но на грани од облака.

Лирска народна песма

га сагради, то све вила за ноћ обаљује.“ Објашњење оваквог понашања могло би бити у томе што се град подиже на месту где је смештено вилинско коло. У древну претхришћанску прошлост сеже и мотив песама о вилином граду од костију, где се приказују виле које уграђују људе у демонски град; за разлику од поменутих појединачних жртви, које имају посебна магијска својства (близанци, брат и сестра сличног имена...), овде се приликом уграђивања ради о правом помору, страдању великог броја неименованих људи. Овај вилин град није ни на небу ни на земљи; његови двори изузетне лепоте и раскоши смештени су на облацима или под земљом, свакако негде где ће остати неприметни за обичне смртнике. Овде је занимљиво поменути и честу тезу о пореклу старог имена

Виле се потчињавају само онима којима пође за руком да им отму одећу док се купају или играју, а ако им неко одузме *окриље*, вео којим понекад прекривају косу и крила, оне губе своју моћ и претварају се у обичне жене. Однос човека и виле, као дивног али непокорног бића, носи у себи обавезну дозу трагике и разочарања – човек је жели, али не може да остане са њом. Иако их је на превару могуће натерати чак и да се удају за смртне људе, ово је осуђено на пропаст – виле презиру брак, њихова демонска природа наводи их да пре или касније поврате своје окриље и заувек одбегну (одлете) од мужева, а понекад им из освете због претрпљеног ропства могу нанети и зло. Деца смртних људи и бесмртних вила називају се вилењацима. Често се рађају са неуобичајеним способностима и дуговечни су скоро попут вила, па се тешко уклапају у људску заједницу и радије живе изоловано, међу вилама или себи сличнима.

Слабост вила је да се заљубљују у снажне, лепе и слободне људе, које помажу и саветима и делима. Многи јунаци узимали су их и за посестриме, јер је ово једина врста односа човека са вилом која може да потраје и кроз цео људски живот; вила ће свом побратиму увек притећи у помоћ, обично у најтежим недаћама које га задесе. Дешава се, иако ређе, да виле буду помагачице и посестриме чак и девојкама, које од њих могу измолити лепоту, заштиту, здраво потомство или добру удају: „Имала је ђевојчица бјелу вилу посестриму.“ Обично је разлог што вила прихвата овај дуготрајни однос неки мали поклон за њу или мала помоћ која јој је пружена у невољи, попут прављења хладовине док спава, или одмрсивања њене косе са неког жбуна; оваква ситна услуга може обезбедити човеку моћног савезника.

града Ниша, у Србији, који су Келти назвали *Вилин ῑрад*, а исто име носи и велика одаја у пећини крај не толико удаљеног града Бора, и то по фантастичним пећинским облицима који личе на окамењене људе, а окамењивање је још једна од моћи које се приписују вилама.

ВИЛИНСКА ЛЕПОТА

Виле не наносе зло, док их неко не увреди, и тако су лепе да је тешко скинути поглед са њих. Високе су и витке, а опет неодољиво обле и женствене. У народним песмама само се најлепше девојке пореде с вилама: „Ни вила јој, брате, равна није." Њихов глас је звонак, а певање умилно; иако га могу разумети само појединци којима је дозвољено да уђу у друштво вила, кажу да они који га чују бивају као омађијани њиме, *ῑовилене*. Својим дивним гласовима оне примамљују младиће у своје коло кад год то пожеле. Када једном чује песму или говор неке виле, човек више никада не заборави њен глас.

Упркос очигледној наклоности према људима, виле су изузетно сујетне и тешко праштају. Ако их увреде, било намерно или нехотично (случајним гажењем места где играју, мућењем воде на њиховом извору, посматрањем њиховог купања, песмом лепшом од њихове, лепотом на коју су завидне...), знају и да унаказе човека, ослепе га или усмрте својим погледом, или да га устреле у руку и у ногу, па и у само срце, када одмах умире. Чак и у случајевима када наносе зло, и даље су привлачне, заводљиве, фаталне.

БИЉАРИЦЕ И ШУМСКА МАЈКА

Виле биљарице познају биље и знају одлично да лече и видају травама. Према веровању, као и планинкиње, оне показују склоност да се кладе са смртним девојкама и скоро увек успевају да их надмудре и пре њих уберу право лековито биље са магичним својствима; посебно су ревносне у оним ретким ноћима када се може пронаћи мистично и по многима непостојеће биље, које има посебну магичну моћ: вратолом, расковник, семе белог лука... Овим биљем видају болести, али и ране задобијене у боју, па и оне смртоносне, а могу чак и да исправе телесне недостатке или ускрсну мртве. Верује се да су лековити сви извори који носе вилино име: Вилина водица, Вилин кладенац... Песме говоре о томе да виле толико добро видају да им се у руке смеју поверити и животи најзнаменитијих личности: „Краља вида од горице вила – а краљицу нема ко да вида."

> ...Те почеше по гори брати некаке љековите траве, па ладоше младићу да пије, а другому опет намазаше очи, те у они исти час стече вид очињи и разговор десет пута љепши и бољи него ли је пријед имао.
>
> Народна бајка *Вилина ῑора*

Биљарице су везане за место свог рођења, обично за дрво које чувају; рађају се из биљака или дрвећа и живе у њима или око њих. Као и остале виле, и биљарице су способне да мењају бића и дају им други облик. Могу се и саме преображавати у различите животиње, првенствено у лабуда, сокола, коња или вука, а верује се да располажу и способношћу прорицања, мада постоји могућност да су поменуте способности доступне само Шумској мајци, веома блиској биљарицама. Такође могу и да говоре са животињама, које за њихов рачун често траже магично биље.

Вилама је обично испод части да се мешају у послове смртника, осим у изузетним приликама. Ипак, оне понекад персонификују и људске пороке, па тако похлепна чуварица воде тражи откупнину за прелазак преко воде, а вила баждарица брани приступ ка води у планини и тражи надокнаду за њено коришћење. Током циклуса пролећних обреда, приносе се жртве прилагањем предмета да се виле умилостиве. Биљарици се, као жртва, везују комадићи тканине или вуне за жбун или дрво у коме се мисли да живи. „Узми, вило, што је теби мило", део је прастаре словенске обредне песме, шапутане код приношења дарова Шумској мајци, од које жене обично траже помоћ.

Шумска мајка је позната у разним деловима Балкана. Ради се такође о вили, али је њена моћ далеко изнад моћи осталих биљарица, које и саме понекад траже помоћ од ње. Постоји могућност да је на неки начин повезана и са русалкама, можда чак и да је њихова краљица, када изађу из воде. На ово указује и то што се, попут русалки, Шумска мајка увек описује као потпуно гола, што је неуобичајено за виле, али и веровање да се „њена" трава може наћи само уз воду. Ова трава има тајанствене моћи и мисли се да, између осталог, може да излечи нероткиње, али се не зна поуздано о којој биљци је реч. За разлику од осталих вила, Шумска мајка се, као што је помену-

то, описује као потпуно нага, великих груди и дугих ноктију, и мисли се да је наклоњена женама. Код Влаха се назива *Мума пădури*, „Велика мајка“, и верује се да има велику моћ трансформације, па може бити и божански лепа девојка, али и оронула баба, да је заштитница жена, и, што је најзанимљивије, да је у посебним односима са Воденим духом.

САМОВИЛЕ И ПЛАНИНСКА МАЈКА

Оно што су за већину Словена виле, то су у Бугарској и Македонији *самовиле*, док се код Срба, где је предање о вилама најразвијеније, самовилама називају само зле и осветољубиве виле. Занимљиво је да код Чеха и Пољака реч *вила* значи „луд“, што одговара и српском веровању да виле могу учинити да човек полуди.

Ко окуси воде са извора самовила, постаје јак као оне, толико да може ишчупати дрво из корена, а пород су му крилата деца беле косе и ватрених очију; она сасвим одговарају опису змајевитих јунака које, у српским песмама, често одгајају виле. О сличности вила и самовила говори и веровање Бугара да се самовиле купају када пада киша, а греје сунце, што одговара тренутку у коме се код Срба виле рађају из росе, као и прича да сакате оне који се усуде да замуте њихове изворе. Своју самовилу Бугари замишљају као јахачицу на јелену која у руци носи змију отровницу уместо бича. Она понекад има моћ да окамењује, али и да својим пољупцем ослобађа од окамењивања.

„Бајна Илона тебе очекује. Сутра ћемо поћи, и ако ме послушаш, не брини се ништа. Него, јеси ли видео, тамо на обалама оног језера, и неке камене кипове?“

„Јесам.“

„Е, то су коњи и јахачи, њих деведесет и девет. Сви су они ишли по Бајну Илону, и ти ћеш сада бити стоти. У оном зачараном језеру, та вода што тако дивно светлуца, то је вода од које се намах скамени свако ко само ногом у њу ступи. Зато ни за живу главу не слушај Бајну Илону. Она ће те мамити слатким речима, преклињаће те да уђеш у воду...“

Народна бајка *Бајна Илона*

„Узела те, дабогда, Планинска мајка“, гласи клетва банатских Словена која говори о немилосрдној *Планинској мајци*, која је највероватније такође вила. Већ је поменут вилин град, пећинска одаја названа тако због бројних облика који подсећају на окамењене људе. Планинска мајка је вероватно вила којој се може приписати ово окамењивање. Друго тумачење ове клетве каже да није ретко ни да виле заволе смртног човека и једноставно га отму и одведу са собом да би са њим рађале децу.

ВИЛЕЊАЦИ

Вилењаци су, према предању, деца смртних људи и бесмртних вила. Отуда њихова дуговечност, љубав према слободи, дрскост, а понекад и извесна натприродна својства или снага. Оваква деца нису реткост, јер се рађају како из брака виле и човека, тако и из њихове слободне љубави; људски морал, у очима вила, нема никакву вредност, и оне су често спремне да из сопственог хира ступе у краткотрајне и површне односе са људима.

Како се вила приказује као женски демон у људском облику, јасно је да су вилењаци физички још сличнији људима, јер су и сами полулуди. Понекад своју прву младост проводе међу њима, у људским насељима, јер им тада сасвим наликују, иако су та деца увек лепша и храбрија од својих вршњака. Често их однегују и саме виле у дивљини: „Не пиј злато одовуд водице, овде вила чедо окупала."

Након извесног времена, вилењаци почињу да осећају тескобу у људској заједници, у коју се тешко уклапају због

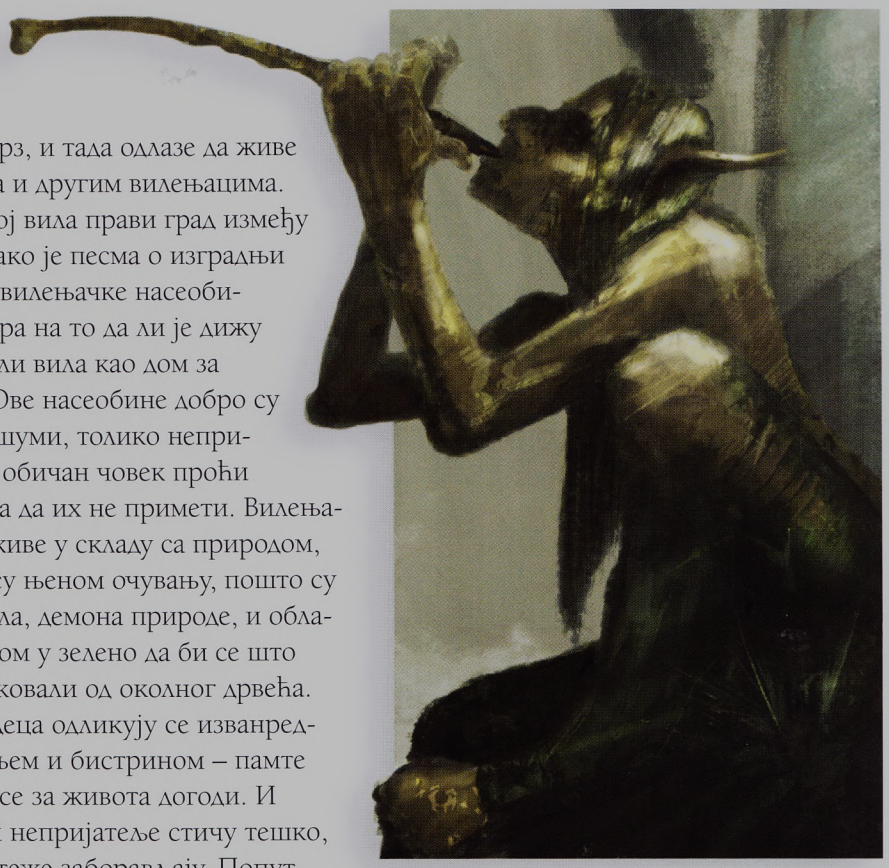

начина
живота
смртника
који је пребрз, и тада одлазе да живе међу вилама и другим вилењацима. Песма у којој вила прави град између дрвећа свакако је песма о изградњи једне праве вилењачке насеобине, без обзира на то да ли је дижу вилењаци или вила као дом за своју децу. Ове насеобине добро су скривене у шуми, толико неприметне да ће обичан човек проћи поред њих, а да их не примети. Вилењаци, иначе, живе у складу са природом, посвећени су њеном очувању, пошто су потомци вила, демона природе, и облаче се углавном у зелено да би се што мање разликовали од околног дрвећа.

Вилина деца одликују се изванредним памћењем и бистрином – памте све што им се за живота догоди. И пријатеље и непријатеље стичу тешко, али их још теже заборављају. Попут вила, имају диван глас и прелепо певају, а знају и многе песме јер у певању проводе велики део својих живота који се мере у стотинама година. Како су углавном добродушни, мисли се да сусрет са њима доноси срећу, баш као и детелина са четири листа, али их у њиховом каснијем животном добу није лако срести, као ни пронаћи детелину са четири листа.

Вилењаци од вила, осим дугог животног века, наслеђују и неке њихове моћи, па неретко постају велики јунаци. Као и виле, често се служе луком и стрелом и показују невероватну прецизност у гађању. Ипак, наслеђују и многе негативне особине, па су тако заљубљени у сопствену лепоту, охоли, осветољубиви, често и безобзирни у остварењу својих жеља. Каже се да имају моћ да људску девојку коју воле „преведу“ у свој свет, па чак и да је окамене да не би старила, како би је имали вечно за себе.

Град градила пребијела вила
ни на небо ни на земљу црну,
но од јеле до зелене јеле.

Народна песма

ВОДЕЊАЦИ

Водењаци настају од оживелих утопљеника. Допола су људска бића, а од пола рибе; имају рибљи реп који им олакшава пливање.

Водењаци живе у води коју никада не напуштају; ово не важи једино за женске водењаке, русалке, које се тако називају једном годишње, када током русалне недеље излазе на овај свет, због чега их понекад мешају са вилама.

И водењаци и русалке описују се са распуштеном и дугом косом, често зеленкасте или црвенкасте боје, због растиња којим је прекривена.

Из воде, најчешће покрај воденица и мостова где се највише пролази, водењаци вребају и маме људе како би их удавили. Тачно стотину водењака чини војску господара воде (он сам је стоти, односно први), а по причама свих словенских народа ова војска утопљеника најопаснија је за време олује, вероватно јер је тада најтеже приметити њихово приближавање кроз воду. Своје редове водењаци обнављају утапањем људи тако што их пробадају трозупцима или им заплићу ноге репом, бичем или букагијама и одвлаче их на дно да би служили Воденог духа, господара воде. Од обичног водењака човек би се и могао отргнути, али када је присутан *онај стари*, жртвама нема спаса.

Водењаци се сматрају злим бићима јер утапају људе, а на југу Србије се чак прети несташној деци укором: „Однео те водењак!“ Ипак, они ово не чине из обести. Водени дух, њихов господар, дави људе како би их претворио у своје слуге; он брине о сво-

> Нема дима без ватре, ни злог госта без водењака.
>
> Српска пословица

јим поданицима, који живе заједно са њим у његовој кристалној палати, дубоко под водом, а неке од њих и жени својим кћерима, русалкама. По другој варијанти, он је окрутан господар, јер водењаци постају само од злих и грешних људи, који по казни „живе“ у води.

Трагове веровања у водењаке можемо приметити у многим културама света, а веровање многих народа да се не ваља огледати на реци или каквој другој великој води у непосредној је вези са овим митским бићима; када се човек огледа, онда је близу воде, па га водењаци, или Водени дух лично, могу повући у воду и удавити.

Иако су универзална митолошка бића, водењаци су најбоље и најјасније представљени у словенској митологији, што наводи на закључак да би могло бити истине у теорији која претпоставља много већу старост словенских народа од оне коју тренутно признаје модерна историја. Камени рибарски тегови из Лепенског вира у Србији, стари седам и по до осам и по хиљада година година, у виду глава, чији је горњи део обојен у црвено, коришћени су у риболову на Дунаву. Изглед ових тегова јасно показује да су они, осим сидроликих алатки, и култни предмети; можда замењују жртву или указују на савезништво, или су једноставно средство да се „преваре“ водењаци, али у сваком случају требало је да омогуће праисторијским аласима да не постану њихове жртве.

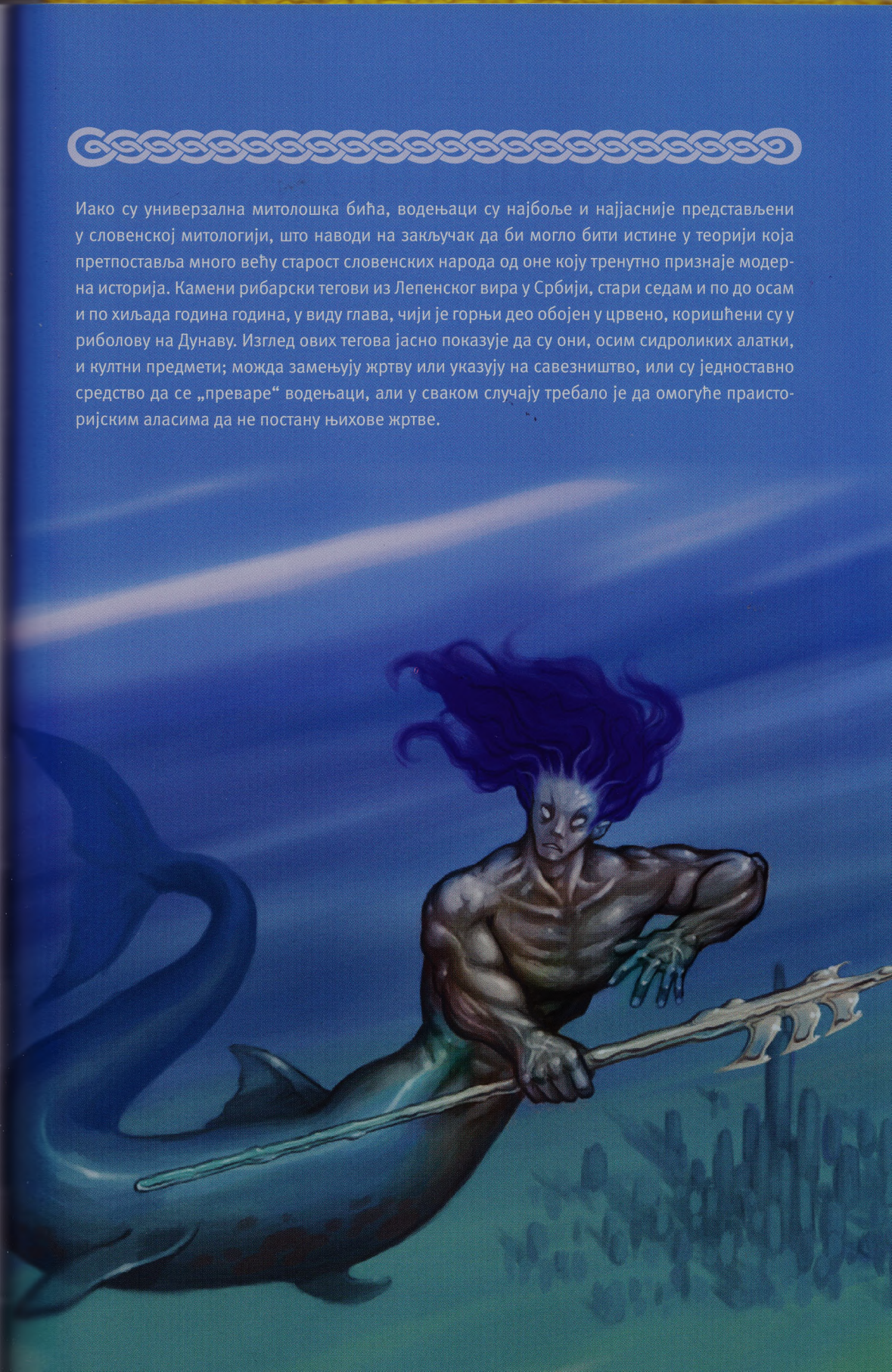

ВОДЕНИ ДУХ

Водени дух је наг и космат старац, са брадом и рибљим репом, који живи у кристалном двору у води, чији је господар.

Станиште Воденог духа се, према разним причама, налази на дну дубоких речних вирова, језера или мора. Његове служавке или кћери су русалке, а он сам је предводник легендарне војске од стотину воденњака, која с вечери напада оне који се тада нађу поред воде. Његови поданици понекад оштећују и воденице, рибарске мреже и мостове, јер вода је неприкосновено царство Воденог духа и као таква забрањена за људе; да би га умилостивили, воденичари, морнари и рибари приносе му разне животињске жртве.

Но је маме Русалице младе,
Маме ми је Водану својему,
Да је даду за Водана бана...

Народна песма *Грозда и Русалке*

Водени дух се понекад описује са упадљиво црвеним очима или са козјим ушима; каткада ритмичним ударцима о стеновито дно наређује напад своје војске који сâм предводи. Понекад, уместо трозупца, у руци има бич којим хвата људе, али и кажњава потчињене, а гдегде можемо наћи и запис његовог табуисаног имена *Тартор*, које је сачувано и код Влаха у Србији и ретко се спомиње како се он не би призвао. Ово име у обичном говору замењује се именима *Воден, Воданој* или *Вођаној*, а некада и са *Кемза* или *Водени ђаво*. Воден се у понеким тумачењима сматра и словенским богом; његов кип нема јасно видљив доњи део тела јер, уместо њега, има основу у виду чамца.

Верује се да човек може да види Воденог духа без последица, ако у поноћ оде на реку и са коцем у руци загази у воду. Врхом коца треба да додирне дно реке и каже: „Побратиме, ходи овамо“, на шта би се овај појавио. Сваки савез са њим је опасна работа, јер би Водени дух на крају увек утопио свог штићеника и одвео га да служи у његовој палати на дну реке. Веровало се да ноћу, пре дављења, он своју жртву три пута зове по имену и да човек мора да чује овај глас ма где се налазио. Као и многи други демони у словенским предањима, и Водени дух воли жене и према њима има посебан однос. У Србији је било распрострањено веровање да га жена може дозвати ако се ноћу скине гола и загази у воду расплетене косе, изговарајући одређене магичне речи, након чега би могла од њега да тражи шта хоће, заузврат нудећи одговарајућу жртву.

Прича у којој свети Никола веже воденог ђавола и баца га на дно мора сликовито приказује како је хришћански светац касније преузео једну древну улогу: Свети Никола превози душе са овога света на онај и на њега су пренесене функције воденог духа. Ипак, Водени дух се у изворном облику још дуго очувао у веровању рибара на Дунаву, који су се чували да их овај ноћу не пронађе, па одатле изрека, када се нешто не зна: „Ни ђаво не зна где алас спава.“

Када знамо да Водени дух предводи војску утопљеника претворених у водењаке, можемо истражити и улогу коју ова чудна бића имају у словенској митологији. У представљању загробног живота код Словена, „онај свет“ се највероватније налази с друге стране мора, а Водени дух би могао бити онај који се стара о превожењу душа покојника у тај свет, док његови водењаци обављају овај превоз.

ВУК

Вук је у словенској митологији биће препуно контрадикторности. Он је истовремено и тотем у чију су се снагу и заштитну моћ Словени уздали, али и табуисано демонско биће које не треба спомињати, посебно не за време јесењих вучјих празника и свакако никада ноћу.

Народна изрека „Ми о вуку, а вук на врата“ јасно описује шта се дешава ако се спомене забрањено име. Забрана спомињања вука о Божићу, када је такође забрањено и убијање вукова, јасно говори о његовој вези са Дајбогом, божанством које се некада славило овог дана; ово божанство се тада креће људским просторима и може лако доћи човеку у кућу, па се жели избећи његово позивање у вучјем облику.

Сусрет човека и вука мистичан је и опасан, али и величанствен на свој начин. Ово је истовремено и сусрет са демонском животињом, али на неки начин и сусрет са „својим родом“, због веровања о вучјем пореклу Словена. Све што се дешава овом приликом у домену је фантастичног и натприродног. На пример, веома је раширено веровање да вук може човеку да одузме глас, ако га први угледа; вук тада први *обзине*, односно отвори чељусти на човека, што човеку затвори уста те не може пустити гласа како би звао у помоћ или викао на вука. Занимљиво је да важи и обратно: човек ће вуку сигурно затворити уста, ако га први угледа и почне да виче на њега. Ово веровање засновано је на људском искуству да се вук плаши људског гласа и да се човек може одбранити од напада вукова викањем. Необичан однос човека и вука, који често није непријатељски, откривају и многе приче о наводно истинитим догађајима, попут оних о кумству између човека и вука (кажу да је при сусрету довољно рећи: „Побратиме, склони ми се с пута!“, чиме се трајно успоставља ово мистично „крвно сродство“, којег се и човек и вук надаље придржавају), као и приче о доласку вука који преноћи међу стоком и ујутру оде не начинивши никакву штету; тада сељани обично кажу да му је уста *закаменио* свети Сава који је из многих прича познат као вучји господар, што је његов атрибут преузет из много дубље старине.

Човек се вука плаши, као што се и треба плашити демонског бића, али га истовремено и поштује, а ово поштовање превазилази границе страхопоштовања. У Босни је забележено веровање да вука не треба мучити, јер ко то уради добиће падавицу. Опет важи и супротно, те се у магијским поступцима лечења падавице употребљава и вучји гркљан. Даље, извори из XV века

и код Западних Словена помињу обичај „позивања вука на вечеру“, који је тако чест на Балкану; ова посебна вечера вуку спрема се од свих јела са Божићне трпезе и износи се на раскршће или испред кућних врата, чиме се вук симболички ипак жели оставити изван куће, уз јасан позив: „Побратиме, ходи да вечерамо“, чија формулација указује да између човека и вука нема непријатељства.

Једно од двојстава кад је реч о вуку јесте његово често поистовећивање са псом, као у изрекама: „Стар вук пасја маскара“ и „Стар је пас вуку за маскару“, где пас представља „добру страну“, док је вук само друга страна исте „медаље“. Још је чувени Трачки коњаник на многим старим рељефима приказиван у лову са псом/вуком, поред његовог коња. Многа веровања која важе за вука важе и за пса, његовог двојника. Тако, завијање пса на раскршћу предсказује несрећу, а забележена је и пословица која вуку приписује исто својство: „Развукао као курјак на раскршћу.“ Као што пси чувају човечје стадо, тако и вукови чувају стадо свог пастира, вучјег бога. Као што се домаћи пси морају хранити, исто право признаје се и вуку, па се верује да му припада све оно што закоље, била то и нечија овца, те да се због тога не треба љутити на њега јер ће штета само бити већа.

ВУЧЈИ ДАНИ

Вучје празнике Словени су празновали у јесен, током новембра, не би ли уми-

Веровање у хромог предводника потврђује лунарну природу вука, јер су Месечева бића у митологији најчешће хрома. Хроми јунак у светским митовима обично је у вези са завршетком неког циклуса и најавом новог, као и са симболиком Месеца или Сунца у опадању. Како је вук животиња која види ноћу, вероватно је код њега, уз лунарни мотив, присутан и мотив „светлости у тами“. Све ово се савршено уклапа у представе о Дајбогу, богу ватре и Сунца, чије је отеловљење и хроми вук, и то у периоду „залазећег Сунца“, током вучјих празника, док се о Божићу, када се вук „позива на вечеру“ и не убија, слави рађање новог Сунца, па овај вук више није хром. Са овим се такође слажу и веровања да се душа претка може отелотворити у вуку, а Словени, за које предање тврди да потичу од вукова, често се називају и „Дајбоговим унуцима“. Овако се називају и у спорној *Велесовој књизи*, према којој је Дајбог бог огња који му се пали у част, али и Сунца („Дајбог нам подари сјај светлости зоре“), па можда и Месеца („а Зора иде носећи светлост и одежду Дајбога стреса“); све ово наводи на помисао да хтонска, лунарна и соларна страна у првобитним митовима нису биле тако супротстављене каквима их данас доживљавамо. У везу са овим може се довести и веровање да се током вучјих дана не пале ватре нити бакље у шталама, док се, супротно овоме, о Божићу на огњишту ритуално пали бадњак.

лостивили ову моћну демонску животињу. Вука су тада, уместо табуисаним именом, називали *неимеоник, каменик* или *дивјина*. Ових седам, понегде три или девет, *вучјих дана* најпознатији су код Словена на Балкану, посебно код Срба и Бугара. Највише је прослављен последњи дан познат и под именом *растурњак* или *распуст*, када се вукови разилазе тј. растурају, распуштају до пролећа. Тог последњег дана овим светом креће се митски, сакати вук, познат и као криви вук, кривељан, који је најопаснији, иако долази последњи. И код Влаха у Србији каже се да се тог седмог дана непажњом може срести вук, хром и слеп на једно око, који поседује натприродне моћи. Празник хромог вука познат је и Источним Словенима. Укратко, вучји празници, различитог трајања код словенских народа, заправо увек кулминирају у овом дану посвећеном најмоћнијем међу вуковима, легендарном хромом и „најстрашнијем" вуку.

Свети Сава, српски просветитељ и хришћански светац, примио је на себе „бреме" многих старих митова, од којих је овде занимљиво поменути легенде о његовој вези са хромим, али моћним царем свих вукова, чију је улогу вероватно преузео. Свети Сава у једној легенди одређује храну свим вуцима, па чак и том старом, хромом вуку, који је раније вероватно сам вршио ову функцију. Сасвим паганski тон легенда о хришћанском свецу добија у тренутку када он, одређујући плен, хромом вуку додељује човека, који све ово кришом посматра! Одавде и веровање да вук има право на оно што закоље; „Вук на овцу своје право има", рећи ће Његош, премда је прилично неуверљива теорија да су се вуку некада приносиле и људске жртве, пре ће бити да ова легенда само „оправдава" вука, налазећи разлог што он понекад нападне и човека. По другој легенди, свети Сава посматрача, овога пута ловца, и самог претвара у вука на годину дана, јер је ловио на дан када не треба ловити нити напуштати кућу; очигледно је човеку забрањено да посматра „храњење вукова", а ово „казнено претварање" може се повезати са причама о вукодлацима, али и са старијим наводима о повременом претварању Словена у вукове.

У вези са забранама током вучјих празника, занимљиво је поменути још једно, прилично раширено, веровање да тада треба избегавати прављење одеће. Ако би покојник био сахрањен у одећи која је прављена током ових вучјих дана, када не треба долазити у додир са вуном, он би се претворио у вукодлака, што указује на једну од сличности вука са вукодлаком и вампиром, у словенској митологији. У овом веровању, као и у неким другим из новијег периода, вукодлак и вампир, два сасвим различита митолошка бића, практично су се стопила у једно. Осим прављења одеће, током вучјих дана избегава се и сваки други рад, као и излажење ван куће, а примењују се и многи магијски поступци који треба да „затворе уста" вуковима како ови не би јели стоку: везују се маказе, ножеви и све што асоцијативно подсећа на вучје чељусти, и слично.

ВУЧЈЕ ПОРЕКЛО СЛОВЕНА

Према Чајкановићу, отеловљење врховног српског бога, за кога он сматра Дајбога, понекад се описивало и као Хроми вук или Хроми Даба; ово друго име је можда изведено баш од Дајбоговог имена, а касније је, под утицајем хришћанства, овај назив приписан ђаволу. Постоји и једно веома давно записано веровање које је истовремено и занимљиво и застрашујуће. Наиме, словенски суседи су били убеђени да се сви Словени понекад претварају у вукове!

Веровање о претварању у вукове записао је још Херодот, антички грчки писац, велики светски путник и „отац историје“, и то у V веку пре нове ере. Он помиње Неуре или Нерве, за које се данас сматра да су били једно словенско племе у Русији, мада је њихова могућа постојбина и долина реке Неретве. За Нерве је Херодот чуо од Скита, и каже да имају „скитске обичаје“. Како је међу Скитима можда било и словенских племена, или су они били бар суседи под јаким словенским културним утицајем, то би заправо могли бити и оригинални словенски обичаји, јер Грци су Скитима

уопштено називали бројне становнике северних предела који себе нису називали тако, а Херодот вели да говоре на седам језика. О племену Нерва Херодот наводи следеће: „Изгледа да су сви ови људи чаробњаци, јер Скити, па и Хелени настањени у Скитији, причају да се сваки Неур једанпут годишње претвара неколико дана у вука, а затим поново добија свој првобитни облик. Мене нису могли у то да увере, али они упорно тврде да је то истина, па се чак и заклињу.“ Треба обавезно навести и да овај вучји облик Словена нема изразито негативне конотације, што се потврђује и у *Велесовој књизи*: „Они који Грке слушају, за нас говоре да смо људождери, а то је лаж јер уистину није тако.“

Херодотовом запису сасвим одговара и старо српско веровање да Србин потиче од вука. Ниједна друга животиња нема у српском паганизму тако велики значај као вук и ни са једном не постоји толико јака мистична веза. „Оклен ту, вука видио!“, каже се кад се сретну два пријатеља у туђем месту. Кад се роди мушко дете, обичај је да бабица изађе на врата и гласно објави: „Роди вучица вука целоме свету на знање, а вучићу на здравље!“ Отуда се вук појављује као један од најстаријих српских тотема. Верује се да капа од његовог крзна, звана *вучетина*, има велику снагу и ставља се на главу као заштита пред полазак у борбу. Вук је нека врста „дивљег брата“ и опасног заштитника, што остаје и након смрти: осим крзна, и вучји зуби се сматрају јаком заштитном амајлијом, па се стављају уз дете и породиљу, болесници се каде вучјом длаком, деци се у одећу ушива комад вучјег ока или срца, новорођенчад се ритуално провлаче кроз вучју чељуст...

Но ето ти старога Новака,
на њему је страшно одијело:
на њему је кожух од међеда,
на глави му капа вучетина...

Народна песма

У западним крајевима Србије и у Херцеговини, за понеке људе верује се, или они сами за себе верују, да су једно време били претворени у вукове. У ово верују не само Срби, већ и други народи, а пример за то је стари каталог народа, преведен са грчког на српски 1690. године, у коме је сваки народ везан за неку животињу и где се каже да је Србин вук. Веза вука и Србина толико је јака да понекад превазилази симболично значење, па има и примера, овековечених у песмама, да вук непосредно и неочекивано притекне човеку у помоћ.

Вреди овде још навести и чланке који кажу да „српски епски јунаци радо носе капе од вучје или медвеђе коже, или ћурак од њихове коже“ и то „нарочито онда када им предстоји борба“.

ВУКОДЛАК

Вукодлак је човек који има вучје обличје, биће које се претворило у застрашујући спој човека и вука, заправо у демона крвавих очију прекривеног вучјом длаком. Основна разлика у односу на вампира јесте у томе што је вукодлак пре свега жив човек, што ће и остати пошто се овај преображај оконча. Мисли се да се вукодлак може препознати чак и у људској форми по неким карактеристичним знацима, рецимо по длакавим длановима, спојеним обрвама или истој дужини кажипрста и средњег прста, а из демонског у човечји облик може се повратити ако се додирне неким металом, као што су гвожђе, челик или сребро.

Вукодлак је биће које неки поистовећују са вампиром или бесомаром, иако је очигледно да постоје многе разлике. Предање каже да вукодлаком постаје живо нерођено дете у мајчиној утроби, закопано заједно са мајком, које после седам година порасте велико као вук, али је окрутније од вука. Такође се мисли да ујед вукодлака преноси ово проклетство и на оног ко тај ујед преживи. У вези с тим је и веровање да ће се у вукодлака претворити онај ко поједе месо животиње коју је напао или заклао вук.

Чудно је и веровање Јужних Словена да ће се у вукодлака претворити и умрли сахрањен са дугим ноктима и у одећи која је плетена током *Вучје недеље*, празника посвећеног вуку, тј. да ће се такав мртвац *повампирити*. Да би се ово спречило, мртвацу се ставља сребрна пара испод језика. У Црној Гори постоји и веровање да се сваки вампир за неко време мора „прометнути у вука". Ово су само нека од преплитања

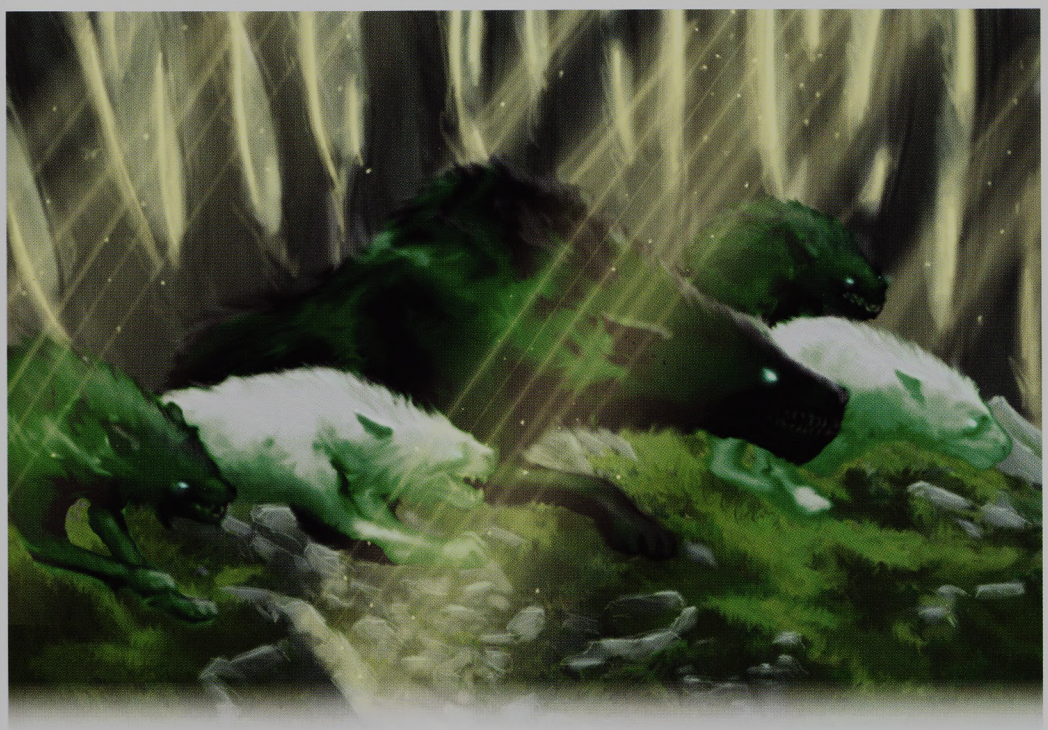

појмова вампир и вукодлак, који су на Балкану временом скоро изједначени, иако је извесно да се раније радило о два одвојена митолошка бића са потпуно различитим особинама. Како вукодлака од давнина знају не само сви Словени, већ и њихови суседи, може се претпоставити да је у питању демон старији од вампира.

Веровање о повременом претварању свих Словена у вукове извесно може бити у непосредној вези са причама о овим бићима. Могуће је да се ово дешава током дванаест *некрштених дана* након Божића, када се светом крећу многе мрачне силе, а о Божићу је и данас у Србији сачуван обичај да се поворке људи, који се називају *вучари*, маскирају у вукове и опонашају их. Практично сви митолошки извори сугеришу да се ово годишње претварање обавља сопственом вољом, а верује се и да ову застрашујућу метаморфозу изазива пун Месец, који је од вајкада повезиван са активношћу вукодлака, или бар да је она тада могућа и вероватна. На њихову лунарну природу указују и народна веровања да вукодлаци „једу Месец", што је записано још у XIII веку, као и да је „пас на Месецу", а пас се у народним веровањима често изједначава са вуком.

Мистериозна привлачност легенде о вукодлацима очувала се и у модерној литератури, рецимо у занимљивој фантастичној причи руског писца Алексеја Толстоја (1883– 1945), *Вукодлакова породица*, о официру који долази у српско село и заљубљује се у девојку чији су укућани вукодлаци.

ДИВ

Дивови су сасвим налик људима, али су огромни: „Тела за пет саде најбољијех људи“. Једна прича, из које се такође може сазнати о њиховој лењости, каже да могу порасти толико да се на крају претворе у планину.

Дивљан је древна прасловенска реч; *диво* код Словена значи „чудо“, што ова митолошка бића свакако јесу. Реч *дивљи* је од давнина означавала ствари које припадају дивовима. Отуда дивље воћке и дивље животиње, па чак и сам термин *дивљина* која је имовина не људи, већ дивова и коју дивови штите. Не зна се њихово тачно порекло, иако се зна да су у далеком сродству са људима; постоје приче о остацима некаквих *дивских гробаља* уз многа села, где су некада наводно живели дивови, које у неким записима називају и „прећашњи људи“. А када се за некога каже „старога

... Угледају огањ далеко у једној пећини. Примакну се они близу и назову:

„Добар вече, има ли ко тамо?“

Кад ли шта виде? Ни људи ни никога другог, до једног дивљег чоека с једнијем оком наврх главе. Запитају га:

„Хоћеш ли нас пустити у кућу?“

Он им одговори да хоће. Али на врата од пећине бијаше привађена велика плоча, коју сто људи не би могло помаћи. Дивљан устане, дигне плочу, пусти их унутра, па опет плочу на врата привали; потакне им велики огањ и сједну грijати се. Пошто се мало разгрију, почне их дивљан пипати иза врата, да види који је претљи да га закоље и испече, и напипље попа претљега, спопане га и убије, наврти на ражањ и метне крај огња да се пече. Кад ђак то види, досјети се и своме јаду, али утећи из пећине није могао никако...

Народна бајка *Дивљан*

је кова“, мисли се да је снажан и здрав „као људи пређашњи што су били“, како је то записао Вук Караџић.

Они су примитивни изгнаници; нерадници су, па све што им треба отимају од људи, захваљујући својој великој снази. Живе у групама, често и прилично великим, у планинским пећинама на чије улазе стављају огромне камене плоче. Њихово оружје је пре свега камење, понекад топузи, а нерeтко и само голе песнице. Генерално се сматрају примитивнима и, у складу са тим, обично су запуштени и грубе спољашњости. Понекад су замишљани и са само једним оком на глави. Верује се да су глупи, па их је могуће преварити и на тај начин се спасти од њих. Претпоставља се да су дивови оригинални јунаци српских народних приповедака где је ђаво приказан као глуп и лаковеран, па га човек лако превари; у њима ђаво има дивовску снагу, предузима за човека неизводљиве радове, самостално подиже грађевине и слично.

Понекад се дивови спомињу и као поседници одређених магичних предмета, попут чизама за брзо путовање, којима „у један корак хватају сахат пута“, или чаробног штапа којим могу да измене свој или туђ облик, што је позната карактеристика вила.

Због своје велике прождрљивости, која има везе и са њиховом величином, дивови не оклевају да се хране и људским месом. Срећом, пошто су прилично глупи, човек се лако може сакрити од њих или домишљатошћу спасти сопствени живот. Ипак, не треба све дивове сматрати непријатељима људи.

...Он се попење па онда рече њима:

„Ја не знам што ћу, но ходите који од вас да ми покажете како ћу је претурити.“

Један се од дивова испење, увати за врх од јеле и претури је у град, а врх јој задржи код себе. Кад се он тако намјести, онда царев син тргне сабљу па га дохвати по врату те му одсјече главу, а див пане у град унутра, онда он рече:

„Е сад хајте по један редом да вас ја овамо спуштим.“

Они не знајући што је са онијем горе на бедему било, пођу један по један, а царевић њи све по врату, док све девет посијече па се скине низ јелу, и полако сиђе доле у град.

Српска народна приповетка *Баш Челик*

Према неким словенским причама, див, диво, или дивљи човек није биће опако, него увек спремно да помогне човеку. Ова предусретљивост посебно се истиче ако човек дива лепо дочека и угости, нахрани га и напоји вином, што и није тако лако извести због њиховог огромног апетита. У обрнутим ситуацијама, див људе који сврате у његов дом приликом путовања такође позива на вечеру, али углавном ону на којој су сами гости главно јело.

Често се дивови помињу и као љубавници који на силу отимају и одводе девојке, којима се након тога обично губи сваки траг.

Занимљиви су и називи *самодиве* (које понекад мешају са вилама) и *самодиви* у Бугарској, који се односе на дивље жене и мушкарце који усамљени живе по шумама и пећинама. Слично веровање постоји и код Чеха и Пољака.

ДРЕКАВЦИ

Дрекавци су митска бића која новија тумачења описују као душе умрле некрштене деце, а у старијим предањима то су душе умрле ванбрачне деце. Уз неизбежно дречање, велике главе и дуге танке вратове, одликује их и незгодна особина да често из вирова или врбака заскачу пролазнике када се предвече враћају из воденице.

Записи о последњим наводним виђањима дрекавца нису тако стари: потичу с краја XX века. Дрекавци су чисто српска творевина – нема их у предањима осталих словенских народа, бар не под тим именом. Веровање у дрекавце нарочито је распрострањено у Шумадији, одакле потиче и највећи број предања о њиховом постојању.

Верује се да дрекавци не смеју да прођу родној кући, што јасно говори о њиховом недефинисаном пореклу: нису „прихваћени“, јер као ванбрачна деца не припадају ни мајчином, али ни очевом племену. Својствени су им многи различити описи, мада их углавном описују са дугачким и танким телом и несразмерно великом главом. У неким крајевима дрекавца замишљају као чупаво, главато дете које ноћу скаче, лети и дречи. Могу се појавити и у другим облицима, па и у форми лутајућег светла, иако се обично и сами плаше светлости. Једино у чему се баш сви описи слажу јесу ужасавајући крици које они испуштају током ноћних часова. Верује се да је изузетно опасно

срести дрекавца, па чак и видети га из сигурног скровишта, јер ће се човек на кога падне његова сенка при месечини разболети или умрети. Са дрекавцем је највероватније идентичан *мацарул* који је најпознатији баш по опасности од његове сенке при месечини, а са дрекавцем дели и практично све остале одлике, у крајевима где је познат; по Вуку Караџићу: „ноћу иду у друштву... и подвикују". *Плакавац*, чије име је забележено у Херцеговини, такође одговара опису, јер ноћу иде око родне куће и плаче. Још неке варијанте су *букавац*, шестоног чудовиште са крвавим роговима које ноћу излази из воде и скаче на људе и животиње уз несносну буку, одакле му и име, затим *цикавац*, а вероватно и *кечизубе*, мала шумска бића са великим зубима која, такође без додира, утичу на путника тако што га устреле очима да падне, а затим га плаше урлицима и неприродним, грохотним смехом.

Ноћ је време у које су дрекавци, као и већина демона, најактивнији. Да би плашили и иритирали људе, они производе читав спектар различитих звукова: јечање, цичање, блејање, рикање... Каткада дрекавац зна и да мауче као мачка, плаче као мало дете, крешти као птица... Различити гласови које испушта предсказују различите догађаје.

ЗМАЈ

Змајеви су бића огњене силе, смештена по високим и неприступачним планинама. Ретка предања по којима живе у језеру, шупљем дрвету или подземној јазбини вероватно су настала бркањем аждаје и змаја. Као огњена бића, створена на магичан начин, змајеви не воле воду, па чак постоји и веровање да је врела вода једна од ретких ствари које их могу убити, а често избегавају и дневну светлост и врућину, па своје планинске пећине и заклоне напуштају најчешће током ведрих ноћи, када се могу видети како лете по звезданом небу.

Најчешћи изглед змаја у словенској митологији сасвим је сличан ономе што и данас подразумевамо када чујемо ову реч: велико и моћно крилато биће које бљује пламен. Ипак, Словени су своме змају дали више душе него многи други народи. Змај је, пре свега, племенито и цењено биће.

Змај је вероватно најпознатије митолошко биће у свету, присутно у причама и легендама већине народа и то у

... Види своју сестру ће сједи, а змај јој метнуо главу на крило па спава а она га биште. Она кад види брата својега, уплаши се и почне га тихо молити да бјежи док се није змај пробудио, али он не шћедне, већ узме буздован, па размахне њиме и удари змаја у главу, а змај иза сна маши се руком на оно мјесто ће га је он ударио, па рече ћевојци:
„Баш овђе ме нешто уједе.“

Народна бајка
Чардак ни на небу ни на земљи

довољно сличном облику да буде јасно да се ради о истој врсти бића. Занимљиво је да се и у Библији змајеви спомињу на чак шеснаест места. Али, док су у западним митологијама представљени углавном као зла бића, словенска митологија о њима има сасвим другачију представу. Да су опасни, јесу. Да имају магијске моћи, имају. Да су ћудљиви, такође јесу. Ипак, у словенској митологији змајеви су најчешће наклоњени људима и штите њих и околину у којој бораве. Ова наклоност је толика да се чак може рећи да је змајева дужност да брани, а да су супротни случајеви реткост и да су настали бркањем змаја са алом и аждајом.

Змај је најпознатији митски представник многих словенских народа, а посебно српског, уз вука, вилу и, нешто ређе, змију: у народним песмама Турци су увек але, а Срби змајеви. Змај је и велики љубавник, а његова плодност оличава се и у веровању да земља на коју је бачена његова одсечена глава обилно рађа. У вези са плодношћу је и веровање да може да донесе кишу, обично како би помогао људима да њихове њиве напредују. Најчешћи описи кажу да змај има љуспе или крљушт, рогове и реп, понекад, додуше ретко, може имати и више од једне главе, а увек има велике очи, обично црвене попут рубина. Чест опис као „крилате змије“ има везе са његовим пореклом, а премда може бити различитих боја, најчешће је „црвен као пламен“ и у тој форми је постао познат и као симбол рата, јер у свом бесу представља застрашујућег непријатеља.

Змајеви су храбри и интелигентни, али и ташти и непредвидиви. Због тога им не треба прилазити, упркос наклоности коју осећају према људима, и на то се у причама усуђују само највећи јунаци или моћне чаробнице. Змајеви имају оштар вид и њух, а каже се да им је слух толико добар да могу чути откуцаје човечијег срца. Осим тога, спавају увек отворених очију, па их је практично немогуће изненадити; каже се и да својим погледом могу да хипнотишу интелигентнија бића. Њихова крв је отровна, а крљушт и рогови имају магична својства. Такође се сматра да од човека намазаног змајевом машћу беже све отровне животиње. Веома су дуговечни па, уз своју интелигенцију, често постану и веома мудри и обавештени. Имају и дар говора, што је посебно карактеристично за њихов људски, „змајевити“ облик.

ПОРЕКЛО ЗМАЈА

Верује се да змај настаје од змије, исто као и ала, и то је разлог што се у разним митологијама понекад приказује и као велика крилата змија, чак и када се верује да се рађа из јајета. Змај је ипак много племенитије, соларно биће: исходио је од лунарне змије, као што је, према древном веровању, Сунце изишло из ноћи. Разлика у односу на алу, са којом је супротстављен иако су истог порекла, има много. Прва је у томе што ала настаје од стогодишње, а змај од четрдесетогодишње змије коју није видело човечије око. Сродност са алом је разлог због којег се код змаја каткада уочавају и негативне особине: прождрљивост и људождерство.

... Копајући и изгрћући земљу, кад ли – засја му се нешто као да му све жраке сунчане у очи синуше, кад ли што је? Змај спава на ономе благу и пошто чоек виђе да од њега никако не могаше благо да узме, у три маха закуми га да се миче. На то се змај пробуди и рече му:

„Ја се одолен не мичем, јер нити је твоје ни моје благо ово, ма са свијем тијем, ако пребројиш све изворе колико их има у овој планини и да ми дођеш да кажеш, макнућу ти се с мјеста, а друкчије никако."

Народна бајка *Копање блага*

Међу негативне змајеве особине убраја се и грамзивост, односно страст са којом он понекад сакупља људска блага, у виду злата, сребра и драгог камења. Начини на које змај долази до ових блага су различити, али свакако укључују и крађу и примену насиља. Ова особина змаја је, ипак, много више изражена у неким другим митологијама него у словенској. Змајева повремена грамзивост такође има много сличности са *алавошћу*, јер је и ала позната по

томе да пљачка људске усеве, уништавајући за собом све што не успе да однесе, односно да поједе.

ЗМАЈЕВ ОГЊЕНИ ДАХ

За змаја је нарочито карактеристична ватра коју избацује на уста и која се одбија од његовог тела. Народна песма каже: „И змајево коло под пазухом, из уста му модар пламен бије." Чак и пад метеора, *звезде падалице*, Словени од вајкада сматрају проласком огњеног змаја иза кога остаје ватрени траг. Када лети, са њега отпадају варнице, у облику крљушти, које се називају *змајеве отресотине* и имају одређена магична својства. Због своје огњевите природе, змај може бити опасан када слети на суво, јер тако пун ватре може лако изазвати пожар. Змајева нераскидива веза са огњем, али и са човеком и огњиштем, може се препознати и у древној српској загонетки: „Усред куће змајево гнездо", на коју је одговор – „огњиште".

Змајеви имају и моћ преображавања; отелотворење змаја могу бити и такозване *змајевиће* животиње или лепи момци, о чему певају и народне песме: „Кад то виђе змајовит јуначе, разви крила кано горска вила... Из крила му сипа ватра жива...". Вук Караџић у *Српском рјечнику* из 1818. године такође пише да се за змаја „мисли да је као огњевити јунак од кога у лећењу огањ одскаче и светли". Уз мишљење да су „народи који су знали за сунчевог [доброг] змаја увек културнији од народа који га нису познавали", понеки митолози сматрају да је највиши облик змаја баш епски јунак у људском обличју, али са неким посебним обележјима која га разликују од обична човека.

Ха, ну ходи, моја мила мајко!
Да ти видиш чудо неглејано:
Није ово змија краосица,
Но је ово огњанити змају,
На њега су до три обиљежа:
Вуча шапа и орлуја панџа,
Из зубах му живи огањ скаче;
Диван ли је, јад га задесио!
И мене је ноћас говорио,
Да ће сутра лећет' под облаке,
За годину дома доћи неће.

Епска народна песма

ЗМАЈЕВИТОСТ

Обично се *змајевитим* сматра епски јунак у људском обличју, али са малим крилцима испод мишица и са змијским младежом и бичем вучје длаке на десној, „доброј", мишици. Змајевити јунаци, као по правилу, свесно крију ова своја обележја: „Али Милош мудра глава бјеше, те биљегу од сваког кријаше".

Ови змајевити јунаци рађају се из веза жена са змајевима, као деца изузетне снаге која наслеђују неке митске особине својих очева. Овакви јунаци познати су код свих словенских народа па, рецимо, једна руска бајка говори о змају кога је родила нека проста жена и који се, захваљујући својој довитљи-

вости, жени царском кћери и у самоћи са њом постаје човек, док српска бајка *Змија младожења* сличну ствар прича мало другачије: ту је „змију“ родила царица, па се та змија жени девојком простога рода и такође у самоћи са њом, када збаци своју змијску кошуљицу, постаје прелеп момак.

У словенској традицији многи гласовити јунаци имају змајско порекло. У познатој српској народној песми *Милош Обилић змајски син* каже се: „Што год има Србина јунака, свакога су одгојиле виле, многога су змајеви родили.“ Овде се не ради о томе да змајеви заиста рађају јунаке, већ се касније у песми разјашњава да су они њихови очеви: „Кад обљуби лице у ђевојке, он разави огњевита крила, пак одлеће небу под облаке“. Како су змајеви познати као велики љубавници, који ступају у односе са женама, јасно је да они том приликом узимају људско обличје. Њихова „људска“ деца, слично овоме, понекад узимају животињско обличје, па се може закључити да су змајевити јунаци, ако не змајеви у правом смислу те речи, бар њима веома слична бића. Иако змајеви умеју и да „украду“, што је одлика богова, најлепше и „најчистије“ девојке, оне их најчешће примају сопственом вољом, јер је њиховој заводљивости

...Царевић стане питати сестру своју, ко је њен чоек за кога се она удала, а она му одговори:

„Ја сам се“, вели, „удала за цара змајског, и мој је чоек змај“...

...Кад цар види да га не може да заустави и с пута да га одврати, онда му извади једно перо па му га да у руке, и овако му рече:

„Добро слушај шта ти кажем, и ево ти ово моје перце, па кад ти буде велика нужда и Баш Челика нађеш, а ти запали ово перо моје, ја ћу онда у исто вријеме да долетим са свом мојом силом теби у помоћ.“

Народна бајка
Баш Челик

немогуће одолети. Из оваквих веза, које жене увек кријy од заједнице, рађа се посебан пород, о чему пева и народна песма:

Ако л' буде чедо мушка глава,
То ће бити јунак змајевити,
И многи ће међан задобити,
Након себе спомен оставити,
Многи ће га народ спомињати:
Благо земљи којом јунак прође,
Камо л' оном кога бранит дође.

Као и „прави" змајеви који настају од змија, када оне одбаце своју кошуљицу, и змајевита деца се рађају у кошуљици, а суђено им је да постану велики јунаци, па се за многе српске владаре и јунаке сматрало да потичу од змајева. Моћ летења и бацања пламена они у причама добијају или развијањем својих скривених крила, или тако што ће обући „рухо огњевито", по свему слично змијској кошуљици која се помиње у песмама и приповеткама о „змији младожењи"; и у већ поменутој руској бајци змај се претвара у човека тако што збаци своје змајско рухо. Осим летења и огњеног даха, све остале моћи змајевити јунаци имају и у свом људском обличју.

Змајевити јунак, када спази да се небо мути, умртви се онде где се затекне, падне у транс и нешто из њега излети и оде у облаке да се тамо бије са алама које носе природне непогоде, град и олују. Ово је исконски конфликт и основна разлика: змај, па и змајевити јунак, увек брани човека коме ала покушава да нанесе штету и зло. Људи, дакле, могу бити *змајевити*, али и *аловити* – први се претварају у змајеве, а други у але. Када иду у борбу са алама, змајевити јунаци који лете ка облацима представљени су као орлови или неке друге птице: „Сва се кула из темеља љуља, од сокола свјетлост ударила". Змајевити јунаци познати су и под називом *здухачи* и то у јужној Србији, Црној Гори, Херцеговини и делу хрватског приморја; иако се понегде сматрају посебним митолошким бићима, из описа њиховог деловања и става да су „добри, поштени и праведни" јасно је да се ради о истим „змајевима". Њихово тело се успава када им душа (дух, одатле *здухач*) оде у облаке, у борбу са алама; све што се догоди њиховој души у облацима, десиће се и њиховом телу, које обамрло лежи на земљи. Ова непрекидна борба одвија се високо на небу и праћена је олујама и највећим непогодама које але доносе са собом.

ЗВЕЗДЕ ПАДАЛИЦЕ

Пад метеора Словени одвајкада сматрају проласком огњеног змаја. Сматра се да на месту где падне звезда падалица има злата, вероватно зато што су и сами змајеви и змајевити јунаци често довођени у везу са поседовањем огромног богатства. Најпознатије веровање, добро сачувано и до данашњих дана, каже да ће се испунити жеља замишљена у тренутку када небом пројури звезда; ово је вероватно у вези са функцијом змаја као заштитника људи, али и са митом о његовом богатству.

ЗМИЈА

Свака кућа има по једну змију чуваркућу. Иако су је, по причама, виђали многи, нико не уме тачно да је опише. Она живи испод прага где су, према неким мишљењима, првобитно сахрањивани мртви. И дан-данас се тврдо верује да чуваркућа чува кућни праг испод којег живи и стога је забрањено нанети јој зло. Змија, или гуја, у овом контексту представља отеловљење душе мртвог претка, дакле хтонско биће. Она никада неће ујести некога из „своје" куће. Код Литванаца, Пољака, Чеха, Срба и Хрвата то поштовање кућне змије било је готово општа појава.

Змија и вук су два главна облика животињског отеловљења предака, чије душе кроз ова два бића чувају кућу и оно што је око ње. Као и према вуку, и према змији човек има двострук однос: истовремено је се боји, али је и поштује. Верује се да ће онога ко убије чуварку кућу стићи зла судбина. Ако неко случајно у близини куће убије змију плугом приликом орања, прописно ће је сахранити, некада чак и покривену платном, односно покровом, баш као што се и према убијеном вуку понаша с поштовањем.

Познат је стари обичај засецања дететовог увета над прагом, забележен у Србији; овај обред је заправо приношење жртве мртвом претку који је сахрањен под прагом, а у преносном смислу и змији у коју је инкарниран. Змија која чува кућу ретко излази из свог боравишта под прагом. Верује се да чак и само њено појављивање у дворишту домаћина представља злослутан знак, који често означава да ће неко умрети. Вероватно се због тога поменута „жртва у крви" и приноси, како би змија остала на свом месту и тако се избегао непожељан сусрет.

Избегавању змија служи и магијски обичај бацања камена са десне ноге, док се рукама запуше уши. Ово се чини током два пролећна празника, увек пре изласка Сунца, што је једна од потврда везе Месеца и змије и говори у прилог томе да је змија и лунарно биће. Смисао ове радње је у томе да се *окамене* змије на удаљености до које је бачен камен, чији пад не треба чути, и да се на тај начин човек заштити од њиховог уједа; овде се ваља подсетити да је један од нетабуисаних назива за вука *каменик*, а за змију *каменица*.

ЗМИЈСКЕ НОГЕ, ГЛАВА И СРЦЕ

Змија је „најљућа" крајем лета, а од посебног магијског значаја је она змија која се убије између 28. августа и 21. септембра. Срце такве мртве змије, посебно ако је живела под леском, крије тајне свих отровних трава. Одсечена и осушена глава овакве змије основ је многих магијских ритуала који омогућавају препознавање вештица, буђење љубавних осећања, па чак и разумевање *немушто̄г језика* којим разговарају животиње. Када се кроз ову осушену главу у пролеће посеје босиљак, он ће када изникне омогућити разговор са духовима умрлих предака; овакав разговор се може обавити кад год се жели, али само током ноћи:

Да виш, брате, чуда великога!
Мало стало, за дуго не било,
док ето ти из дувара гује,
гуја носи траве свакојаке;
ал' ето ти из облака виле,
и ето ти из горе курјака;
вуче Вуку ране зализује,
а гуја му траве доносаше,
вила Вуку траве превијаше.

Народна песма

потребно је пре спавања ставити овај босиљак испод јастука и помислити на особу са којом се у сну жели разговарати.

Верује се и да свака змија у ствари има ноге. Она их прво крије одређени број година, а затим их „пушта", приликом претварања у змаја или алу. Ко би пре тога видео ове ноге, морао би одмах умрети. Претпоставља се да змија своје ноге крије у кошуљици, којој се због тога приписују магична и лековита својства. Змијска кошуљица, рожни слој који змија периодично одбацује у целини, скидајући је попут чарапе, може се искористити за ритуале лечења и подмлађивања, посебно ако је пронађена у одређено време или на одређеном месту. Користи се и у народном лечењу деце која пате од неуздржљивог страха. У Црној Гори је обичај да се срце извађено из убијене змије „ушије детету у хаљиницу", што доприноси његовом здрављу и снази. Дакле, сви делови змије имају примену у најразличитијим магијским радњама.

У епским народним песмама наилазимо и на могућност да жива змија, као једно од четири српска тотемска бића (вук, змај, змија и вила), својевољно притекне човеку у помоћ. Ова змија је свакако чуваркућа, која представља дух претка заштитника, пошто је са осталим змијама човек обично у непријатељству. Змија обично помаже тако што смртно рањеноме доноси лековите траве од којих он оздрави, па се овде извесно ради о *травки живота*, мистичној биљци коју траже јунаци многих народних песама и прича.

КОЊИ У СВЕТУ МРТВИХ

Црни коњ, као симбол ноћи, обично се појављује у вези са демонима доњег света. Црни коњ, односно вранац, представља изразито хтонског демона. Ово је посебно изражено у ситуацијама када он помаже у проналажењу скривеног блага или откривању вампира. Веровање да вранац никада неће нагазити на гроб у којем је вампир јасно открива његову хтонску природу.

О словенском култу коња говоре и археолошки налази и писани извори, према којима је, како наводи Кулишић, „жртвовање коња поред покојника познато из словенске старине по остацима коњских костију у гробовима". Један арапски писац, у опису сахране неког руског велможе из 922. године, наводи да су са њим спаљени два коња и пас. И историјски наводи и мотиви народног стваралаштва сугеришу да су и Срби жртвовали коње како би пратили покојника и на ономе свету, што је изгледа био веома стар општесловенски обичај.

У вези са овим обичајем вероватно је и легенда да се у ноћи иза Тодорове суботе овим светом крећу поворке хтонских, демонских коња.

Коњ је од давнина представљан као изразито хтонско биће. Чак и на неким етрурским споменицима покојника у подземни свет обично носи коњ. Према Сретену Петровићу и још неким ауторима, вранац је у словенској митологији обично у вези са лунарним божанствима, док је бели коњ одлика соларних божанстава.

КУЋНИ ДУХОВИ

Кућни духови су код Словена углавном душе предака. Од предака се очекује заштита, али се они и поштују, што се посебно огледа у обичају крсне славе, која је у потпуности сачувана једино код Срба. Овај обичај је чак постао прихваћени део православног хришћанства у Србији: како га није било могуће истиснути из народних веровања, дато му је ново објашњење по коме се тога дана славе одређени хришћански свеци.

Но, крсна слава је постојала много пре прихватања хришћанства, а у питању је празник домаћег заштитника, највероватније првог претка, оснивача племена, коме су се тога дана приносиле жртве у храни и пићу, како би се осигурао напредак. Одливало се помало од

Ако су преци јели кисело грожђе, потомцима трну зуби.

Народна пословица.

сваког пића на под, или се оно сипало тако да се прелије на сто, а шта од хране падне доле, није се дирало, јер је намењено прецима.

Остаци овог обичаја могу се у мањој мери запазити и код осталих словенских народа, па тако, на пример, у Русији преци, на њима посвећеном заједничком празнику, имају свој посебан *дедовски тањир* у који се одвади од сваког јела пре него што се почне са гозбом, пошто се претходно и преци молитвом позову на њу, а још је Хелмолд, на основу чијих записа су вршене прве реконструкције словенске митологије, записао да и села Балтичких Словена беху препуна „домаћих богова". Све ово јасно говори да су Словени имали и те како развијено веровање у кућне духове, загробни живот и „онај свет".

Домовој, познат и као *домовик*, *дедушка* или *дидко*, код Руса и осталих Источних Словена очигледно је персонификација душе претка, а под сличним називима (*дедица*, *дедек*, *дида*) налази се код свих Словена. Овај мали старац са крзненим огртачем живи на огњишту, одакле ноћу излази и једе јела која му се оставе. Љути се ако не пронађе ништа и тада се може чути како претура ствари по кући, а верује се да га је опасно видети. Свака кућа има свог домовоја, а он се приликом селидбе позива да пође са породицом речима: „Хајде, чико, са нама у нови дом", као и ритуалним преношењем жара са старог огњишта на ново. Домаћинство се стара о свом домовоју, али се исто толико плаши домовоја својих суседа, јер он може доћи да поткрада.

Баник је вероватно исти дух, али који живи у одвојеним просторијама, намењеним купању. Он не воли оне који се купају ноћу и тако га узнемиравају; после купања треба му оставити мало топле воде у кофи. *Шотек* је у Чешкој и Словенији исто што и домовој; код Бугара је то *стопан*, а Пољаци и други словенски народи називају га деминутивом речи бог – *божик*, односно мали кућни бог.

Злодух је обично кућни дух, а може бити везан и за одређени предмет – његов господар је онај ко тренутно поседује тај предмет. Злодух брине само о себи, а услуге господару чини према паганском схватању узајамности жртве: дајем да даш. Није реткост да демон на крају, као исход нејасне погодбе, узме све као накнаду за учињене услуге.

Мрачници се могу срести у јужнословенским веровањима и представљају душе злих предака, или можда само душе „туђих" предака, из суседства или неког другог племена. Они се скоро увек јављају у већем броју, у „јатима", и описом одговарају малим људима са крилима, попут слепих мишева; занимљиво је да се у Словенији именом *мрачник* називају неки слепи мишеви. Ово су демони који лете само ноћу, а бљују ватру и трују и загађују воду. Сасвим им одговарају и *ноћнице*, женски ноћни демони, које привлачи домаћа светлост, па се увлаче у кућу и по мраку тумарају и претурају посуђе. По неким особинама, ноћница је слична мори, јер се понегде, када мушкарца заболе сисе, каже да су га „ноћнице сисале".

Домаћи су кућни духови који такође имају везе са породичном традицијом и представљају душе предака, заштитнике огњишта. Они штите кућу и породицу, те би стога могли да представљају добру „верзију" исте врсте бића. Њихово име такође сугерише да се појављују у већем броју, а додатна сличност огледа се у томе што се и *домаћи* појављују само ноћу; конкретно, Бадње вече је време када се увек очекују. Када падне мрак, долазе да се хране оним што им укућани оставе на трпези. Њихово присуство одаје шкрипа вратница и необично пуцкетање у тами. Верује се да су добре нарави и помало несташне ћуди, јер воле да понекад преплаше човека, у чему су слични патуљцима.

ЛЕСНИК

Лесник је шумски демон, господар шуме који се стара да круг живота никада не буде прекинут; каже се да он влада животом и може учинити да на скелету давно умрле животиње никне ново месо, када она оживи. Има и бројне магичне моћи, од којих је најпознатија да се привремено може претворити у дрво или животињу.

Лесник је под тим именом познат код Јужних Словена, док се код Источних најчешће назива *лешиј*; честе варијације имена су и *лесовик* и *лешак*.

Овај демон описом подсећа на кентаура из грчке митологије, допола је човек, а од пола коњ, али су сачувани детаљи далеко живописнији од описа тог његовог митског сабрата. Лесникова копита и рогови немају сенку. Крв му је плаве боје, па су му зато и образи плавичасти. Очи су му обично зелене, као и дуга брада и чупаве обрве, који могу бити и сасвим седи, и уопште је прилично длакав. Верује се да је све већи што је ближе срцу шуме, када главом додирује и највише крошње, док се приближавањем њеном ободу све више смањује, све док на крају не постане толико мали да је практично невидљив. Суверени господар и незаустављива сила у дивљини, он се на ивици шуме плаши чак и људи, од којих се тада, мањи од миша, сакрива под лишћем. Мисли се да зиму проводи у зимском сну, нестајући из свог шумског дома у који се враћа с пролећа.

Господар шуме се на Балкану појављује и у лику *вучјег пастира*, назив под којим се јавља најчешће у хрватским причама, који се замишља као вучји бог; и код већине осталих Словена он се назива *господар вукова* или *вучји предводник*. Није најјасније да ли се ова представа такође односи на лесника или можда на отеловљења самих богова Велеса или Дајбога; то је пастир, заогрнут зверињим крзном, чије стадо чине јелени, кошуте и зечеви, а чувају га вукови. Каже се да се сви вукови из шуме окупљају око свог пастира једном годишње да би им он одредио плен за наредну годину. Није баш наклоњен људима, о чему говоре и приче где последњем вуку као храну одређује човека који, скривен на дрвету, кришом посматра овај ритуал. Спреман је и да застрашује ловце и збуњује путнике, наводећи их да се изгубе у шуми; мисли се да можда баш он наводи невољне посетиоце Баба-Јаги. Ипак, у неким причама он и смирује вукове који желе да растргну човека или им забрањује да нападају стоку. Човек се, приликом проласка кроз шуму, може заштитити од њега ако обуче одећу наопако, а леву ципелу обује на десну ногу, можда зато јер ће тако и сам храмати, а верује са да је господар вукова хром; при том треба да се чврсто држи свога пута, избегавајући било какво скретање и непотребно задржавање.

МОРА

Мора је биће присутно у предању свих словенских народа, а реч има исто значење у свим словенским језицима; први пут је забележена у Чешкој, у запису који датира из XIV века. Море су, према најубедљивијем тумачењу, вештичје кћери. Вештичја кћер од матере изучи вештичји занат, али док је још девојка не може бити вештица, нити може појести нечије срце док се не уда. До тада, она може само да ноћу притиска људе и отежава им дисање. Након што се удају, и море постају вештице.

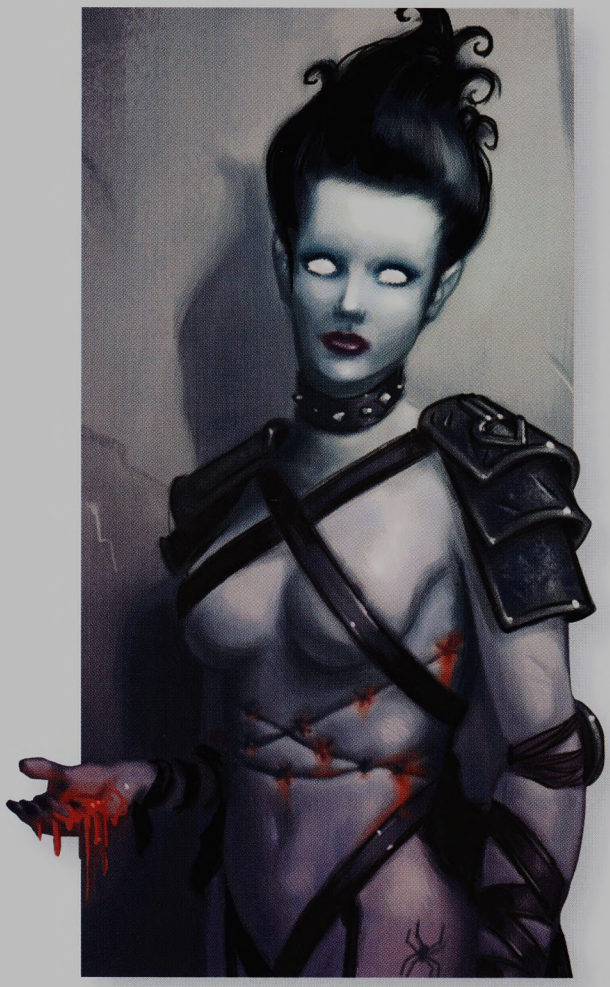

Јасна веза море са вештицом огледа се и у другом веровању да, попут вештице, она настаје од женског детета рођеног у крвавој кошуљици, или од девојке која се својевољно повеже са ђаволом. Сасвим је јасно да ће оваква мора, након што се уда, и сама постати вештица. Такође, и мора се попут вештице може провлачити кроз кључаоницу, а ноћу исто тако може да напусти своје тело у виду лептира, како би мучила људе. Кога мора притиска, дакле ко ноћу тешко дише и има проблем да дође до даха, треба да иза врата остави наопако окренуту метлу. Нека друга тумачења често повезују мору са злом женском богињом Мораном, или се сматра да је мора вештица која се покајала, па сада само мори (мучи) људе, али их не убија.

Похлепни као Мора
на млада момка.

Народна изрека

НАВИ

Нави су нарочито зли демони, настали од душа мртворођене деце. Ови општесловенски демони у митологији су оличење смрти и краљевства мртвих и наводе се увек у множини, јер се крећу у групама. Невидљиви, осим за особе рођене у истом часу када и они, вребају од глувог доба ноћи до првих петлова, испуштајући дечје гласове. На овај начин, привлаче жртве које најрадије нападају: децу и дојиље.

Нави, као изузетно покретљиви демони, често одлазе и у домове у којима има породиља, трудница и новорођене деце; каже се да увек нађу начин да продру унутра, да се могу спуштати и кроз оџак, а по уласку гуше своје жртве или им пију крв, иако се овде пре ради о мајчином млеку. Када их трудница или породиља чује, одмах се онесвести, а понекад чак и умре.

Како су нави невидљиви, тешко је знати њихов тачан изглед, али постоје разне представе о њима које се разликују од једног до другог словенског народа. У Бугарској су замишљани као птице које уз застрашујуће крике облећу око кућа током тамних ноћи. У Пољској и Украјини имају делом животињски, а делом људски облик. У Русији су *навке* деца чија душа улази у птицу. У Србији и Хрватској називају се још и

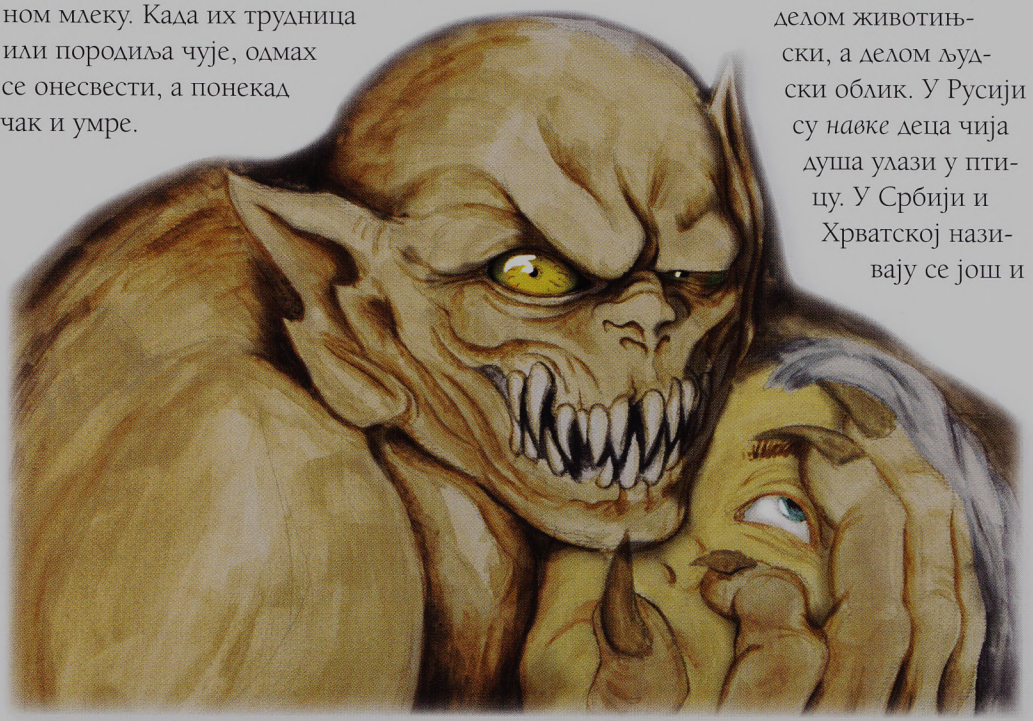

невидинчићи, *невидмићи* или *некрштенци*, јер се не могу видети и зато што нападају некрштену децу, и описују се као птице са дечјим главама. Изглед некакве животиње са дечјом главом свакако је најчешћи, уз више варијација у детаљима.

У Србији се нави такође називају и *бабице*, а описују се као невидљиви зли женски демони. Прича се да су то ситне жене дуге косе, у црнини, које ноћу обилазе око породиље, још док се дете није ни родило, са намером да уморе и дете и мајку; зато се каже да дечје пелене по заласку Сунца не ваља остављати напољу, да дете „не стигну бабице". Ради заштите од њих, породиља закити десно уво вуном црвене боје, а детету око врата или руке везује црвени кончић који оно носи четрдесет дана; након овог времена, бабице више не могу нашкодити детету. Овај период се поклапа са временом у коме ни мајка ни дете не треба да напуштају дом, али и са временом у коме дете још не може да се смеје: мисли се да се оно први пут насмеје када прође тих четрдесет дана; смеху, као манифестацији живота и животне снаге, нема места на ономе свету, а током првих четрдесет дана по рођењу, баш као и првих четрдесет дана по смрти, душа је „на путу" чији је крај неизвестан. Када се дете напокон насмеје, то значи да је чврсто ступило на овај свет и да се успешно изборило са демонима који су му радили о глави након рођења.

Нави се не могу дуго задржати на једном месту, већ су у вечном покрету и по целу ноћ крстаре тражећи своје жртве. Мисли се и да одузимају млеко стоци која се музе, односно да сисају попут праве деце; ово је вероватно разлог што су баш дојиље једна од њихових главних мета, што потврђује и веровање да „материма одузимају млеко", као и стоци. Ово су древни демони, познати још из давних времена, а то потврђује и најстарији руски летопис, *Повест минулих лета*, у коме стоји да су нико други до нави (*бесови*) ширили епидемије које су харале 1092. године.

ПАТУЉАК (КЕПЕЦ)

У словенској митологији, патуљци су прилична реткост. Зна се да су мали, домишљати и препредени и, као такви, представљају праву супротност огромним и глупим дивовима или дивљанима, према којима осећају снажно непријатељство. Сматра се и да имају магијску снагу коју, између осталог, користе и да остану невиђени. Могуће је да њихова моћ скривања лежи у њиховој капи за коју се сумња да им омогућава да постану невидљиви.

Код разних словенских народа, постоје различити називи за ретко помињана бића, веома слична међусобно и налик патуљцима; сви ови називи вероватно означавају патуљке, било да се ради о једној или више раса.

Патуљци се могу срести и у шумама, где живе испод корења великог дрвећа, али и у пећинама, уколико оне нису настањене дивовима. Верује се да живе испод земље, где се крећу тајним подземним ходницима. Митско биће *подземљар*, које сигурно живи под земљом и награђује особе добре према животињама, вероватно је такође патуљак. Верује се да патуљци воле драгоцености и да су дуговечнији од људи. Понегде се помињу као рудари који не излазе на светлост дана јер би се одмах претворили у камен.

...Нашли су се пред вратима велике пећине.

„Дозволи ми да сиђем с твог рамена“, рекао је патуљак, „па ћу те учинити богатим и срећним.“

Младић је спустио патуљка на земљу. Овај је одмах потрчао ка пећини, три пута је закуцао на врата и узвикнуо:

„Ово сам ја, патуљак! Враћам се с пута! Пустите ме да уђем.“

Утом су се отворила врата пећине и патуљак је младићу шапнуо на уво:

„Склони ту твоју капу невидљивку да би моја браћа могла да те виде и да ти захвале из дубине срца.“

Минули су четрдесет дивних соба, док се нису нашли пред лицем краља патуљака. На златном престолу, окружен хиљадама патуљака, седео је краљ. Имао је дугу, белу браду...

Народна бајка *Капа невидљивка*

Пољевик (*пољево*) је кепец зелене косе који господари пољима.
Кикимора је малена жена која живи у људској близини и стара се о домаћим животињама; вредним домаћицама пружа помоћ, док лењивцима на различите начине загорчава живот; не воли мушкарце, лењим домаћицама мрси прећу, а ноћу често узнемирава и децу, али не да би им заиста наудила; патуљци показују склоност ка чудном хумору и много тога раде само да би посматрали реакцију људи.
Злидњи скривено бораве у човековој кући, живећи иза пећи, и могу се понекад видети као мали људи; када се из неког разлога окоме на човека, овај западне у сиромаштво и домаћинство му назадује.
Домовик се, слично овоме, понекад замишља као омалени старац, са крзненим огртачем, који живи испод или иза огњишта и који је детаљније обрађен у поглављу о кућним духовима.
Мацмолић је патуљак длакавих руку и дугих ноката.
Малик носи црвену капицу и живи у старим јамама у којима има лепо уређене мраморне одаје.
И тако даље...

ПСОГЛАВ

Псоглави су демони лешинари људског облика, са псећом главом, козјим ногама, репом, и једним или три ока (вероватно ово „треће око“ лако скреће пажњу и запамти се као једино). Понекад се описују и са гвозденим зубима, којима без проблема могу прегристи кости – изгледа да је и назив „гвоздензуба“, којим се понекад описује некакав женски демон сличан вештици или бауку, у блиској вези са псоглавима. Живе у Мрачној земљи и хране се углавном лешевима. У сличној форми познати су и многим несловенским народима, па чак и на Далеком истоку.

Мрачна земља, у којој псоглави живе, помиње се у народним приповеткама као земља мишева, доњи свет, и налази се негде на истоку, крај обала неке велике реке. Каже се да у тој „црној земљи“ (запазити традиционални српски последњи поздрав покојнику: „нек' му је лака црна земља“) одакле долазе никада нема Сунца, али да овај „тамни вилајет“ обилује драгим камењем; из овога и многих других детаља може се закључити да је ова земља заиста „доњи свет“, дакле да је испод земље. Псоглави понекад прелазе неку непознату границу и излазе на овај свет како би пљачкали људска гробља и гостили се свеже сахрањеним покојницима. Народ их се плаши, јер понекад прождиру и живе људе, а када се појаве кажу да ниједан гроб од њих не може остати на миру. У српским и хрватским причама, псоглави веома радо једу и дечје месо и женске сисе, које сматрају посластицама, иако се пре свега хране лешевима.

Могуће је и да познати израз „пасја недеља“ (седмица) има непосредне везе са овим демонима, и да означава период године када они долазе из Мрачне земље. Овај период је „пасји празник“ када се овим демонским бићима вероватно спремају понуде како би се умилостивила. Не може се најјасније одредити када овај празник пада, јер је временом заборављен, али трагови у неким веровањима указују да је могао падати или у зиму, или у пролеће.

РУСАЛКЕ

У веровањима словенских народа русалке су младе и лепе девојке које обитавају на рекама или језерима и маме и даве људе. Верује се да су оне, попут водењака, утопљене девојке и жене, служавке Воденог духа, кога дворе у његовој кристалној палати, или заправо његове кћери. На ово указује чињеница да се русалке умногоме разликују од мушких водењака по једној значајној особини: оне су способне да напусте воду. Иако из воде излазе само једном годишње, током русалне недеље, ово указује да имају много већу „самосталност“ од мушких водењака.

Иако се дуго веровало да русалки има само код Источних Словена, односно Украјинаца, Белоруса и Руса, па је чак и њихово име слично руској речи *русло*, којом се означава поток, водени ток, налазимо их и у Бугарској, а под сличним описом, али другачијим именом, и код већине осталих словенских народа: Чеси знају за *водену жену*, слично

Словацима, а ове жене, које станују у кристалним дворима под водом, и у Пољској вуку несмотрене у водене дубине, и то током русалне недеље, која је под тим називом позната и у Србији. Дакле, у питању су општесловенски демони, а ранија забуна настала је због тога што их неки народи сматрају воденим вилама, са којима заиста показују доста сличности, у данима када излазе на овај свет; значајно је запазити да се баш (и само) водене виле често описују као пола жене – пола рибе, па се овде сасвим сигурно ради о истим бићима.

У опису русалки истичу се њихова младост, лепота и дуге распуштене косе; за косу се најчешће каже да је зелене боје (помиње се и риђа), а понегде се истиче и да су овенчане зеленим венцима; овде се поново ваља сетити српског и хрватског обичаја пуштања венаца од траве и цвећа низ воду, као и тога да се русална недеља понегде назива још и зелена недеља. Русалке су заводљиве попут вила, али су за разлику од њих увек потпуно наге, неретко са „велелепним грудима". Често се помиње да имају и рибљи реп, што их чини сличним са водењацима, али за разлику од њих могу једном годишње изаћи из воде; русалке, као такве, вероватно постоје само у том ограниченом делу године, током *недеље русалки*, а остатак времена заправо су женски водењаци.

Друга предања указују да, по изласку из воде, русалке јуре по пољима и играју на пропланцима, па би се могло помислити да у том периоду имају и ноге, али је овде пре реч о поменутом мешању са вилама; из бројних записа о њиховим карактеристичним положајима, јасно је да им ноге нису неопходне, јер оне углавном „седе на обалама" или се „прскају у плићацима" или „љуљају на гранама"; први митолошки рад у коме се помињу, *Мала словенска митологија* Михаила Попова, из 1793. године, наводи да се могу видети „како се љуљају у шуми између стабала". У време када се крећу овим светом, забрањено је пети се на дрво или спавати под њим, што јасно указује на велики страх од њих: русалке се такође радо пеју на дрвеће по тамним и хладним шумама, па је ту опасност од сусрета са њима највећа, ако изузмемо веровање да је у том периоду непожељно пливање. Уопштено, донекле различи-

> Кад је било у пол ноћи,
> у то страшно глуво доба,
> Русаљке се разиграше,
> из воде ми испливаше.
>
> Народна песма

ти обичаји и описи ипак показују исте ствари: да су русалке тесно повезане са водом, растињем и светом мртвих; о овом последњем сведоче и ретки описи који их представљају као ружне, попут оних у причама северних Руса, а ружноћа је честа одлика хтонског.

Сва предања се слажу да русалке ноћу певају на обалама или у шуми, кажњавајући све који их угледају; каже се да човек, када их сретне, трајно

онеми или му ноге откажу послушност и саме почну да играју на њихове песме, што може објаснити и чудну чињеницу да им људи прилазе упркос познатој опасности; дакле, оне својом песмом зачаравају и маме пролазнике. Верује се да додиривање траве пелин у потпуности онемогућава њихову магију, па је треба носити са собом када се иде близу воде или када се залази у шуму током русалне недеље. Својом песмом русалке маме у пропаст, баш као сирене.

Негде се може наћи и да русалке смртницима задају скоро нерешиве загонетке или их убијају гласним смехом; помињање смеха је пре у вези са њиховим кикотањем и прскањем, чиме привлаче пажњу када испливају на површину, док је прави узрок смрти заправо дављење: русалке своје жртве одвлаче у водене дубине, како би их Водени дух претворио у водењаке и може се претпоставити да на копно излазе да би себи изабрале мужеве. У прилог овоме говори забележено руско веровање у могућу љубав између људи и русалки, чешко веровање да оне одвлаче младиће у водене дубине и приморавају их да их узму за жене, као и податак о томе да Водени дух утопљенике жени својим кћерима.

СУЂАЈЕ ИЛИ СУЂЕНИЦЕ

Иако су Словени веровали да се будући догађаји могу мењати, веровали су такође да се на људску судбину не може драстично утицати. Она је одређена непосредно по рођењу и не може се променити, иако се могу изменити многи појединачни догађаји који ће на крају довести до ње. Тако је Вук Караџић записао: „Народ наш мисли да је свакоме човјеку суђено шта ће му се у вијеку догодити и каквом ће смрти умријети, и да се човјек од суђења не може сачувати."

Иста божанства судбине, да их тако назовемо, познају сви Словени, али под мало другачијим именима. Род и Рожанице су ти који управљају судбином, они којима, како кажу споменици из XIV и XV века, Словени приносе жртве као Перуну и осталим боговима. Староруски Род је већ „идентификован" као врховни словенски бог Сварог, створитељ света, а Рожанице, које се код разних словенских народа јављају под разним именима: суђаје, суђенице, рођенице, рођаје, ориснице..., женски су демони судбине, обично у виду младих жена, обучених у беле хаљине, и јављају се само једном у животу сваке особе, али је њихов утицај на живот сваког појединца од пресудне важности.

Треће ноћи по рођењу детета, три суђаје одређују његову судбину коју ниједна сила не може да измени. Оне одређују шта ће му се у његовом веку догодити (зато се каже да се венча-

Словенско веровање у Рожанице сасвим је извесно јер их спомињу многи средњовековни споменици, чак и хришћански. Тако један руски текст из XII века каже: „Зло за оне, вели владика, који пију у здравље Рожаница", док један црквени текст на старословенском из 1271. године каже: „Ви који сте ме напустили, а који спремате трпезу Рожаницама..." Дакле, види се да се хришћанска црква активно трудила да сузбије веру у ове демоне судбине међу словенским становништвом, и баш из текстова у којима се осуђује овакво понашање ми сазнајемо да су им најчешће давane жртвене понуде у виду хлеба, сира и меда, а према неким изворима понекад су се давали и вино, босиљак, као и златни или сребрни новац.

вају само *суђеник* и *суђеница*), колико ће живети („када њему суђен данак дође“) и каквом ће смрћу умрети. Да би се суђаје одобровољиле, спремају им се посебне понуде. Судбину детета предлаже прво најстарија суђеница, која је зла и жели што бржу смрт детета. Друга је такође зла и тражи да дете буде са телесним недостацима. Трећа и најмлађа, уједно и најлепша и најплеменитија, предсказује детету дуг живот и срећу. Обично се прихвата неко средње решење, којим све три буду задовољне, а реч најмлађе често је пресудна. Дарови који им се спремају треба да, као „уздарје“, донесу благост у прорицању судбине; уколико није све у кући спремно за њихов долазак, судбина детета може поћи лошим путем, о чему сведочи и пословица: „Није трећу ноћ дочуван“.

Те треће вечери по рођењу, уз спремне дарове, дете треба да је обучено, а никако голо; обично му се навуче очева кошуља, а понегде се наводи и да дете на себи треба да има тачно три одевна предмета. На огњишту треба да гори ватра, која се у овом периоду не сме давати из куће, а посебно не у вечерњим сатима. Мајка треба да је током целе те ноћи будна, јер је једино она у стању да понекад чује или види суђаје; оно што оне досуде те ноћи, остаје трајни аманет, што потврђују изреке: „Тако му је суђено“ и „Од суђења се не може утећи“.

ТАЛАСОН

Таласони су врста духова који се везују искључиво за грађевине, а никада за људе који живе у њима. То није душа претка, већ увек нека несродничка душа. Када, приликом зидања зграде, неимари узидају живу особу у темељ, њена душа остаје трајно везана за ту грађевину као њен добри или зли заштитник, таласон. Такође, таласон може постати и неки неопрезни пролазник чија сенка падне на постављени темељ; мајстори сенку кришом измере концем и узидају, а онај чија је сенка узидана обично се разболи и умре већ за четрдесет дана.

Власи у Србији верују да су некада таласони настајали добровољном жртвом – стари људи, којима се смрт ионако ближила, тражили су од својих ближњих да их живе зазидају у новој кући, како би њихова душа остала да заувек бди над њом; мислило се да је таква кућа сигурна од свих злих демона.

Дух ове жртве, вољне или невољне, постаје вечни заштитник те нове грађевине, таласон. Према свим изворима, то бива онај ко први наиђе када почне градња или онај ко први ступи у зграду након завршетка градње, ако дотад није било жртве. Одатле и веровање да ће несрећа стићи оне који се први венчају у новоизграђеној цркви, што је један од многих примера мешања старе вере и хришћанства; како народни разум схвата да нико није узидан у цркву, међу првим младенцима треба тражити онога ко ће постати њен невољни, али и неизбежни будући заштитник.

Таласон никада не напушта зграду коју чува и постоји све док постоји та зграда, осим ако се магијским путем не ослободи помоћу расковника, магичне траве која „развезује све што је завезано“, па и овакве магијске везе. Обично је добронамеран, али може бити и зао и изузетно опасан, посебно ако неко има намеру да опљачка, оштети или поруши зграду коју он штити.

ТОДОРЦИ

Ови мрачни коњаници спадају у ред злих бића. Сем карактеристичне и нераскидиве повезаности са коњима, помиње се и да је сваки јахач огрнут плаштом, да немају лица, да су наоружани сабљама и да не оклевају да распоре човека, да су понекад невидљиви, па их уплашени људи могу чути како пролазе, али их не могу видети, иако сутрадан проналазе бројне трагове коњских копита који сведоче о њиховом проласку, као и да су увек и у свакој прилици изузетно сурови. Називају се тодорцима, а њихово право, нетабуисано име једно је од многих изгубљених у дубинама времена, јер га је било забрањено изговарати, у вечном страху од топота њиховог приближавања и од копита њихових коња.

Тодорова недеља, названа по хришћанском свецу, крије неке мрачне тајне. Срби, Македонци и Бугари, у народном виђењу хришћанства које чува паганске елементе, који су у несагласности са црквеним учењима, и данас замишљају самог свеца, кога зову и Велики Тодор, као хромог коња или његовог јахача који ноћу, током Тодорове недеље, може донети смрт, болест и лудило; ово је, очигледно, прилично чудна особина за једног свеца и великомученика, па се ту свакако крију трагови ранијег, страшног веровања.

По предању, на овај шестодневни празник, који обично пада крајем фебруара, никако не треба полазити на пут, а ако се баш мора, никако ноћу, зато што демонски јахачи у Тодорову недељу ударцима копита усмрћују све који се тад нађу у путу. Јахачи представљају спој људи и коња: допола су коњи, а од пола људи: јахачи немају своје ноге, него „расту“ коњима из леђа. Ово објашњава и двоструко схватање самог Великог Тодора: он је истовремено и коњ и јахач и оба његова описа су тачна, јер ове две ствари представљају нераздвојиво јединство; он је такође и хром, што указује да је лунарно биће.

Тако ме коњска копита не сатрла.

Народна изрека

Вођа тамних коњаника у причама се појављује тек иза својих јахача. Дакле, хроми предводник иде на зачељу, вероватно зато што је спорији, а у Великом Тодору су многи истраживачи словенске митологије, на основу његове велике моћи, са различитим успехом тражили Тројана, Хромог Дабу, Црнобога или неког другог демона или бога словенског пантеона. Мисли се да је чак и древни култ Трачког коњаника у блиској вези са овим веровањем које су, према траговима, осим Трачана, познавали и њихови суседи Трибали, Мези, Дарданци и Дачани, неколико векова пре Христа. Идентитет овог страшног јахача остаје скривен, баш као и његово лице које по причама нико никада није видео, јер је увек покривено калпаком.

На дан Тодорове суботе, завршног дана празника, меси се *коњски колач* или *копиштњак*, хлеб избушен или обликован тако да његова средина или целина подсећа на отисак копита. Овај хлеб се даје свим коњима у домаћинству да га нагризу у дворишту домаћина; ово би могло представљати приношење жртве која треба да умилостиви демонске јахаче, чије се најопасније појављивање очекује у току ноћи која следи. Сви укућани зато треба да су у кући пре мрака и тада се не сме ложити ватра, јер се верује да тодорци не воле дим. Очигледно је да они представљају хтонске демоне који су у јакој вези са доњим светом, што потврђују учешће жена у обреду заштите од њих, али и обичаји у вези са змијама који се обављају истог дана, када и змије наводно „излазе из земље“.

УТВАРА

Утваре су углавном невидљива или скоро невидљива бића, попут сенки, која се повремено указују пред људима, на различитим местима; изгледа да не могу нанети никакву озбиљну штету, већ само изазивају страх од кога „кости пуцају“.

Постоји и неколико сличних врста митских демонских бића са различитим именима. Сличност међу њима огледа се у њиховој заједничкој склоности да плаше људе током путовања, па се може претпоставити да се ради само о различитим локалним називима за иста бића. Најчешћи називи за оваква бића су још *авет*, *аветиња*, *сабласт*, *приказа*, *дух*, али и *нечист*, *заблаза*, *видина*, *осења*... Неки сматрају да су, попут таласона, утваре везане за одређена места, јер представљају душе људи умрлих насилном смрћу на тим местима.

Као што смо поменули и на почетку, можемо пронаћи још много назива за разне утваре, које би могле имати и своја посебна обличја или функције. *Отет* је, тако, наводно дух лењости, а *Дрема* дух снова који долази човеку у сан; за *ноћницу* Вук Караџић каже да је „као некаква авет која човјеку ноћу кад спава чини пакост каку“, а већ смо у причи о кућним духовима поменули да се оне увлаче човеку у кућу и по мраку тумарају и претурају посуђе.

Осења је утвара карактеристична за предео источне Србије и описује се као девојка у белом, која се може појавити само ноћу на појединим мостовима, брежуљцима или поред путева. Осења има обичај да омађија човека и вода га по околини, па се он пред зору „мртав уморан“ освести на неком месту, не знајући уопште како је тамо доспео.

Караконџула је ноћна утвара која такође показује склоност да „прошета“ човека, али много грубље: она га ноћу зајаше и тера по селу или кроз реку и при том га страшно физички измучи. То је стара и ружна баба са великим ноктима, понекад и гвозденим зубима или роговима.

Вада је зао демон кога нико никада није видео, што је сасвим лепо сврстава међу утваре. Верује се да живи у великим пећинама где чини разне пакости људима који се усуде да ту кроче. Она обрушава стене, опонаша људске гласове и тако наводи људе да залутају, одводи их све даље од излаза и усмерава да пропадају у невидљиве рупе или газе кроз мутна пећинска језера. Боји се јаке светлости па, ако се упали неколико бакљи или ватра насред пећине, може се понекад видети њена сенка како бежи.

ЧУМА

Чума или Куга је баба без ноктију, у црној одећи, која убија погледом. Са собом носи епидемију и помор као казну за људске грехе; то је прави демон болести и помора. Понекад се ова „баба“ описује са расплетеном, замршеном косом која јој допире до земље, а некада и као невидљива, у белој одећи или сасвим гола. Реч *Куга* је пореклом вероватно старонемачка реч, док су синоними *Чума* и *Морија* словенске речи.

Према веровању, Чума у кућу долази ноћу са тавана или кроз димњак. Понекад носи земљани лонац са стрелама којима убија своје жртве, а некада то ради погледом; понегде се може наћи да убија и прстом, тако што дотакне жртву по челу. У народу је очувана и изрека: „Носи као чума децу.“ Боји се паса и воде, преко које не може да пређе, а како се верује да Чума долази „преко мора“, из земље која се назива *Кугин вилајет*, могуће је да не може прећи само преко текуће воде. Средство за одбијање Куге је провлачење човека кроз кошуљу коју је изаткало и сашило, за једну ноћ, девет голих баба. За време епидемије куге у Јагодини, 1837. године, кнез Милош Обреновић наредио је да му се у тајности начини таква кошуља, кроз коју се провукао најпре он, а затим наредио да то учине и сви чланови његове породице и његови официри.

Вук пише да Кугу, када почне да мори, људи обично називају *кума* како би је умилостивили; ово је још један пример табуисања, где и сам чин понуде кумства одузима болести могућност да нашкоди. У везу са овим може се довести и чудан обичај да се домаћин куће сакрије иза неког застора и пита: „Кумо, видиш ли ме?“ Када му неко од укућана одговори да га не види, он каже: „Да Бог да ме не видела ни идуће године!“. Многе приче говоре о људима

које Куга сретне на путу или у пољу и затражи им да је негде однесу, а они на то добровољно пристану, јер такав савез значи да ће она њих и њихову кућу оставити на миру; ове приче кажу да човек Кугу носи „без икакве муке, јер није тешка нимало“. За време епидемије куге, српски сељаци, да би одобровољили Чуму, остављају за њу на тавану воду, сапун, чешаљ и орахе, а понегде се спомињу и бели лук, катран или крстићи од црног глога. Такође се у кући не смеју остављати неопрани судови, јер она долази ноћу и изгребе и отрује све прљаве кашике и чанке. Постоји и зимски празник, Чуминдан, када јој се приноси жртва у виду овна.

Слично Куги, персонификује се и Колера; она се описује као баба танких ногу, буљавих очију и са изузетно великим грудима, које током свог „похода“ пребацује преко рамена. И она, попут Куге, нагони људе да је преносе на место које одреди, али их притом и убија: човек често умре од умора при овом ношењу или након њега (Колера, очито, за разлику од Куге има тежину), а како знамо да болест колера заправо убија човека дехидратацијом, ово објашњење је сасвим логично.

О АУТОРУ

Ненад Гајић (1974) завршио је економски факултет у Крагујевцу, али се, како сам каже, у животу најмање бавио оним за шта се школовао. Најдуже је био музичар (гитариста, певач и текстописац бенда са којим је објавио два албума), да би се затим опробао и као банкар, менаџер, приватни предузетник у области забавне индустрије, произвођач рачунарске опреме, награђивани програмер, аутор телевизијске емисије...

Словенска митологија, свеобухватна илустрована књига енциклопедијског типа, његова је прва књига. За словенску митологију се заинтересовао пре више година и дуго истраживао њене тајне и недоречености, прикупљајући грађу за свој први роман, али и за „Изворе магије“, друштвену игру чији је аутор.

РЕЧ ИЗДАВАЧА

Књига Ненада Гајића *Словенска митологија* представља идеалан спој књиге модерног сензибилитета и приступа митолошкој теми, с једне, и научне студије, с друге стране, која као једини императив себи поставља чињеничну заснованост, богатство података и свеобухватност и одговорност научне истине.

Овај илустровани лексикон, којег чини низ целовитих чланака о словенским боговима, обичајима, ритуалима и митским представама, веома опсежно обухвата све оно што представља основну митолошку супстанцу словенских народа (словенски пантеон богова), затим оно што претходи успостављању митолошке свести и поретка (језик, религија, предање…) и, најзад, оно што је савременом читаоцу али и озбиљном истраживачу много важније: обичаје и веровања која су се из митологије преселила у свакодневне друштвене или религиозне ритуале.

Посебно се издвајају – што није карактеристика само словенске митологије и интересовања и приступа овог аутора, али је свакако у словенској митологији темељно истраживано – поглавље које се бави магијским ритуалима, као и поглавље које се бави митолошким и фантастичним бићима. Поткрепљујући своја сазнања колико изводима из научних студија, толико и примерима народних умотворина, аутор у још једном потврђује колико се митолошка свест, веровање у наднаравно и народна имагинација транспонују у веровања, богатство маште и свакодневне ритуале савременог човека, којима овај, не битно мање него његов древни предак, покушава да умилостиви богове или да им саопшти своје намере.

Књига Ненада Гајића обилује и илустративним материјалом, који представља аутентичан уметнички приступ богатству митолошког, али истовремено показује богатство имагинативног света и озбиљност приступа теми сваког илустратора понаособ.

Уопште узевши, *Словенска митологија* је успела да надиђе општа места у методологији савременог проучавања митологије и да данашњем читаоцу пружи оригиналан приступ теми, уз богатство података и слика, као и да створи један аутентичан свет и приступ теми – научни, митолошки, магијски, лингвистички, етногенетски... – обухвативши све што детерминише један народ као древну заједницу и модерни ентитет.

Овај илустровани преглед словенске митологије открива:

- Мистеријy словенског писма и митску поруку глагољице
- Ко су словенски богови и колико их је заиста
- Шта значе обичаји којих се и данас придржавамо
- Древна предања о магији и заштити од ње
- Митска бића и митска места непозната многима

•

„Овом књигом издавачка кућа Лагуна трајно је задужила читалачку публику српског говорног подручја."
Танјуг

„*Словенска митологија* уз обиље илустрација уводи читаоце у свет паганских Словена пре него што су постали Срби, Чеси, Пољаци, Руси..."
Политика

„Сав тај свет, представљен и сјајним илустрацијама групе даровитих цртача, држи читаоца на оној магловитој граници између чињеница и маште, сна и јаве..."
Вечерње новости

„Изузетно и за нашу културу капитално издање."
Правда

„Издавачки подухват."
Данас

„И раније је било покушаја систематизације словенске митологије, али је ово до сада најобимније дело овог типа."
Прес

•

www.slovenskamitologija.rs

ISBN 978-86-521-0529-8

Laguna
www.laguna.rs